

ISSN 2313-4593

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

**ДОСЛІДЖЕННЯ
З ЛЕКСИКОЛОГІЇ І ГРАМАТИКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Випуск 19

*Збірник наукових праць
за редакцією доктора філологічних наук,
професора І. С. Попової*

ДНІПРО • ЛІРА • 2018

УДК 811.161.2(082)

ББК 81.411.1я5

Д 70

ISSN 2313-4593

Збірник є науковим виданням, у якому можна публікувати результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук

(наказ Міністерства освіти і науки України № 261 від 06.03.2015, зі змінами від 24.05.2018 № 527)

*Рекомендовано до друку на вченій раді
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(протокол № 6 від 21.12.2017)*

Рецензенти:

д-р філол. наук, проф. В. В. Зірка

(Університет імені Альфреда Нобеля);

д-р філол. наук, проф. Т. С. Пристайко

(Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

Редакційна колегія:

д-р філол. наук, проф. І. С. Попова (редактор), д-р філол. наук, проф. Н. М. Бобух, д-р філол. наук, проф. Ж. В. Колоїз, д-р філол. наук, проф. І. І. Меньшиков, д-р філол. наук, проф. О. І. Панченко, д-р філол. наук, проф. А. М. Поповський, д-р філол. наук, проф. О. А. Семенюк, д-р філол. наук, проф. Ю. О. Шепель, канд. філол. наук, доц. М. С. Ковальчук, канд. філол. наук, доц. Н. В. Левун, канд. філол. наук, доц. Н. Г. Майборода (відп. секретар), Яна Пекаровічова, канд. філол. наук, доц. (Університет Коменського в Братиславі)

Д 70 Дослідження з лексикології і граматики української мови: зб. наук. пр. / за ред. проф. І. С. Попової. Дніпро: Ліра, 136 с.

У збірнику подано результати наукових досліджень структурних та функційних особливостей одиниць лексико-фразеологічного і граматичного рівнів української мови із проекцією їх на різні сфери комунікації.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, учителів.

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів

За зміст статей та точність викладеного матеріалу відповідальність покладено на авторів

Усі права застережено

Використання матеріалів – з дозволу редакційної колегії

© Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, 2018

ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК.372.881'373.614

Д. П. Амічба

МИСЛИВСЬКА МОВА ЯК СИМВОЛ ГЛИБИННОЇ ОБРАЗНОСТІ: ДО ПРОБЛЕМИ – ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ МОВНИХ ФАКТІВ

У статті розглянуто й проаналізовано в зіставно-порівняльному аспекті один із прототипних символів – мисливську мову давніх абхазців. Доведено, що універсальним метафорично структурованим образом мисливської мови є дійство, що вербалізується словами «полювання», «ловіння», що збігаються за своєю внутрішньою формою.

Ключові слова: мисливська мова, архетип, прототипний образ, імпліцитний, експліцитний рівень, структурація.

В статье рассматривается и анализируется в сравнительно-сопоставительном аспекте один из прототипических символов – охотничий язык древних абхазов. Доказано, что универсальным метафорически структурированным образом охотничьего языка является действие, которое вербализуется словами «охота», «ловля», совпадающими по своей внутренней форме.

Ключевые слова: охотничий язык, архетип, прототипический образ, имплицитный, эксплицитный уровень, структурация.

The article examines and analyzes in a comparative aspect one of the prototypical symbols - the hunting language of the ancient Abkhaz. Describing this language, one can come to the idea that the universal, metaphorically structured way of a hunting language is an action that is verbalized by the words “hunting” and “catching”, which coincide in their inner form.

Keywords: hunting language, archetype, prototypical image, implicit, explicit level, structure.

Дослідження мисливської мови як стародавнього прототипного символу не втратило своєї актуальності через багатоаспектність цієї проблеми. Прототипний символ загалом, зокрема мисливську мову,

можна віднести до імовірнісних структур, оскільки лексичні поняття, що об'єктивують цей глибинний метафорично структурований ментальний конструкт, не мають визначеної структури, але, навпаки, мають певну ймовірнісну структуру. І в цьому аспекті можна погодитися з тим, що «прототипи не можуть «врятувати нас» від докладного лексикографічного дослідження, але вони можуть допомогти нам побудувати кращі, глибші визначення, орієнтовані на концептуалізацію реальності, яка відбита і втілена в мові» [3].

Мета цієї статті – вивчити й проаналізувати в порівняльно-зіставному аспекті метафорично структуровані глибинні образи мисливської мови давніх абхазців. Завдання цієї статті – описати в порівняльно-зіставному аспекті мисливську мову як архетип, об'єктивованій у мовах і культурі змістом «полювання як табуйоване дійство».

Слово «прототип» походить від грецького *prototypon* – «прообраз». Теорію прототипів розробляли в когнітивній психології (Л. С. Виготський, Е. Рош), етнолінгвістиці (Ф. Лаунсбері), семантиці (Л. Заде), когнітивній антропології (Б. Берлін, П. Кей), філософії (Дж. Лакофф). Філософською основою цієї теорії є вчення про феноменологію Е. Гуссерля і М. Мерло-Понті, в якому поєднано ідею втіленого характеру людського досвіду і теорію значення Л. Вітгенштейна. Вважають, що теорія прототипів протистоїть аристотелівській концепції класифікації. Категорії, згідно з вченням Аристотеля, характеризуються загальними ознаками класу предметів, які є необхідними і достатніми для віднесення їх до категорії. Категорії є продуктами абстрактно-логічного мислення і відповідають природним типам речей у світі. «Теорія прототипів виходить із спрямованості на вивчення природних психологічних процесів формування категорій, в основі яких лежать доконцептуальні форми повсякденного тілесного досвіду, такі як гештальтне сприйняття, моторика й уява (метафора, метонімія, ментальні образи). Внутрішня структура категорії, відповідно до теорії прототипів, має асиметричний характер. Її центром є прототип, навколо якого групуються, на більшій або меншій відстані, інші представники категорії, які ніколи не збігаються з ним. Той чи інший представник категорії виступає як прототип завдяки наявності у нього особливих когнітивних властивостей: він швидше розпізнається, краще засвоюється, частіше вживається. Прототипи представляють собою пучки (кластери) ознак. Ці ознаки інтераціональні, тобто виникають

в результаті взаємодії людини з середовищем, а не належать самим об'єктам» [7].

Сказане вище не суперечить тому, що «новий підхід до явищ категоризації, до поняття як до структури» містить «вказівку на те, які елементи поняття є прототипами» [5, с. 140]. Прототипний символ мисливської мови структурований абстрактними конотативними образами, які категоризуються на глибинному рівні. Цю думку підтверджує і те, що «абстрактний образ, що втілює безліч подібних форм одного і того ж об'єкта або патерну, є найбільш репрезентативним прикладом поняття, що фіксує його типові властивості» [3, с. 455]. Відзначимо, що «патерн» як термін має широке значення, його використовують для опису тих чи тих минулих, динамічних, імовірнісних фактів. Патерн – це не тільки зразок, шаблон з систематично повторюваними формами, а й стійкий елемент. Абстрактні образи мисливської мови мають безліч подібних форм, які дозволяють описати об'єкт з його скороминущими, динамічними, імовірнісними характеристиками. Ось чому ми можемо говорити про патерни мисливської мови не тільки як про систематично повторювані елементи, але і як про стійкі форми.

Вважають, що прототипи формуються за двома моделями – частотними ознаками і центральною тенденцією. Моделі частотних ознак відображають найбільш повторювані ознаки, що належать певним елементам категорії – предметам, об'єктам, що входять до складу категорії. Модель центральної тенденції містить в собі ознаки «сімейного подібності», розроблені Л. Вітгенштейном і Е. Рош. Згідно з цією ознакою, елементи однієї і тієї ж категорії спільно поділяють основні ознаки і зовсім не обов'язково, щоб ці ознаки були притаманні кожному елементові категорії. У такому випадку прототип є чимось середнім з усього набору елементів категорії [10, с. 291].

Мови, як відомо, у своєму становленні й розвитку характеризуються генеалогічною спорідненістю, яку можна пояснити конвергентними процесами [6, с. 234]. Опис конвергентних явищ у мовах, точніше, їх семантичного зближення, можливий, якщо виходити з розуміння природи мови як глибинного метафорично структурованого знака. Конвергенція, як відомо, тягне за собою інтерферентні процеси.

Інтерференція – термін, запозичений із фізики, здатний пояснити ті явища в мові, які кваліфікують як накладання внутрішньої форми [6, с. 197]. Фізики, вивчаючи феномен інтерференції, дійшли

висновку, що інтерференція можлива тоді, коли спостерігають взаємне збільшення або зменшення кількох когерентних хвиль під час їх накладання один на одного. Цікавим є й термін «когерентність», оскільки цей термін походить від латинської форми *cohaerentia*, об'єктивується значенням «зчеплення, зв'язок» [4, с. 251]. Необхідно відзначити, що когерентність передбачає узгоджений у часі перебіг декількох коливальних або хвильових процесів, різниця фаз яких постійна. Відомо, що когерентні хвилі під час додавання або посилюють, або послаблюють одна одну.

Не менший інтерес становить також етимологія терміна «інтерференція». Прийнято вважати, що слово було запозичене романо-германськими мовами з латинського дієслова *ferire* «бити, завдавати удару, штовхати, ударяти». Дієслова, вербалізовані зазначеним змістом, сягають праіндоевропейської форми * *bher-* «протикати». Відзначимо, що англійське слово *interference* вживається в значенні «втручання, перешкода» і є похідним від дієслова *interfere* «схрещуватися, втручатися», яке було запозичене із старофранцузького композиту *enterferer* «співударяння, зіткнення», дослівно *entre-* «між» + *férir* «завдавати удару».

Серед названих дієслів, вербалізованих змістом «бити, завдавати удару, штовхати», привертає і масдарна форма *аршэра* в абхазькій мові, яку дослівно можна перекласти як «кидати». Слід зазначити, що аспірата [шэ] за способом творення в абхазькій мові характеризується як шумна спіранта (щілинна) з придиховим відтінком.

За місцем творення фонема [шэ] кваліфікується як передньоязикова альвеолярна тверда губна. Порівнюючи фонему [шэ] і [ф] у мовах, можна дійти такого висновку: фонема [ф] за способом творення артикулюється як шумна щілинна з придиховим відтінком. За місцем творення її відносять до губних, точніше, губно-зубних звуків. Таким чином, можна вважати, що давньофранцузьке слово *férir*, яке має значенням «завдавати удару», може мати спільне походження із зазначеним абхазьким формантом * ршэ (?) Шэ (?), структурованим змістом «кидати, ударяти».

Прихильники «хвильової теорії» Гуго Шухардт і Іоханес Шмідт [6, с. 96], описуючи ідею поширення мовних змін від центру до периферії, звертали увагу на процес, який міг бути об'єктивованим змістом «штовхати, кидати, завдавати удару», іншими словами, цей процес можна позначити терміном «інтерференція». Інтерференція, по суті, є результатом взаємовпливу суміжних мов і діалектів, може

виконувати функцію кластера у формуванні універсальної, загальнолюдської образності. Межа цих взаємовпливів не може бути чітко визначена, оскільки в мовах не тільки близькоспоріднених, але й генетично та типологічно неспоріднених виявляють семантичні подібності, які можна пояснити, серед іншого, і спільним походженням мов та їх діалектів.

Привертають увагу дослідника приклади розбіжності в мовах семантичної структури лексичних одиниць. Відомі приклади інтерференції на експліцитному й імпліцитному рівнях. Семантично не збігаються на експліцитному рівні такі слова, як російське *охотник* і англійське *hunter* у значенні «який займається полюванням». Експліцитно відрізняються також і англійське *trappe* у значенні «ловець, мисливець, який користується сильцями, капканами тощо» і *trap* у значенні «пастка, засідка». У зв'язку з цим відзначимо, що слово *мисливець* у сучасній українській мові має такі значення: 1. Той, хто займається, захоплюється мисливством; 2. У переносному значенні – той, хто переслідує кого-, що-небудь, шукає когось, щось; 3. Розумний, метикуватий, хитрий чоловік [9, Т. 4, с. 717]. Російське слово *охота*, за даними нідерландського дослідника К. К. Уленбека, французького лінгвіста Антуана Мейе і німецького етимолога Еріха Бернекера, походить від давньоіндійського слова *lubdhakas* «мисливець», *lubdhas* «жадібний, мисливець». Аналізоване слово в українській, словацькій та польській мовах об'єктивується змістом «полювання, воля, веселий настрій», вважають також, що слово в східнослов'янських мовах несе в собі табуйований сенс, який позначає бажання або хотіння. Слово *мисливець*, як вважають дослідники, є табуйованим з польського *myśliwy* «мисливець», *polować* «полювати» [8].

Найбільший інтерес становить слово *polować* «полювати», яке порівняно з українським *полювати* вербалізується значенням «полювання, полювати». Синонімічний ряд цього слова в українській мові структурується такими поняттями, як *висліджувати*, *підсліджувати*, *ганяти*. Вважаємо, що зазначені слова ментально й образно об'єктивуються змістом «ганяти, бігти». Порівняємо з абхазьким словом-комполитом *ашэарыцасэ* «мисливець», яке дослівно перекладається як «тварина + бігти», або «тварина, яка біжить». Ментальне поле зазначених слів у мовах структурується і словом «ловець». Воно вербалізується не тільки в значенні «той, хто ловить рибу, звіра і т. ін.», але й у переносному. Порівняємо фразеологізми: *ловить удачу* і *На ловца и зверь бежит* у російській

мові, які на глибинному семантичному рівні зближують внутрішню форму аналізованих слів і не тільки із зазначеними англійськими словоформами, а й з українськими, російськими та абхазькими. Приклад імпліцитного метафорично структурованого способу аналізованого слова можна простежити, порівнявши із зазначеним абхазьким словом *ашэарыцасэ*, «мисливець», яке своєю внутрішньою формою мотивується поняттям «бук».

Порівняємо зі словом *ашэарах*, яке вживається в значенні «лісовий звір». Можна припустити, що слово *ашэ* спочатку означало «ліс» взагалі, яке згодом на основі метонімічного перенесення стало об'єктивуватися значенням «бук». Букове дерево широко застосовувалося в господарстві, використовувалося і як будівельний матеріал, і як матеріал для виготовлення речей домашнього вжитку. Цим фактом можна пояснити й семантику омонімічних форм *ашэ* як «сир» і *ашэ* як «двері».

Таким чином, в етимології абхазького слова *ашэарыцасэ* ми виявили загальний компонент, що дозволяє говорити про універсальний характер образно структурованого концепту «мисливець» у всіх зазначених мовах. І цим загальним компонентом є, як здається, образ лісового звіра, що біжить і якого не тільки полювали, а й шанували як тотемну тварину.

Внутрішня форма слово *ашэарыцасэ* мотивована словом *ашэ* «бук», або «буковий ліс». Від цієї основи утворені і *ашэарах* «дикий, лісовий звір», і *ашэарыцасэ* «мисливець». Названі словоформи засновані на метонімічному перенесенні. За уявленнями абхазів, мисливець – це та людина, яка вирушає за дичиною, м'ясом диких тварин у ліс. Саме дерево, вочевидь, було тотемним, тому в ментальному образному світі абхазів це дерево посідає певне місце.

Зрозуміло, що мисливці не лише заходили в ліс, щоб вбити й обілувати тварину, але й учинити в гущині букового лісу ритуальні дії. Відомі факти: перед полюванням диких лісових звірів благали про допомогу і просили вибачення у лісового божества **Ажэеипъшьа** (українська транслітерація *Ажвейпша*) за кров, яка мала пролитися. У пантеоні давньоабхазьких богів відоме ім'я старшого з них **Жэеипъшьыркaн**, який, в уявленні абхазів, був покровителем диких тварин. Зазначене ім'я є композитом, що складається з двох основ, перша з яких **Ажэеи** структурується змістом «древній, старий», друга **пъшьа** – «висвітлити, хрестити, святити». За даними В. А. Касландзія, масдарна форма *апъшьара* вербалізується значеннями «святий,

священний, освятити, хрестити, святити» [1, Т.2, с. 86]. Отже, ритуал, пов'язаний із вчиненням молебню перед полюванням, об'єктивується змістом «освятити дійство, попросити вибачення, просити допомоги у вищого божества». Фразеологізм **Ажәеиґшьа урчаиат** дослівно і описово можна перекласти як «Ажәиґшьа нехай тебе нагодують досита» або синонімічним вказаному вище висловом – **Ажәеиґшьа рылґха умазаат** «Нехай у тебе буде благодать Ажәиґшьа». Можна припустити, що ментальні конструкти *мисливець, полювання, буковий ліс* об'єктивувалися мовною картиною світу абхазів, структуруються архетипічними метафорично структурованими образами, які в культурі народу виконували сакральну функцію.

Композит *Аґсызксә* (апсизкю) «рибалка» складається з двох основ «риба + ловити», яке описово перекладається як «той, хто ловить рибу». За цією самою моделлю використовуються всі слова, об'єктивовані значеннями «ловити, тримати, схопити, утримати, зловити». Вислів *тихая охота* в російській мові вербалізується змістом «риболовля». Означення *тихая* пояснює процес, який пов'язаний з дією «сидіти мовчки і чекати, коли клюне». Як видно з наведених прикладів, семантична диференціація компонентів синтаксичної структури розкриває свій експліцитно виражений потенціал на глибинному рівні.

Висновки. Опис конвергентних явищ у мовах дозволяє проаналізувати мовні факти не тільки в мовах близькоспоріднених, але й неспоріднених. Конвергенція тягне за собою інтерферентні процеси, які становлять інтерес з точки зору і приватного, і загального мовознавства. Метафорично структурована образна мова, яку визначаємо як мисливську, являє собою приклад інтерференції на експліцитному й імпліцитному рівнях. В етимології абхазького слова *ашәарицасә* – «мисливець» – ми виявили універсальний образно структурований компонент, який об'єднує його зі словами «охотник, мисливець, ловушка, западня, засада, ловить, ловець» в українській, російській, польській та ін. мовах.

Семантичне зближення можливе, якщо виходити з розуміння природи мови як глибинного метафорично структурованого знака. Етимологія слів «полювання» і «ловля» об'єктивується табуйованим змістом «ритуальне дійство, пов'язане з тим, щоб задобрити вищі сили», оскільки, за уявленнями давніх народів, їхнє існування залежало від віри у вище божество, якому не тільки поклонялися, а й прагнули сподобатися.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Абхазско-русский** словарь: в 2 т. [Сост. В. А. Касландзия]. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. 1424 с.
2. **Вежбицкая А.** Прототипы и инварианты // А. Вежбицкая Язык. Культура. Познание. Москва, 1996. С. 201–213.
3. **Ивин А. А.** «Философия. Энциклопедический словарь». Москва: Гардарики, 2004. 1072 с.
4. **Кондаков Н. И.** Логический словарь-справочник. Москва: Наука, 1975. 721 с.
5. **Кубрякова Е. С.** Краткий словарь когнитивных терминов. Москва: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. 245 с.
6. **Лингвистический** энциклопедический словарь / под. ред. В. Н. Ярцевой. Москва: Советская энциклопедия, 1960. 685 с.
7. **Прототип.** Режим доступа: terme.ru/termin/prototip.html (дата звернення 27.07.2018).
8. **Фасмер Макс.** Охота // Этимологический словарь русского языка. Режим доступа: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Vasmer-term-9060.htm> (дата звернення 27.07.2018) .
9. **Словник** української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 4.
10. Naime **J.S.** Psychology. USA, Belmont: Wadsworth, 2009. 565 p.

Надійшла до редакції 20.08.2018

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ
ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ (НА МАТЕРІАЛІ
УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ ДРУГОЇ
ПОЛОВИНИ ХХ СТ.)**

У статті на матеріалі історичних романів П. Загребельного, Р. Іваничука, Р. Іванченко, Ю. Мушкетика досліджено особливості функціонування трансформованих фразеологічних одиниць, зокрема увагу зосереджено на лексико-семантичній модифікації. Виявлено, що одним з уживаних прийомів є поширення компонентного складу традиційної фразеологічної одиниці. З'ясовано, що у власне фразеологізмах замінюють зазвичай дієслівний компонент; між нормативними й авторськими словами-замінниками не простежується певний системний зв'язок, оскільки він вмотивований контекстом, проте слова-замінники можуть перебувати в тематичних та синонімічних відношеннях.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, трансформація, оказіональне вживання, поширення, вклинювання, заміна компонента / компонентів.

В статье на материале исторических романов П. Загребельного, Р. Иваничука, Р. Иванченко, Ю. Мушкетика исследуются особенности функционирования трансформированных фразеологических единиц, а именно их лексико-семантическая модификация. Установлено, что одним из распространенных приемов является расширение компонентного состава традиционной фразеологической единицы. Выявлено, что авторы художественных текстов чаще заменяют глагольный компонент; между нормативным и авторским словами-заменителями нет систематической связи, так как такая замена зависит от контекста, но компоненты-заменители могут вступать в тематические и синонимические отношения.

Ключевые слова: фразеологическая единица, трансформация, окказиональное применение, расширение, вклинивание, замена компонента / компонентов.

The article covers the study of peculiarities of functioning of transformed phraseological units in novels by P. Zagrebelnyi, R. Ivanichuk, R. Ivanchenko, Y. Mushketyk. It is set that one of the widespread means is the expansion of the component composition of a traditional phraseological unit. It is revealed that authors of artistic texts often substitute the verbal element; there is no systematic connection between normative and author words-substitutes as every substitute

depends on the context, but the components-substitutes can create thematic and synonymic relationship.

Key words: phraseological unit, transformation, occasional application, expansion, wedging, substitution of the component / components.

Художній текст являє собою складну систему різностильових і різнопланових одиниць, оскільки в мовній тканині художнього твору будь-яка мовна одиниця по-різному впливає на розкриття образу, на вираження особистого ставлення письменника до зображуваного, набуває особливого естетичного значення. Значне місце серед використовуваних засобів у мовній тканині художнього тексту посідає фразеологія. Образність семантичної структури багатьох фразеологічних одиниць, метафоричність, емоційність, експресивно-стилістичне забарвлення розширюють межі їхнього використання в художньому мовленні.

В останні десятиліття у фразеології помітно активізувалася тенденція до оновлення компонентного складу стійких сполучень слів – власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок та крилатих висловів. І передусім в актуалізації наявних фразеологічних одиниць помітну роль відіграє трансформація. Трансформація фразеологізмів є одним з найпроблемніших питань у мовознавстві, оскільки вона зумовлена насамперед екстралінгвістичними чинниками. Оказіональну видозміну стійких словосполук уможливорює їхня відносна стійкість, семантична нерозкладність, нарізно оформленість, відтворюваність. «У разі okazіонального вживання фразеологічних одиниць, – зазначав О. Кунін, – можлива заміна компонентів, уклинювання слів і змінних сполучень, часто ускладнене лексичними змінами, додавання змінних компонентів, синтаксична деформація. У разі okazіонального перетворення фразеологічних одиниць у певних контекстах вони дають додаткову інформацію, обсяг якої вимірюється ступенем відхилення від їхнього звичайного вживання» [8, с. 10].

Традиційно трансформації фразеологічних одиниць поділяють на дві основні групи: семантичну й структурно-семантичну. До прийомів семантичної трансформації належать власне семантичні трансформації (зміна фразеологічного значення в певних контекстуальних умовах), подвійна актуалізація фразеологізмів. І. Гнатюк вважає, що семантичні перетворення полягають у тому, що «...значення фразеологізму розкривається ширше, або підкреслюються якісь особливі відтінки цього значення, або, врешті, просто одне значення підмінюється іншим» [5, с. 5–6]. На основі

традиційної класифікації прийомів трансформації науковці виокремлюють такі різновиди структурно-семантичних видозмін фразеологічних одиниць: поширення фразеологічних одиниць, заміна компонента або компонентів, скорочення компонентного складу фразеологічних одиниць, натяк (фразеологічна алюзія), контамінація [1; 2; 3; 5; 13; 6; 11].

Особливістю okazіональних лексико-семантичних перетворень фразеологізмів є те, що структура таких фразеологічних одиниць залишається незмінною, а конкретизатори (додаткові компоненти) допомагають художникам слова посилити, конкретизувати значення фразеологізму. Постійний склад компонентів збільшують за рахунок додавання або заміни авторськими (оказіональними) елементами, що дає змогу письменникам створити відповідний стилістичний ефект. Серед лексико-семантичних модифікацій виокремлюємо поширення фразеологізмів, заміну компонентів, які охоплюють вклинювання, додавання okazіональних компонентів до початку або до кінця фразеологічної одиниці.

Трансформації фразеологічних одиниць через поширення їхнього складу належать до найчисельніших модифікацій не лише в українській історичній прозі другої половини ХХ ст., а й в українській мові зокрема. Суть поширення полягає в тому, що до традиційної структури сталих сполучень слів уводять «такі слова чи словосполучення вільного вжитку, які надають фразеологізмові більшої конкретності, наближаючи його до тієї ситуації, в якій фразеологізм використаний» [4, с. 119]. В основу класифікації основних типів поширення фразеологічної одиниці фразеологи переважно кладуть відношення відповідних поширювачів до членів речення [3; 4; 7; 14]. Унаслідок цього виокремлюють три типи поширення компонентного складу фразеологічних одиниць: атрибутивне, об'єктне та обставинне [7; 4]. Класифікуючи явища модифікації фразеологізмів, зокрема поширення, дослідники зважають і на позицію поширювача щодо фразеологічної одиниці, на основі чого виділяють: препозитивні, інтерпозитивні та постпозитивні [4; 7; 10].

Однак потрібно зазначити, що на сьогодні дискусійним залишається питання про значення модифікованого сталого сполучення слів, яке постало внаслідок поширення okazіональними компонентами. Так, зокрема, В. Мокієнко наголошує, що за експлікації (оновлення, «розшифрування» або створення образу) фразеологічне значення усталеної одиниці є тим самим, а додаткові

компоненти лише «підсилюють експресію стійкого сполучення» [9, с. 131]. І. Гнатюк зазначає, що «...семантико-стилістичні відтінки, які вносять оказіональні елементи в семантичну структуру фразеологізму, характеризуються двоїстою природою. З одного боку, вони відновлюють пряме лексичне значення пояснюваного компонента, з іншого – конкретизують, уточнюють, підсилюють значення всієї фразеологічної одиниці, відносячись до фразеологізму в цілому, а не до окремих його компонентів» [4, с. 128]. Додаткові компоненти, що розширюють усталену структуру фразеологічної одиниці, на думку В. Папіш, служать образними конкретизаторами й уносять у фразеологічну семантику додаткову інформацію, оцінну та емотивно-оцінну модальність [10, с. 16].

Спостереження над процесом поширення фразеологічних одиниць в історичній прозі другої половини ХХ ст. відомих українських письменників П. Загребельного, Ю. Мушкетика, Р. Іваничука, Р. Іванченко свідчать про те, що оказіональні елементи, введені до структури сталих сполучень слів, увиразнюють, посилюють, конкретизують значення фразеологізмів, сприяють появі нових експресивних відтінків.

Одним з основних прийомів лексико-семантичних перетворень фразеологізмів є *інтерпозитивне* поширення, що отримало назву *вклинювання* [7]. Стилістичний потенціал вклинювання є надзвичайно вагомим, оскільки автори використовують його для підвищення експресивності та емоційності висловлення [7, с. 13]. За такої модифікації до традиційної структури сталих сполучень слів вводять оказіональні компоненти, що функціонують переважно як пояснювальні слова до постійних компонентів фразеологізмів. Вклинювання сприяє гармонійнішій взаємодії фразеологічних одиниць з безпосереднім словесним оточенням, увиразнює висловлення та зближує значення фразеологічних одиниць, їхню образність з умовами конкретного контексту.

Здебільшого поширення зазнають власне фразеологізми, оскільки вони є двокомпонентними й створені за моделлю звичайних словосполучень, у яких головне слово виражене дієсловом, а залежне – іменником. Поширювачем є означення, роль якого зазвичай виконують прикметники: *У Венеції Джованні Тьєполо був приставлений до польського принца комісаром купецької республіки, вмів показати всі приваби цариці Адріатики і відтоді заволодів податливим серцем майбутнього польського владці* (3, с. 105), пор.

вихідне: *заволодівати серцем*; Свидригайло *кинув гострий погляд* на чоловіка, зустрівся з його пильними й розумними очима, що пазили князя з-під кошлатих брів, і відказав... (6, с. 29), пор. традиційний: *кинути погляд*; Ой, синочки мої, соколята, *ростить швидше*, бо треба вам *ставати на велику прю*, багато ворогів понищити довкола себе, які розшматували і розтягли землю руську (9, с. 9), пор. вихідне: *ставати на прю*; *Проливають християнську кров* за уряди, за маєтності, за млини, а Крим при такій лихій годині нас *дотирає* (12, с. 76), пор. вихідне: *проливати кров*; *Іди тепер спокутуй християнській гріх* в мечеті (4, с. 479–480), пор. вихідне: *спокутувати гріх*. Можливе також вклинювання двох узгоджених означень: *Та мова моя мала бути попереду, а тим часом тривало криваве замирення на Україні, кров лилася ріками й при доброму, мовляв, королі, шляхта норовила запрягти народ мій у невільницьке підданчеське ярмо* (3, с. 20), пор. вихідне: *запрягти в ярмо*; *Мелхіседек підвівся і, виступивши на світло та ще раз обвівши всіх довгим, пронизливим поглядом, гаряче карбував...* (10, с. 244), пор. вихідне: *обводити поглядом*; *Рожевий світ у його диких чорних очах потемнів* (9, с. 11), пор. вих.: *світ у очах потемнів*; *Були вони тільки вдвох, тітка ще молода, – та й яка вона йому тітка, сьома вода на вчорашньому киселі, – їй років тридцять п'ять* (12, с. 201), пор. вих.: *сьома вода на киселі*.

Інтерпозитивне означення-поширювач конкретизує значення фразеологізму, вносить у семантику фразеологічної одиниці відтінок оцінювання, точніше передає ставлення письменників до того чи того персонажа роману, описуваної події.

Окрім прикметників, функцію означення, уживаного в інтерпозиції, нерідко виконують і займенники. Присвійні та вказівні займенники, що поширюють фразеологізм, здебільшого не вносять змін у його семантику, а лише конкретизують значення фразеологічної одиниці: *Коли ж бо посмієш не прийти сюди на кожне ранішнє і вечірнє богослужіння, наречемо тебе безумною, і вік свій скоротаєш у тімархане серед божевільних* (4, с. 400), пор.: *коротати вік*; *Три дороги – і всі в нікуди. Бо козацька вольниця доживає свого віку на чужині, гетьмани з автократів прислужниками стали...* (5, с. 177), пор. вихідне: *доживати віку*; *Ну, якщо знаєш, мушиш знати й інше. Горбатий ти, вибачай, але душа в тебе чесна. Б'ю тобі за це чолом, - кошовий справді здійняв шапку й вклонився старому* (12, с. 739), пор. вихідне: *бити чолом*.

Аналізований матеріал дає змогу виокремити й таке вклинювання, коли структура фразеологізму поширюється обставинними компонентами, що надають висловленню емоційно-експресивного забарвлення. Так, наприклад, П. Загребельний в історичному романі «Роксолана»: *Той, навіть забувши про султана, роззявив подивовано чорного рота* (2, с. 77) до складу фразеологічної одиниці *роззявляти рота* вводить прислівник *подивовано*, що передає емоційний стан персонажа роману. Крім того, тут відбулося подвійне поширення компонентного складу фраземи, пор.: *роззявляти рота* + *подивовано* → *роззявляти подивовано рота* + *чорний* → *роззявляти подивовано чорного рота*. Вона не підвелася, тільки скрушно глянула на невільницю, потім її скляні *очі надовго вп'ялися в татарина і враз погасли, збайдужіли* (4, с. 389) Р. Іваничук до складу фразеологічної одиниці *вп'ястися очима* вводить прислівник *надовго* зі значенням часу, що передає тривалість дії. До того ж відбуваються порушення традиційного порядку компонентів фразеологізму та подвійне поширення, що надає реченню емоційної напруженості, пор. вихідне: *вп'ястися очима*. Поширювачі-обставини, зближуючи фразеологічну одиницю з контекстом твору, конкретизують його значення: *Воеводині очі зизооко стрельнули вбік* (7, с. 76), пор. вихідне: *стрельнути очима*; *І знову проливати марно кров? Щоб і краплі не залишилося в жилах?* (5, с. 134), пор. вих.: *проливати кров*; *Ханові очі хижо блиснули*. *Біле лебедине тіло бранки пахло дивними травами* (7, с. 134), пор. вих.: *блиснути очима*.

Чималу групу утворюють постпозитивні поширювачі, що є переважно додатками та обставинами. Особливістю таких фразеологізмів є те, що один з компонентів усталеної одиниці вже має при собі додаток, а решта виступають оказіональними поширювачами. Постпозитивне поширення компонентного складу усталених одиниць мови є одним з найуживаніших прийомів трансформації у творчості П. Загребельного, водночас як в історичних романах Р. Іваничука, Р. Іванченко, Ю. Мушкетика відзначаються невеликою кількістю. Наприклад, у контексті: *Тому, поборовши здригання свого серця, султаниша вже не заважала своїм євнухам збиткуватися над ясновельможним зайдою, даючи тому змогу випити всю чашу принижень і ганьби, які ждуть кожного запроданця* (2, с. 182) уведено новий оказіональний поширювач-додаток *ганьба*, але упущено традиційний компонент до дна. У художніх текстах постпозитивне поширення фразеологічних одиниць письменники

використовують для посилення значення фразеологізму та для конкретизації контексту: *А тоді перекупив нас інший пан і вивіз далеко, аж на край світу, за Москву, під Муром* (10, с. 204), пор. вих.: *на край світу*; *Ти випустив слова “далеко будеш від гніву”. А він навис над тобою, ти в його лабетах, у його кігтях* (12, с. 561), пор. вих.: *в лещатах*; *Вони прийдуть, Анно, з миром і хрестом* (9, с. 17), пор. вих.: *прийти з миром*; *А зимою 1638 року зібрали переможці козацьку старшину над Масловим Ставом біля Канева і наказали кинути під ноги свою славу – бунчуки і прапори* (4, с. 394), пор.: *кинути під ноги*.

У ролі постпозитивного поширювача може виступати й підрядне речення, що актуалізує буквально значення одного з компонентів фразеологізму: *...а доля наша співала, я ж мав почуватися ще самотнішим і безраднішим з своїми клопатами невтоленими і горем близьким, що було ось тут поруч і стояло невідступно і вже шуміло страшною косою, яка стинає все найдорожче і найпрекрасніше* (3, с. 89), пор. вих.: *смерть із косою*; *Багдад здобутий ціною крові, яка лилась ріками, а міг впасти за місяць, якби не злочин, який ти вчинив на Скутарі* (4, с. 406), пор. вих.: *будь-якою ціною*.

Іноді письменники використовують постпозитивне поширення фразеологічної одиниці в поєднанні з парцеляцією: *Йшла, як на шибеницю. Як на заріз. Йшла чи вели?* (1, с. 82), пор.: *як на шибеницю*; *Ваша високість, водою вони вже запивають. А п'ють кров. Від неї й п'яні* (2, с. 66), пор.: *пити кров*; *Султан був далеко, біля неї тільки Міхрімах та двадцятилітній, так само кволий, як був Мехмед, Джихангір, чорна вість припадала їй самій. Чорна вість і чорний біль* (2, с. 114), пор.: *чорна вість*; *Як вибити їх з отих загребущих рук? Хоча б з одних* (9, с. 401). Оформлені як парцельовані структури, поширювачі сприяють увиразненню думки та конкретизують найважливішу частину висловлення.

Оказіональні поширювачі можуть бути препозитивними щодо фразеологізму. Здебільшого художники слова вживають їх у функції означень та обставин і посилюють традиційне значення фразеологічної одиниці, збагачуючи його новими відтінками. Означення-поширювачі усталеної одиниці виражаються прикметниками, які пояснюють компонент фразеологічної одиниці – іменник, а обставини – прислівниками: *У серці стояв щем, важкі думки роїлися в голові* (10, с. 327), пор.: *думки роються в голові*; *Чорні очі пильно зиркали крізь проріз у чадрі* (4, с. 454), пор.: *зиркати очима*. У цьому разі Р. Іваничук поєднує кілька способів поширення меж фразеологічної

одиниці – препозитивне та інтерпозитивне – для уточнення змісту окремих компонентів трансформованого фразеологізму.

Отже, прийом розширення меж фразеологічної одиниці широко використано на сторінках історичних романів П. Загребельного, Р. Іваничука, Р. Іванченко, Ю. Мушкетика. Залежно від позиції, що займають індивідуально-авторські оказіональні компоненти, поширення поділяють на інтерпозитивні (вклинювання), постпозитивні та препозитивні. Зазвичай оказіональні поширювачі займають інтерпозицію, рідше – постпозицію та препозицію. Поширювачі, окрім того, що відновлюють лексичне значення пояснювального компонента, конкретизують, уточнюють, підсилюють значення фразеологічної одиниці.

Нерідко автори української історичної прози використовують і заміну компонента або компонентів стійких сполучень слів. Цей прийом оказіонального перетворення сталих сполучень слів передбачає заміну компонента або компонентів фразеологізму словами вільного вжитку. Письменники досягають яскравого стилістичного ефекту, коли замість узвичаєних складників фразеологічної одиниці вживають інші, нові, незвичні. Так, наприклад, в історичному романі Ю. Мушкетика «Яса» у реченні *Син сотника Оленька Ігор – без князя в голові, причмелений, але силу має велетенську, бо їсть наче не в себе, а до роботи нездатний* (12, с. 565) замінено компонент *без царя* на індивідуально-авторський *без князя*, що спричинило появу нового відтінку значення «ледачий» і надало незвичності й експресивності висловлення.

На сьогодні мовознавці неодностайні щодо визначення таких понять, як лексичні варіанти та лексичні трансформації. Утім, на нашу думку, це явища різного порядку. Лексичні варіанти не порушують смислової тотожності фразеологічної одиниці, а лексична субституція уможлиблює зрушення у семантиці та стилістичному забарвленні фразеологізму, що зумовлюються контекстом. І. Гнатюк слушно зауважує, що «...обов'язковою умовою лексичних трансформацій фразеологічних одиниць є їх цілеспрямований характер, те, що вони здійснюються з цілком визначеною метою» [4, с. 110].

Зміні можуть підлягати компоненти всіх типів усталених одиниць: власне фразеологізмів, прислів'їв, приказок, крилатих висловів. У власне фразеологічних одиницях змінюють переважно два компоненти, що зумовлено контекстом: *Швидше дідька за бороду вхопити, аніж від Мончука благості чекати! – бубонів Микула.* –

Самі взяли телицю та й заплатили собі. І все тут (9, с. 58), пор. вих.: **взяти Бога за бороду**; *Тепер волів швидше піти у царство Пека, аніж бездіяльно споглядати, як утверджується докола лжа, облуда, як вдосконалюється лицемірство...* (7, с. 33), пор. вих.: **піти на той світ**. Р. Іванченко цілеспрямовано модифікує подані вище фразеологізми. Новий компонент конкретизує узагальнене значення фразеологізмів, актуалізує їх, надаючи емоційно-експресивного загострення. У першому реченні відбувається зміна одразу двох компонентів: *бог – дідько, взяти – вхопити*, що дає змогу простежити негативне ставлення письменниці до описуваних подій.

Експресивно насиченими є ті фразеологічні одиниці, у яких замінюється стилістично нейтральний компонент на експресивний синонім: **вдарити об землю бідою** (за словником *вдарити об землю лихом* «забувати біду, горе; не журитися, не втрачати надії на краще» [12, с. 733]): *...і над усім дух, але не божий, а людський, нездоланий, вільний, з чортячим вітром і сміхом, з плачем і піснею, які рятують од болю і помагають вдарити об землю бідою* (3, с. 22); **Пащеку розкриваєш!** – *Скрибка вихопив з-за халяви нагайку і потряс нею перед носом Микити* (6, с. 60), пор. вихідне: **роззявляти (розкривати) / роззявити (розкрити) рот (рота)**, грубо «починати лаяти когонебудь, кричати» [12, с. 609]. Заміна компонентів сприяє увиразненню значення модифікованих фразеологізмів, оскільки індивідуально-авторська заміна передає тотожне значення з більшою силою, а також підсилює негативне ставлення письменників до того, що відбувається.

В історичній прозі другої половини ХХ ст. П. Загребельний, Р. Іванчук, Р. Іванченко, Ю. Мушкетик використовують таку лексичну субституцію для увиразнення семантики фразеологічної одиниці: **Свінула думка в Марії – втікати!** (4, с. 400), пор. вихідне: **майнула думка**; *Чернець розповів, як протягом останніх років уніати все далі й далі на Правобережній Україні ткали свою павутину, посилювали утиски на православних* (10, с. 153), пор. вих.: **плести павутину**; *Цілі цивілізації вигодувані хлібом з наших степів, а нам тицяли під ніс святе письмо* (3, с. 55), пор. вихідне: **тикати під ніс**; *І зродить земля українська в німецьких руках ще краще – буде що їсти і німцям, і москалям, а по непокірних козаках слід загине!* (5, с. 173), пор. вихідне: **сліду не залишиться**. Аналізований матеріал дає змогу констатувати те, що синонімічної заміни зазнає здебільшого дієслівний компонент сталого сполучення слів.

Завдяки антонімічній заміні компонентів трансформована фразеологічна одиниця може розвивати основне значення фразеологізму, набувати протилежного змісту, але незалежно від цього асоціюється з узвичаєним усталеним сполученням слів. Так, наприклад, П. Загребельний в історичному романі «Я, Богдан» традиційний компонент *халепа* замінює на *честь*: *Поки їхали до Кракова, якимось нікому не вміщалося в голові в яку вони **честь** ускочили, аж тепер збагнули й не могли надивуватися* (3, с. 68), пор. **вскочити в халепу** «зробити щось необдумане» [12, с. 131]; *Невже один Яцько Русин вільний?.. Дряпнуло в грудях, **скоробилась** в Арсена **совість** – за цілий рік ні разу не провідав Яцька – боявся* (6, с. 103), пор. **заговорила (прокинулась) совість** «кому-небудь стає соромно за свої вчинки» [12, с. 103]. У першому разі фразеологічна одиниця *вскочити в честь* уживається із традиційним значенням, а в другому – *скоробилась совість* зазнає семантичної модифікації і має значення «втратити совість».

Трапляються випадки, коли слово-замінник виступає контекстуальним синонімом щодо традиційного компонента: *А тепер той **заварює пиво** на Січі, яке **сьорбати** доведеться й цареві, котрий з чиєїсь нерозумної намови, а може, з власних недомислів хоче помирити їх* (12, с. 34), пор. вих.: **заварювати кашу**.

Отже, письменники використовують лексичну субституцію з метою надання фразеологізмові більшої конкретності у зв'язку із зображуваною ситуацією, і це увиразнює традиційне значення фразеологічної одиниці.

Таким чином, дослідження текстового корпусу фразеовживань відкриває у творчості П. Загребельного, Ю. Мушкетика, Р. Іваничука, Р. Іванченко неповторну художню організацію, яка нерідко дає нове життя фразеологічним одиницям, що проявляється у варіантах та активних трансформаціях стійких сполучень слів. Стилiстичну роль трансформованих стійких сполучень слів переважно визначає прагнення письменників увиразнити художнє мовлення, внести у словесну сферу своє ставлення до зображуваного.

Одним з уживаних прийомів є поширення компонентного складу традиційної фразеологічної одиниці, що сприяє конкретизації їхнього значення, створенню різних стилістичних ефектів, посиленню або послабленню семантики виразу, а також зумовлює певні її зрушення. Обстежений матеріал засвідчив, що найактивнішого поширення компонентного складу зазнають власне фразеологізми, тобто ті, що

мають структуру словосполучень. Нове слово (компонент) завжди сприймається на тлі традиційного і вливається в загальну семантику фразеологічної одиниці, додаючи певних відтінків значення, конкретизуючи зміст сталих сполучень слів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Авксентьєв Л. Г.** Особливості семантики фразеологічних одиниць сучасної української мови // Українська мова і література в школі. 1986. № 3. С. 29–32.
2. **Авксентьєв Л. Г.** Сучасна українська мова: Фразеологія. Харків: Вища шк., 1983. 137 с.
3. **Алефіренко М. Ф.** Теоретичні питання фразеології. Харків: Вища шк., 1987. 135 с.
4. **Білоноженко В. М.** Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк; відп. ред. Л. С. Паламарчук. Київ: Наук. думка, 1989. 189 с.
5. **Гнатюк І. С.** Трансформація традиційних фразеологізмів в мові сучасної української художньої прози: автореф. дис. ... д. філол. н.: 10.02.01. Київ, 1982. 24 с.
6. **Жуков В. П.** Русская фразеология. Москва: Высшая школа, 1986. 308 с.
7. **Кунин А. В.** Вклинивание как лингвистическое явление (на материале современного английского языка) // Иностранные языки в школе. 1973. № 2. С. 13–22.
8. **Кунин А. В.** Фразеологические единицы и контекст // Иностранные языки в школе. 1971. № 5. С. 2–15.
9. **Мокиенко В. М.** Славянская фразеология. Москва: Высшая школа, 1989. 287 с.
10. **Папіш В. А.** Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40–90 рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Ужгород, 2004. 21 с.
11. **Скрипник Л. Г.** Фразеологія української мови. Київ: Наук. думка, 1973. 280 с.
12. **Словник** фразеологізмів української мови / [упор.: В. М. Білоноженко та ін.]. Київ: Наук. думка, 2003. 1104 с.
13. **Шанский Н. М.** Фразеология современного русского языка Москва: Высшая школа, 1985. 160 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **Загребельний П.** Роксолана: [роман]: у 2 кн. Кн. I. Київ: Дніпро, 1979. 190 с.
2. **Загребельний П.** Роксолана: [роман]: у 2 кн. Кн. II. Київ: Дніпро, 1980. 271 с.
3. **Загребельний П.** Я, Богдан: [роман]. Київ: Радян. письм., 1983. 511 с.
4. **Іваничук Р.** Мальви: [роман]: твори в 3 т. Т. 1. Київ: Дніпро, 1988. С. 383–615.
5. **Іваничук Р.** Орда: [роман] Львів: Просвіта, 1992. 199 с.
6. **Іваничук Р.** Черлене вино: [роман]: твори в 3 т. Т. 1. Київ: Дніпро, 1988. С. 19–176.
7. **Іванченко Р.** Гнів Перуна: [роман]: у 2 кн. Кн. I. Київ: Дніпро, 1986. 215 с.
8. **Іванченко Р.** Гнів Перуна: [роман]: у 2 кн. Кн. II. Київ: Дніпро, 1986. 223 с.
9. **Іванченко Р.** Золоті стремена: [роман] Київ: Радян. письм., 1984. 447 с.
10. **Мушкетик Ю.** Гайдамаки: [роман]: твори в 5 т. Т. 1. Київ: Дніпро, 1987. С. 110–484.
11. **Мушкетик Ю.** Гетьманський скарб: [роман]. Харків: Фоліо, 2008. 415 с.
12. **Мушкетик Ю.** Яса: [роман]. Київ: Дніпро, 1990. 831 с.

Надійшла до редакції 29.11.2018

ТЕКСТОВІ ТА ДИСКУРСИВНІ КАТЕГОРІЇ ЯК ЛІНГВІСТИЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ

У статті окреслено проблему лінгвістичного розмежування категорій тексту й дискурсу, наголошено на тенденції до їхнього інтегрування. Наведено наявні в сучасній лінгвістиці типології дискурсивних категорій, виокремлено універсальні та специфічні дискурсивні категорії, подано також перелік основних компонентів типології категорійних параметрів дискурсу, звернуто увагу на розмитості меж його категорійних складників.

Ключові слова: текст, дискурс, текстова категорія, дискурсивна категорія, типологія, категорійні параметри.

В статье рассматривается проблема разграничения категорий текста и дискурса, подчеркивается тенденция их интегрирования. Приведены существующие в современной лингвистике типологии дискурсивных категорий, выделены универсальные и специфические дискурсивные категории, предложен также перечень основных компонентов типологии категорийных параметров дискурса, обращено внимание на размытости границ его категорийных составляющих.

Ключевые слова: текст, дискурс, текстовая категория, дискурсивная категория, типология, категорийные параметры.

The article deals with the issue of distinguishing the categories of text and discourse, it emphasizes their integration tendency. It provides modern typologies of discursive categories, highlights universal and specific discursive categories, determines the list of main components of a discourse typology, draws attention to the ambiguity of boundaries of its categorical components.

Key words: text, discourse, text category, discursive category, typology, category parameters.

Питання дискурсивних категорій постає одним з найважливіших у дискурсивній лінгвістиці. Суперечності у визначенні категорійного складу дискурсу зумовлені дослідницькими пріоритетами лінгвістів, протилежними думками про природу дискурсу, жанровим різноманіттям дискурсів.

Важливу роль у витлумаченні й моделюванні цих категорій відіграє текст у ситуації спілкування [13, с. 75]. Текст є тим значущим складником, який не можна не брати до уваги під час вивчення

дискурсу. Дискурс – це текст у його прагматичній, гносеологічній, психологічній, соціокультурній зумовленостях. Дискурсивна лінгвістика відбиває новий ракурс моделювання текстових категорій.

У статті ми поставили за мету аналіз питання лінгвістичного розмежування категорій тексту й дискурсу, виявлення сучасних лінгвістичних класифікацій дискурсивних категорій, виокремлення універсальних (інваріантних) і специфічних (індивідуальних) категорій дискурсу.

У мовознавчих дослідженнях розмежовують поняття «дискурс» і «текст». Текст у дискурсивному плані обов'язково повинен містити, з одного боку, «життєвий контекст», поза яким не буде зрозумілим й інтерпретованим його тематичний напрям, з іншого, – неусвідомлені людиною, яка сприймає дискурс, ментальні настанови й стереотипи, що уможливають тлумачення задуму почутого чи прочитаного. Відмінність між дискурсом і текстом подекуди вбачають у неспроможності дискурсу накопичувати інформацію.

За міркуванням Ю. О. Шепеля, «дискурс є складною єдністю мовної форми, значення й дії, що можна охарактеризувати за допомогою розуміння комунікативної події чи комунікативного акту. Перевага такого розуміння полягає в тому, що дискурс не обмежується конкретним мовним висловленням, а саме межами тексту» [15, с. 127].

Диференційними ознаками тексту й дискурсу сучасні науковці вважають:

1. Наявність / відсутність процесуальності. У цьому науковці підкреслюють також динаміку дискурсу й статику тексту. Поняття «текст» і «дискурс» диференціюють за допомогою категорії ситуації: дискурс – це «текст плюс ситуація», а текст відповідно – «дискурс мінус ситуація».

2. Зв'язок із часом. У цьому разі наголошують на відсутності змоги наявності дискурсу поза прикріпленням до реального, фізичного часу, у якому відбувається його перебіг. Через це текст позбавлений прикріплення до часу, а їхні зв'язки мають опосередкований характер.

3. Наявність / відсутність актуальності. Оскільки дискурс – це «текст, занурений у життя», цей термін не можна використовувати на позначення давніх текстів, зв'язки яких із сучасним життям не відновлюються безпосередньо. Для дискурсу актуальність є ознакою його значущості для сучасного моменту.

У сучасній лінгвістиці наявні протилежні думки щодо співвідношення понять «дискурс» і «текст». За однією теорією, текст –

це елементарна (тобто базова, мінімальна й основна) одиниця дискурсу, яка має формально-змістову структуру, що й допомагає вичленити її в дискурсі. Зокрема, на думку А. П. Загнітка, поняття «текст» є ширшим за поняття «дискурс», оскільки «не будь-який текст містить дискурс» (зокрема, анкети, список, набір фраз для тренувальних вправ становлять текст, проте не витворюють дискурсу) [2, с. 41–42].

Поняття мовлення й текст подекуди подають як видові щодо родового – дискурсу, хоч ці складники й не утворюють опозиції. У цьому разі маємо звуження аналізованих понять лише до однієї з форм (усної – для мовлення, писемної – для тексту).

За іншою теорією, дискурс виокремлюють як складник тексту, витлумачуючи останній як ширше поняття, ніж дискурс. З огляду на це дискурс визначають як максимальну одиницю тексту, як інтерпретований автором або читачем (читачами) текст, тобто такий текст, що сприймають з урахуванням соціальних, ситуативних, комунікативних, культурних та інших передумов його створення та функціонування. Усе це впливає на нівелювання меж текстових і дискурсивних категорій.

Інтегрування категорій тексту й дискурсу одна до одної пояснюють тим, що текст разом з контекстом можна вважати одиницями в структурі дискурсу, і в цьому разі текст потрактовують як екстралінгвальне явище, пов'язане з навколишньою дійсністю двоспрямовано залежними відношеннями [8, с. 127].

Поширеною є типологія дискурсивних категорій, що запропонував В. І. Карасик в аспекті комунікативної, описової та культурологічної лінгвістики, за якою можна виділити такі категорії: конститутивні, що дають змогу відрізнити текст від «не тексту» (відносно оформлення, тематична, стилістична та структурна єдність і відносно змістове завершення); жанрово-стилістичні, що характеризують текст щодо належності функційним різновидам мовлення (стильова належність, жанровий канон, ступінь ампліфікації / компресії); змістові, що розкривають текстовий зміст (адресованість, модальність, образ автора, інформативність, інтерпретативність, інтертекстуальна орієнтація); формально-структурні, що характеризують організацію тексту (композиція, когезія, членування) [4, с. 187].

У межах лінгвопрагматики М. Ю. Олешков виділяє серед дискурсивних категорій пропозицію (інваріант значення низки речень,

парадигматично пов'язаних утвореннями, зумовленими відмінністю комунікативних завдань відповідних висловлень), пресупозицію (логічний наслідок, що визначає доречність й успішність висловлення), експлікатуру (результат виявлення семантичної репрезентації мовця, адекватної експектації адресата), імплікатуру (категорію, що аналізує небуквальні аспекти значень і смислів, не визначених конвенційно), інференцію (когнітивну операцію, у процесі якої адресат доповнює зміст висловлення) і референцію (колективну операцію, що має конвенціональну основу) [10, с. 106–110].

Н. В. Кондратенко виділяє основні текстові (інформативність, комунікативність), внутрішньотекстові (зв'язність, цілісність, членованість) та текстово-дискурсивні категорії, зараховуючи до останніх інтертекстуальність, референційність, інтерсуб'єктність [6, с. 23].

Дискурсивні категорії, характеризуючи мовлення не лише як засіб передавання, але й формування думки, відрізняються від текстових категорій своїм процесуальним характером, доєднанням до критеріїв виділення позамовного контексту, ситуації творення мовлення. Зважаючи на потрактування сучасними лінгвістами, зокрема А. П. Загнітком, дискурсу як урахування всіх спектрів функціонування мовлення в його ситуативно-комунікативних, прагматично-соціумних та культурно-історичних аспектах [2, с. 7], уважаємо доречною концепцію І. С. Шевченко, за якою категорії поділено на **дискурсивні**, членовані на когнітивні (інформативність і когезія) і комунікативні (інтенційність, адресативність, ситуативність), та **метадискурсивні**, виражені засобами оформлення дискурсу як процесу – його комунікативні стратегії й тактики, жанрово-стилістичні особливості дискурсу, фатична метакомунікація й зміна комунікативних ролей [14, с. 8]. Схожою є класифікація дискурсивних категорій М. Л. Макарова, який виокремлює зміну комунікативних ролей, комунікативну стратегію розгортання дискурсу, когезію й когерентність, метакомунікацію й дейксис [9, с. 192].

Дискурсивні категорії можна досліджувати в трьох аспектах: комунікативному (принципи й закономірності спілкування, прийняті в певному соціумі), текстовому (правила граматики тексту) і дискурсивному (реалізація в тексті параметрів комунікативної ситуації) [1, с. 71]. За такого підходу текстові категорії стають органічним складником дискурсивних.

Диференціюючи поняття «текст» і «дискурс» за допомогою категорії ситуації й протиставляючи їх за опозиційними параметрами: продукт – процес, обґрунтованою постає невизначеність у чіткому розмежуванні дискурсивних і текстових категорій.

Сукупність усіх категорій нерідко трактують як градуальну шкалу з текстовими й дискурсивними полюсами, на якій одні категорії тяжіють до тексту, інші – до дискурсу. У цьому разі як перехідні визначають текстово-дискурсивні категорії. Текстово-дискурсивними категоріями, за О. О. Селівановою, є цілісність, зв'язність, дискретність, інформативність, антропоцентричність, континуум, референційність, інтерактивність, інтерсеміотичність [11, с. 157]. Не суперечливим у цьому випадку є також аналіз різними лінгвістами одних і тих самих категорій або як текстових, або як дискурсивних. Наприклад, інтертекстуальність, за І. С. Шевченко, є категорією тексту [14, с. 10], за Н. В. Кондратенко, – текстово-дискурсивною [6, с. 23], а за В. І. Карасиком, – дискурсивною категорією [4, с. 189]. Так само інформативність А. Р. Габідулліна визначає як дискурсивну категорію [1, с. 71], а Н. В. Кондратенко як основну текстову категорію [6, с. 23].

Отже, типологія категорійних параметрів дискурсу, підсумовуючи попередні лінгвістичні надбання, охоплює такі компоненти (подані за алфавітом):

- адресатність,
- антропоцентричність,
- відносна оформленість,
- дискретність,
- експресивність,
- емотивність,
- жанровий канон,
- завершеність,
- зміна ролей,
- інтерактивність,
- інтердискурсивність,
- інтерпретованість,
- інтерсеміотичність,
- інтерсуб'єктність,
- інтертекстуальність,
- інформативність,
- когезія,

- когерентність,
- комунікативні принципи,
- комунікативність,
- конвенційність,
- континуум,
- метакомунікативність,
- модальність,
- образ автора,
- оцінність,
- перцептивність,
- прийнятність,
- референційність,
- ситуативність,
- стильова належність,
- фатична мета комунікація.

Зазначимо, що цей список не вважаємо вичерпним і завершеним, що пов'язано з «рухливістю» категорійних засобів, залежних від типу й специфіки дискурсу [7, с. 123]. Дискурсивні категорії – це цілісна система з розмитими межами її складників, які зумовлюють один одного й діють у дискурсі одночасно, що пояснює наявність термінологічних тотожностей, зокрема таких, як когезія й структурна єдність, когерентність і цілісність, членованість і дискретність.

Усі запропоновані категорії можна поділити на **універсальні** (інваріантні), що характерні переважній більшості виокремлюваних дискурсів, та **специфічні** (індивідуальні), властиві лише конкретному дискурсивному різновиду. Зокрема, сучасні лінгвісти наводять як індивідуальні такі дискурсивні категорії: у межах Інтернет-дискурсу – віртуальність, доступність, мультимедійність, гіпертекстуальність [5]; у межах політичного дискурсу – агональність, агресивність, ідеологічність [16]; у межах навчально-педагогічного дискурсу – парафрастичність, полісеміотичність, інтегративність [1].

Сучасні мовознавчі дослідження пропонують також заміну або конкретизацію традиційних категорійних термінів варіативними. Усталений термін «модальність», урахувавши його граматичний характер, трансформують на «референційність», що визначають як співвідношення «модального, породженого авторською свідомістю текстового світу з реальною дійсністю, її подіями, ситуаціями, фактами, предметами» [12, с. 508].

Взаємопов'язаними вважаємо також уживані в наукових

розвідках категорійні поняття «адресатність» й «інтенційність», «діалогічність» і «комунікативність», «інтерсуб'єктність» й «антропоцентричність».

Отже, у сучасній лінгвістичній парадигмі відсутнє чітке розмежування текстових і дискурсивних категорій, що спричинює появу термінологічних тотожностей, а також трактування різними лінгвістами одних і тих самих категорій або як текстових, або як дискурсивних.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Габідулліна А. Р.** Навчально-педагогічний дискурс як лінгвістичний феномен // Мовознавство. 2009. № 6. С. 70–78.
2. **Загнітко А. П.** Основи дискурсології. Донецьк: ДонНУ, 2008. 194 с.
3. **Карасик В. И.** О категориях дискурса // Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты. Волгоград: Перемена, 1998. С. 185–197.
4. **Карасик В. И.** Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
5. **Карпова Т. Б.** Категориальные свойства дискурса Рунета // Вестник Пермского ун-та. Серия «Российская и зарубежная филология». 2010. Вып. 3 (9). С. 68–73. Режим доступа: <http://rfr.psu.ru /archive/ 3.2010/karпова.pdf> (дата звернення: 11.02.2018).
6. **Кондратенко Н. В.** Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2012. 324 с.
7. **Корольова В. В.** Категорійні та структурні параметри драматургійного дискурсу (теоретичний аспект) // Наукові записки Луганськ. нац. ун-ту. Серія «Філологічні науки». Дискурсологія: мова, культура, суспільство. Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2014. № 2 (40). С. 119–129.
8. **Кубрякова Е. С.** Язык и знание: на пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 560 с.
9. **Макаров М. Л.** Основы теории дискурса. Москва: Гнозис, 2003. 252 с.

10. **Олешков М. Ю.** Дискурсивные категории в коммуникативном процессе (опыт лингвопрагматического анализа) // Филологические науки. 2006. № 4. С. 105–114.
11. **Селиванова Е. А.** Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Киев: Фитосоциоцентр, 2002. 336 с.
12. **Селіванова О.** Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
13. **Серажим К.** Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність (на матеріалах сучасної газетної публіцистики). Київ: [б. в.], 2002. 392 с.
14. **Шевченко И. С.** Дискурс и его категории // Вісник Харків. нац. ун-ту. 2011. № 973. С. 6–12.
15. **Шепель Ю. О.** Текст і дискурс: проблема дефініцій // Український смисл: наук. зб. 2014. С. 120–129.
16. **Эпштейн О. В.** Семантико-прагматические и коммуникативно-функциональные категории политического дискурса // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2008. № 2. С. 150–156. Режим доступа: <http://www.gramota.net/materials/2/2008/2/55.html> (дата звернення: 12.06.2017).

Надійшла до редакції 21.10.2018

СЛОВОВІРНА СТРУКТУРА УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ МЕБЛІВ ЖИТЛОВОГО ПРИМІЩЕННЯ

Описано способи словотворення українських назв меблів, серед яких однослівні прості й складні найменування. Визначено продуктивні й непродуктивні словотвірні типи афіксальних утворень. Схарактеризовано словотвірну структуру композитів та юкстапозитів.

Ключові слова: меблева лексика, словотвір, словотвірний тип, спосіб словотворення, афіксація, композиція, юкстапозиція.

Описаны способы словообразования украинских названий мебели, среди которых однословные простые и сложные наименования. Определены продуктивные и непродуктивные словообразовательные типы аффиксальных образований. Охарактеризована словообразовательная структура композитов и юкстапозитов.

Ключевые слова: мебельная лексика, словообразование, словообразовательный тип, способ словообразования, аффиксация, композиция, юкстапозиция.

The word-formation methods of Ukrainian furniture names, among which there are one-word simple and complex names, are described. The productive and unproductive word-building types of affixing formations are defined. The word-formation structure of composites and yukstapositions was described.

Key words: furniture lexicon, word formation, word-building type, word-formation, affixation, composition, yukstaposition.

Назви меблів становлять таку лексику, яка на сучасному етапі збагачується досить інтенсивно, що є яскравим відображенням розвитку мови й суспільства. Тому потреба вивчення та вдосконалення цього словникового фонду набуває дедалі більшого значення. Спроба щонайповнішої систематизації найменувань меблів житлового приміщення, а саме – докладний лексикографічний опис меблевої лексики, здійснена нами у праці [19]. Серед недавніх лінгвістичних розвідок словотвірної структури різних галузевих термінологій можна виділити праці Т. Луковенко (терміни гомеопатії) [16], Т. Марченко (назви городніх культур) [17], І. Ментинської та Г. Наконечної (комп'ютерні терміни) [18], І. Фецько (терміни музейної справи) [24] та

ін. Утім назви меблів житлового приміщення ще не залучалися до аналізу з погляду словотвірної структури, чим і зумовлена **актуальність** пропонованої статті. Вивчення дериваційних процесів у формуванні меблевої лексики має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки окреслює шляхи поповнення цієї лексичної групи в сучасних умовах.

У статті ставимо за **мету** – проаналізувати найпродуктивніші способи творення меблевих найменувань, зокрема однослівних похідних назв та складних утворень, представлених композитами та юкстапозитами зі стрижневим компонентом-прикладкою.

Словотвірний аналіз українських назв меблів здійснюємо в синхронічному аспекті. Синхронічне словотворення, як відомо, характеризується подвійним (і структурним, і семантичним) зв'язком похідного слова із твірним, а основною одиницею словотвірного аналізу визнають словотвірний тип [10, с. 56]. Його тлумачать як схему побудови слів певної частини мови, абстраговану від конкретних лексичних одиниць. Поняття словотвірного типу містить спільність структурного (формального) показника, яким відрізняються похідні слова від твірних; належність твірних основ до однієї частини мови і спільність семантичних відношень мотивованих і мотивувальних слів. Таке витлумачення словотвірного типу знаходимо в працях багатьох вітчизняних і закордонних дослідників [6; 7; 8; 9; 10; 12; 14 та ін.].

Уточнюючи поняття словотвірного типу, І. І. Ковалик підкреслював, що всі три елементи – твірна основа, лексико-семантичний елемент і афікс – беруть активну участь у реалізації лише морфологічних способів словотворення. У разі інших способів словотворення, наприклад, лексико-семантичного, до словотвірного типу входять лише два елементи: словотвірна база (слово з його первинним значенням) та семантичний елемент (новоутворене лексичне значення) [21, с. 31–36].

У словотворі однослівних меблевих лексем української мови переважають афіксальні способи, до яких традиційно зараховують суфіксацію, префіксацію та змішані способи [3, с. 149]. Суть афіксальних способів словотворення полягає в «з'єднуванні афіксальних морфем з коренем або похідною твірною основою в одне слово за певними словотвірними моделями, правилами, тенденціями, що діють у певній мові на різних етапах її розвитку» [21, с. 28].

Суфіксальний спосіб. Назви меблів в українській мові творяться за тими самими словотвірними моделями, що й слова загальнонародної мови. Найпродуктивнішим способом словотворення номенів-однословів є суфіксація. Для номенів-іменників твірними виступають дієслівні та субстантивні основи.

Назви меблів від дієслівних основ творяться за кількома словотвірними типами (СТ):

1. СТ із суфіксом **-льн-**: вбиральня (9, с. 1) < вбирати, вітальня (9, с. 2) < вітати, спальня (9, с. 2) < спати;

2. СТ із нульовим суфіксом: настил (ССУМ, т. 1, с. 936) < настилати, поміст (ССУМ, т. 1, с. 936) < помостити;

3. СТ із суфіксом **-к-(а)** і похідними від нього: перегородка (ССУМ, т. 2, с. 143) < перегородити; надставка < надставити, підставка (11, с. 219) < підставити (надставка на комод (11, с. 201), надставка-шафка для білизни (11, с. 159), надставка на письмовий стіл (11, с. 15), підставка-шафка (11, с. 245), підставка-комод (9, с. 2), підставка-бар (9, с. 2), підставка під акустику (9, с. 1), підставка для книг (9, с. 2), підставка під CD, DVD диски (11, с. 21)); **-лк-**: вішалка (5, с. 221) < вішати; **-нк-**: колисанка (ССУМ, т. 1, с. 689) < колисати та ін.

Частина похідних іменників-назв меблів житлового приміщення твориться від іменникових твірних основ за допомогою демінутивних суфіксів, що позначають об'єктивну зменшеність. Серед іменникових словотвірних типів з таким модифікаційним значенням виокремлено:

4. СТ з суфіксом **-чик-**: стільчик (СУМ, IX, с. 715) < стілець, диванчик (СУМ, II, с. 270) < диван;

5. СТ із суфіксом **-ц-(е)**: крісельце (СУМ, VII, с. 358) < крісло, дзеркальце (СУМ, т. 2, с. 767) < дзеркало;

6. СТ із суфіксом **-очк-(а)**: тумбочка (СУМ, X, с. 319) < тумба, шифоньєрочка (СУМ, XI, с. 465) < шифоньєр;

7. СТ із суфіксом **-к-(а)**: стільничка (15) < стільниця (15), шафка (НТСУМ, с. 1615) < шафа.

Частина похідних з демінутивними суфіксами втратила значення зменшеності, і такі утворення виступають як словотвірні синоніми до безсуфіксних іменників, наприклад: шифоньєр – шифоньєрка (СУМ, XI, с. 465), табурет – табуретка (СУМ, X, с. 11), комод (СУМ, IV, с. 248) – комодка (СУМ, IV, с. 248), лава (СУМ, IV, с. 428) – лавка (6, с. 127).

Поодинокими є СТ з суфіксами: **-овк-(а)шафовка** (СУМ, XI, с. 422) < *шафа*; **-ник-** *мисник* (СУМ, т. 2, с. 896) < *миска*; **-ниц-(я)** *стілниця* (15, с. 43) < *стіл*, *газетниця* (5, с. 34) < *газета*.

Для відносних прикметників-атрибутивів складних найменувань характерним є суфіксальне словотворення від дієслівних основ за допомогою суфікса **-н-**: *розкладний* < *розкладати*, *розсувний* < *розсувати*, *відкидний* < *відкидати*, *висувний* < *висувати*, *пересувний* < *пересувати*, *приставний* < *приставити* (*розкладний диван* (13, с. 2), *розкладний стіл* (15, с. 1), *розсувний стіл* (15, с. 1), *відкидний стіл* (15, с. 1), *висувний столик* (6, с. 3), *пересувні меблі* (6, с. 5), *приставні елементи* (4, с. 45).

Деякі відносні прикметники в складі номенклатурних назв утворені від іменникових основ за допомогою суфікса **-н-**: *журнальний* < *журнал*; *комп'ютерний* < *комп'ютер*; *обідний* < *обід*; *туалетний* < *туалет* (*журнальний столик* (15, с. 12), *комп'ютерний стіл* (15, с. 1), *обідний стіл* (15, с. 6), *туалетний столик* (15, с. 6).

Інші афіксальні способи, за нашими спостереженнями, не є продуктивними в словотворі назв меблів. Можна навести окремі приклади префіксальних похідних іменників: *передпокій* < *покій* (*передпокій* (5, с. 208), *шафа для передпокою* (5, с. 209), *меблі для передпокою* (5, с. 208)); конфіксальних прикметників: *приліжковий* < *ліжка*, *пристінний* < *стіна*; *суміжний* < *межа* (*приліжкова шафка* (11, с. 170), *пристінна полиця* (11, с. 34), *суміжна шафа* (5, с. 50)).

Основоскладання (композиція). Композицію, або основоскладання, у сучасній лінгвістиці потрактовують як поєднання кількох основ слів (основи й цілого слова) за допомогою інтерфіксів *-о-*, *-е-* або без них [3, с. 156]. Складне слово, утворене з кількох слів чи основ, становить структурну єдність, компоненти якої є єдиним цілим, втрачаючи властиві їм граматичні категорії. Як зазначає Г. О. Винокур, прагнення до появи складних слів цілком природне вже тому, що дає змогу розширити можливості утворення слів з відомого вже матеріалу, а також тому, що «дуже часто справді постає потреба виразити дві ідеї водному слові» [4, с. 46]. Основоскладання (композиція) як спосіб словотворення в досліджуваній лексиці наявна лише в моделях складних прикметників та іменників з першою числівниковою основою. Зазвичай композиція виступає в поєднанні із суфіксацією, і такий спосіб має назву складно-суфіксального [3, с. 160]. Це складні композити, у яких:

1) перша частина виражена кількісними числівниками в називному відмінку або скороченій формі родового відмінка: *одно-*, *дво-*, *три-*: *ліжко односпальне* (9, с. 1), *двомісний диван* (9, с. 1), *двобічна шафа* (5, с. 203), *двобортна полиця* (5, с. 78), *двостороння шафка* (8, с. 2), *двокамерний стіл* (5, с. 25), *дводонний короб* (5, с. 18), *двогранна поверхня меблів* (5, с. 45), *двогнутий буфет* (5, с. 161), *триніжок* (СУМ, т. 2, с. 767);

2) неозначено-кількісним числівником *багато* – *багатоярусне ліжко* (10, с. 5), *багатофункційний стіл* (10, с. 5).

Значною продуктивністю в досліджуваній лексиці відзначаються іншомовні за походженням словотвірні компоненти, що є першими частинами (препозицією) назв меблів житлового приміщення. У лінгвістичній літературі кореневі морфеми грецького й латинського походження, що за своєю функцією аналогічні службовим морфемам, називають афіксоїдами (Т. Л. Канделакі) [11], афіксами (Д. С. Лотте) [15], афіксальними радиками (Р. А. Сафін) [20], препозитивними блоками (В. В. Акуленко) [1; 2]. М. Д. Степанова називає ці морфеми «напівафіксами» і «напівсуфіксами» [23]. Деякі дослідники вживають для позначення цих морфем термін «словоелемент» (Ю. С. Сорокін) [22], «субафікс», «субсуфікс», «субпрефікс» (К. О. Крашеніннікова [13]). Найбільшого поширення набули терміни: афіксоїд, суфіксоїд та префіксоїд. Афіксоїди – «морфеми, що, будучи кореневими, схожі водночас за своїми функціями з афіксами» (Є. М. Галкіна-Федорук [5]). Префіксоїди – це кореневі морфеми, що аналогічні префіксам (у слові вони завжди є першими основами складання) (М. М. Шанський [25, с. 276-277]). Суфіксоїди – «кореневі морфеми, які використовуються у функції суфіксів та займають у слові їхню позицію» [3, с. 26].

У системі назв меблів житлового приміщення значне місце посідають іншомовні префіксоїди грецького походження:

авто- (грец. *autos* – само), напр.: *ліжко-автомат* (14, с. 4), *диван-автомат* (14, с. 4), *автоматизоване крісло* (14, с. 3), *автоматизовані дверці* (14, с. 3);

кіно- (грец. *kinos* – рухаю), напр.: *меблі для домашнього кінотеатру* (8, с. 5);

теле- (грец. далеко, «здійснюваний на відстані»): *полиця для телевізора* (8, с. 3), *тумба для телевізора* (8, с. 1);

біо- (грец. *βίος* – життя): *біомеблі* (12, с. 2);

мікро-(грец. *micros* – малий), напр.: **мікрополиця** (11, с. 18), **мікропідставка** (11, с. 18);

міні- (грец. *micros* – малий; англ. – короткий, вище колін): **міні-диван** (11, с. 43), **міні-ліжко** (11, с. 19), **міні-стілець** (11, с. 20) (як зазначають дослідники, «препозитивні іншомовні елементи з кількісно-оцінним значенням мають найвищий ступінь префіксоїдності» [3, с. 28]);

та **ЛАТИНСЬКОГО** походження:

вібро-(лат. *vibro*– коливаюся) – у складних словах указує на зв'язок з поняттям «вібрація»: **вібродиван** (12, с. 2), **віброліжко** (12, с. 2), **вібромеблі** (12, с. 2) – **меблі для вібромасажу** (12, с. 2);

відео- (лат. *video*– дивлюсь, бачу) **відеопідставка** (11, с. 33);

екстра- (лат. *extra*- поза, крім, над, найвищий ґатунок, найкращий): **меблі екстракласу** (12, с. 2);

супер- (лат. *super*– над, зверху, вище): **супермеблі** (12, с. 2), **супердиван** (12, с.1), **суперкрісло** (12, с. 1);

ультра- (лат. *ultra* – за, понад, по той бік, за межами, зверх) **ультраמודні меблі** (12, с. 2), **ультраמודний диван** (12, с. 2).

Проаналізовані словотворчі компоненти в словотворенні назв меблів житлового приміщення продуктивно взаємодіють із твірними основами іменників. Ці початкові елементи перестали сприймати як кореневі морфеми (твірні основи), і вони перетворилися на словотворчі засоби, що функціонально близькі до префіксів. У поєднанні з ними іменники кваліфікують як прості слова.

Поодинокими для українських назв меблів є складні назви, утворені комбінуванням запозичених (навіть не транслітерованих) та власне українських слів: **меблі для вір-персон** (11, с. 20), **фітосмеблі** (11, с. 4), **євромеблі** (10, с. 3); **аромамеблі** (11, с. 2).

Словоскладання (юкстапозиція). Юкстапозиція (словоскладання) – це поєднання кількох слів у одному складному слові [3, с. 157]. Незалежно від того, зі скількох слів складаються юкстапозити, за змістом вони мають одне значення й становлять одну лексему.

На відміну від композитів юкстапозити є менш активними в творенні меблевої лексики. Це іменники зі стрижневим компонентом та прикладкою, які логічно і за змістом поєднані. У таких назвах основним є стрижневий компонент, а постпозитивна прикладка називає одиницю предмета й водночас дає йому іншу назву, наприклад: **шафа-купе** (6, с. 17), **стіл-книжка** (15, с. 2), **стіл-тумба** (15, с. 3),

стіл-топ (15, с. 2), *стіл-трансформер* (12, с. 2), *стіл-сервант* (5, с. 225), *бюро-циліндр* (10, с. 3), *диван-піаніно* (14, с. 2), *диван-книжка* (14, с.55), *диван-ліжко* (7, с. 3), *диван-розкладачка* (11, с. 65), *диван-футон* (11, с. 55), *комода-бар* (10, с. 5), *диван-трансформер* (4, с. 58), *шафа-бюро* (5, с. 52), *стелаж-надставка* (11, с. 226), *табурет-стіл* (11, с. 67), *вітрина-надставка* (11, с. 224), *стіл-стілець* (11, с. 33), *шафа-вітрина* (11, с. 54), *шафа-гармошка* (10, с. 2), *шафа-гардероб* (10, с. 3), *шафа-комод* (5, с. 243), *стовпчик-шафа* (11, с. 45), *ліжко-купе* (11, с. 56), *крісло-качалка* (6, с. 3), *крісло-ліжко* (7, с. 2), *крісло-гойдалка* (11, с. 45), *лава-стіл* (6, с. 4), *підставка-шафка* (11, с. 227), *підставка-комод* (11, с. 225), *підставка-бар* (11, с. 55). У наведених юкстапозитах один з компонентів служить другою (вужчою, конкретнішою) назвою предмета, вираженою опорним словом. Будуються вони за зразком словосполучень прикладкового типу, у яких знаходять мовне втілення гіперогіпонімічні або видові зв'язки об'єктів мовної дійсності. Між компонентами наявний синтаксичний зв'язок кореляції, у якому реалізуються апозитивні відношення.

Аналіз складених меблевих назв засвідчив зростання продуктивності аналітичної деривації серед сучасних лексичних утворень у сфері дизайну меблів та інтер'єру.

До продуктивних способів словотворення назв меблів житлового приміщення належить суфіксація, за допомогою якої утворюються однослівні іменники та прикметники в складі аналітичних номенів. Значною продуктивністю відзначається основоскладання з першою основою переважно грецького і латинського походження (т. зв. префіксоїдами). Юкстапозиція й аббревіація як способи творення назв меблів мають меншу продуктивність. Похідні, утворені цими способами, репрезентовані лише окремими структурними типами.

Отже, назви меблів житлового приміщення у своїй основі відповідають словотвірній структурі слів загальнонародної мови, виявляючи водночас і певну специфіку. Перспективним видається подальше вивчення дериваційних процесів в українській меблевій лексиці.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Акуленко В. В.** Вопросы интернационализации словарного состава языка. Харьков: Изд-во ХГУ, 1972. 214 с.

2. **Акуленко В. В.** Существует ли интернациональная лексика? // Вопросы языкознания. 1961. № 3. С. 60–69.
3. **Вакарюк Л. О.** Українська мова. Морфеміка і словотвір: [навч. посіб.] / Л. О. Вакарюк, Є. Панцьо. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. 184 с.
4. **Винокур Г. О.** О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИИФЛИ по языкознанию. Москва, 1939. Т. V. С. 3–54.
5. **Галкина-Федорук Е. М.** Современный русский язык. Ч. 1: лексикология, фонетика, словообразование / Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шанский. Москва: Учпедгиз, 1957. 408 с.
6. **Городенська К. Г.** Префікси і префіксоїди в українській мові // Мовознавство. 1986. № 1. С. 36–41.
7. **Городенська К. Г., Кравченко М. В.** Словотвірна структура слова: відіменні деривати. Київ: Наук. думка, 1981. 199 с.
8. **Горпинич В. О.** Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: [навч. посіб.] Київ: Вища шк., 1999. 207 с.
9. **Горпинич В. О.** Українська словотвірна дериватологія. Дніпропетровськ: ДНУ, 1998. 189 с.
10. **Земская Е. А.** Современный русский язык. Словообразование. Москва: Просвещение, 1973. 304 с.
11. **Канделаки Т. Л.** Семантика и мотивированность терминов. Москва: Наука, 1977. 168 с.
12. **Ковалик І. І.** Вчення про словотвір. Вибрані праці / упоряд. та автор передмови В. Грещук. Івано-Франківськ; Львів: Місто НВ. 2007. 404 с.
13. **Крашенинникова Е. А.** Новое в немецкой грамматике // Словообразование: сб. ст. Москва: Просвещение, 1965. Вып. 4. С. 90–94.
14. **Крейтор А. М.** Формирование и развитие украинской терминологии элементарной математики: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Донецк, 1971. 200 с.
15. **Лотте Д. С.** Основы построения научно-технической терминологии. Москва: АН СССР, 1961. С. 158.
16. **Луковенко Т.** Суфіксальний спосіб творення термінів гомеопатії // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2016. № 842. С. 82–85.

17. **Марченко Т. А.** Дери́ваційні особливості термінів на позначення назв городніх культур // Актуальні проблеми слов'янської філології: Міжвузівський збірник наукових статей / Відп. ред. В. А. Зарва. Ніжин: ТОВ «Видавництво Аспект-Поліграф», 2008. Вип. XVI: Лінгвістика і літературознавство. С. 45–49.
18. **Ментинська І., Наконечна Г.** Структурно-словотвірні особливості сучасної комп'ютерної термінології // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2016. № 842. С. 86–91.
19. **Муляр І. В.,** Попова І. С. Словник українських назв меблів житлового приміщення / за ред. проф. І. С. Попової. Дніпро: Ліра, 2017. 164 с.
20. **Сафін Р. А.** Статус морфем типа *grafo* и *logy* // Вопросы терминологии и лингвистической статистики / ред. кол. В. В. Гуськов. Воронеж: Издат-во Воронеж.ун-та, 1974. С. 64–69.
21. **Словотвір** сучасної української літературної мови / АН УРСР, Інститут мовознавства; уклад. І. І. Ковалик та ін. Київ: Наук. думка, 1979. 405 с.
22. **Сорокин Ю. С.** Развитие словарного состава русского литературного языка в 30–90 гг. XIX века. Москва; Ленинград: Наука, 1965. 565 с.
23. **Степанова М. Д.** Словообразование современного немецкого языка. Москва: Изд-во лит-ры на ин. яз., 1953. 375 с.
24. **Фецко І.** Суфіксація як продуктивний спосіб творення термінів музейної справи // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2015. № 817. С. 82–86.
25. **Шанский Н. М.** Очерки по русскому словообразованию. Москва: Изд. Моск. ун-та, 1968. 310 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **НТСУМ** – Новий тлумачний словник української мови. Т. 1 / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. 2-е вид., виправ. Київ: Аконіт, 2008. 926 с.
2. **ССУМ** – Словник синонімів української мови: в 2 т. Т. I / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, с. І. Головащук. Київ: Наук. думка, 2000. 1026 с.
3. **СУМ** – Словник української мови: в 11 т. / редкол.: Білодід І. К. (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980.

4. **Українська** класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності: довідник: У 2 т. Львів: НІ «Леонорм», 2001. Т. 2 / упоряд. В. С. Тимошенко; за заг. ред. В. Л. Іванова. С. 257 – 259.
5. **Шумєга С. С.** Дизайн. Історія зародження та розвитку дизайну. Історія дизайну меблів та інтер'єру: навч. посіб. Київ.: Центр навчальної літератури, 2004. 300 с.
6. **Білоруські** екомеблі. Режим доступу: <http://belmebel.com.ua/> (дата звернення 30.11.2018).
7. **Blest.** М'які меблі. Режим доступу: <http://www.blest.ua/> (дата звернення 30.11.2018).
8. **Дніпропетровська** меблева фабрика «Модуль люкс». Режим доступу: <http://www.modul-lux.dp.ua/> (дата звернення 30.11.2018).
9. **Мебельная страна.** Режим доступу: <http://www.Mebelnaaya-strana.com/> (дата звернення 30.11.2018).
10. **Меблів дім.** Режим доступу: <http://www.meblivdim.com/> (дата звернення 30.11.2018).
11. **Меблі всіх поколінь:** каталог меблів, 2006–2011. Режим доступу: <http://www.brw-kiev.com.ua/> (дата звернення 30.11.2018).
12. **Меблі «Лівс».** Режим доступу: <http://www.livs.com.ua/> (дата звернення 30.11.2018).
13. **М'які меблі: що всередині?** Режим доступу: <http://vakyla.com.ua/m-39-yaki-mebli-shho-vseredini/> (дата звернення 30.11.2018).
14. **Практичний журнал про меблі «Диван».** Режим доступу: <http://www.divan.com.ua/> (дата звернення 30.11.2018).
15. **Стол и стул.** Режим доступу: <http://www.stol-i-stul.com.ua/> (дата звернення 10.11.2018).

Надійшла до редакції 01.12.2018

ДО ПИТАННЯ ПРО МОРФЕМНУ ДЕЕТИМОЛОГІЗАЦІЮ В СУЧАСНІЙ МОВІ

У статті розглянуто проблеми морфемної деетимологізації, які можуть впливати на затемнення походження слів. Проаналізовано найбільш частотні зміни в морфемному складі слів, зокрема спрощення. Визначено структурні схеми способів утворення деетимологізованих лексем, виявлено найпродуктивніші засоби.

Ключові слова: етимологія, внутрішня форма слова, структурний склад слова, спосіб утворення, споріднені слова, мотивація, деетимологізація.

В статье рассмотрены проблемы морфологической деэтимологизации, которые могут влиять на затемнение происхождения слов. Проанализированы наиболее частотные изменения в морфемном составе слов, а именно упрощение. Определены структурные схемы способов образования данных лексем, выявлены более продуктивные словообразовательные средства.

Ключевые слова: этимология, внутренняя форма слова, структурный состав слова, способ образования, родственные слова, мотивация, деэтимологизация.

The article deals with the problems of morphological detemimologization, which may affect the obscurity of the origin of words. The most typical changes in the morphemic composition of words are analyzed – simplification. The structural schemes of the methods of formation of deimitologized tokens are determined, more productive word-forming means are revealed.

Key words: etymology, internal form of words, structural composition of the word, method of formation, related words, motivation, deethymologization.

Внутрішня форма слова давно потрапила у сферу інтересів зіставного мовознавства. Величезний функційний і семантичний потенціал, що закріплюється у слові завдяки цьому явищу, є однією з причин підтримання зацікавленості вищезазначеною проблемою.

Засновниками створення теорії внутрішньої форми в світовому і вітчизняному мовознавстві постають В. фон Гумбольдт та О. О. Потебня. Протягом багатьох років вивченням внутрішньої форми займалися такі дослідники, як В. А. Звегінцев [5],

В. М. Русанівський [11], Н. Д. Арутюнова [1], В. К. Журавльов [3], Б. А. Плотніков [7], А. М. Боюн [2], А. А. Залізник [4] та інші.

Одним із найбільш поширених процесів, що відбувається у межах внутрішньої форми слова, є її поступове зникнення. Найбільш чітко така особливість цього лексичного явища простежується під час зіставного аналізу.

Можна виділити окремий тип відношень між синонімічними номінаціями різних мов, де в одному випадку слово зберігає внутрішню форму, а в іншій втрачає її [11, с. 18]. Це явище називають втратою внутрішньої форми, «семантичною спрощеністю» та «деетимологізацією» [5, с. 194].

Затемнення внутрішньої форми слова відбувається тоді, коли лексична одиниця починає апелювати не до ідеї про поняття чи образ, а до його безпосередньої сутності, стаючи у такий спосіб «довільним знаком» [11, с. 19].

В. О. Звєгінцев зазначає: «Коли слово отримує повну семантичну незалежність і більше не покладається на мотиваційний зв'язок з первинною ознакою, а, навпаки, прямо апелює до предмета, що позначається, то внутрішня форма такого слова відступає на другий план, забувається і фактично перестає грати будь-яку роль у встановленні правил функціонування нового слова та його подальшого розвитку» [5, с. 193].

Характерна риса науки про мову наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. – відмова від принципу дослідження мови «у самій собі й для себе». Особливість нового підходу полягає в тому, що «людський чинник» розглядається як невід'ємна властивість мови. «Мова наскрізно антропоцентрична. Присутність людини дає про себе знати на всій площині мови» [1, с. 3].

Актуальність цієї статті полягає в тому, що увага фокусується не на абстрактному мовному факті, а на його тісному зв'язкові з мовними особистістю і свідомістю. На початковому етапі вивчення лексики будь-якої мови, уважаємо, потрібно намагатись не лише запам'ятати, як називається та чи інша річ, а й зрозуміти, чому вона так іменується. Важливо з'ясувати не лише предметне, але й асоціативне значення слова. Для цього необхідно встановити спосіб утворення та структурний склад слова, також ознайомитися з його іншими значеннями й значеннями споріднених слів. Іншомовні слова, асоціативне значення і мотивування яких зрозумілі учням, запам'ятовуються легше, й уживаючи їх, студенти не припускають

помилки. Отже, ставимо **на меті** дослідити чинники, що можуть впливати на затемнення етимології слів, розглянувши зокрема таке явище як спрощення.

Теоретична значимість роботи полягає в тому, що пропонуване дослідження продовжує вивчення динамічного аспекту лексикологічних теорій мотивації.

Практична цінність роботи визначається можливістю використати результати проведеного дослідження в навчально-педагогічній практиці: при викладанні спецкурсу «Історична лексикологія», у курсах з історії мови, лексикології, морфеміки, етимології, загального мовознавства, а також у подальших наукових розвідках за темою.

Багато сучасних слів української мови з їх сучасними значеннями звичайно є результатами тривалого розвитку, протягом якого з ними відбуваються ті або ті зміни, інколи дуже значні, зумовлені збагаченням досвіду людей та тенденціями розвитку самої мови. Зміни в історичному розвитку слів нерідко призводять до стирання їх первісних значень. Нерідко втрата іменником внутрішньої форми може означати його поступове усунення з широкого вжитку та заміну іншим словом з більш зрозумілою мотивацією [11, с. 19]. Чим старіше позначення – тим більше воно тяжіє до абстрактності, звільнення від змісту. Отже знищення внутрішньої форми слова літературної мови «може розглядатися як один з формальних показчиків того, що воно є давнім за своїм походженням, адже в первинних, не запозичених слів, зазвичай, зберігається мотиваційна ознака» [7, с. 182].

Відтак деетимологізація – зміна в морфологічній словотвірчій структурі слова, коли для свідомості носіїв мови виявляється втраченою етимологічний зв'язок цього слова з тією чи іншою непохідною основою. Деетимологізація може бути викликана або тим, що слова з вихідною непохідною основою перестають існувати в мові, або тим, що це слово занадто далеко пішло у своєму семантичному розвитку від слова з відповідною непохідною основою. Отже втрата внутрішньої форми (а точніше семантичної мотивації) розповсюджується й на складові морфологічні елементи слова. Як зазначає А. М. Боюн, «деякі семи похідної основи зберігаються в семантичній структурі похідної лексичної одиниці в дещо модифікованому виді, а інші зовсім згасають» [2, с. 6].

Найбільш типовими змінами в морфемному складі слів є спрощення, перерозклад і ускладнення. Спрощення – втрата

виділюваності морфем, коли складні за будовою слова видаються більш простими. За нашими спостереженнями, спрощення – найчастотніша зміна в морфемному складі слів, що впливає на затемнення етимології.

Структурний аналіз досліджуваних лексем дає змогу уналежнити матеріал за трьома групами: а) група слів з етимологічно вираженою будовою префікс + корінь; б) група слів з етимологічно вираженою будовою корінь + суфікс; в) група слів з етимологічно вираженою будовою корінь + корінь.

Охарактеризуємо першу групу.

Слово *атракціон* ‘розваги в місцях відпочинку; номер у цирковій або естрадній програмі, що привертає увагу глядачів своєю ефектністю, незвичайністю’ відоме в багатьох мовах. В українську мову потрапило з французької *attraction* ‘атракціон’, яка, у свою чергу, запозичила його з латинської *attrahere* ‘тягти до себе, привертати’, що утворене за формулою *префікс at- ‘при’ + корінь trahere (tractare) ‘тягти, волочити’*. Тож етимологічно спільнокореневими до слова *атракціон* будуть лексеми *трактор* ‘гусенична або колісна машина, що переміщує, тягне сільськогосподарські та інші знаряддя’ і навіть *екстракт*, із яким спорідненість, на перший погляд, зовсім не простежується. Однак варто лише згадати її лексичне значення – ‘згущена витяжка, добута з рослинних або тваринних тканин’ – і спорідненість постає цілком умотивованою.

Схожим чином утворено лексему *атом* ‘найменша частинка хімічного елемента, що зберігає всі його хімічні властивості’, яка утворена з *a- ‘не’ + tomos ‘різати, рубати, ділити’*. Сучасна фізика доводить, що атоми подільні, однак термін традиційно іменуємо за назвою, яку ще у V столітті до н. е. надав своєму винаходу давньогрецький філософ Левкіпп [8, с. 277].

Продуктивно виявили себе іншомовні префікси *ра-, ре-*. *Репорт* ‘усне чи писемне службове повідомлення’ відоме в українській мові ще з XVIII ст., прийшло через польську мову з французького дієслова *rapporter* ‘приносити назад’, яке утворене з *г(е)- ‘назад’, ар- ‘при-’ + porter ‘нести’*. (Етимологічно спільнокореневими до цього слова будуть лексеми *порт, транспорт, телепортація* тощо).

Лексема *реферат* ‘виклад змісту наукової статті, роботи, прочитаної книги і т. ін.’, ‘доповідь, що містить огляд літературних та інших джерел’ є інтернаціональною, з XIX ст. уживається в українській мові. Першоджерелом, як і для багатьох слів науки, стала

латинська мова: лат. *referat* ‘доповідь’ з *re-* ‘назад’ + *ferre* ‘нести, доносити’.

Назва ‘портативної ручної вогнепальної зброї з обертовим барабаном’ – *револьвер* – відома в українській мові з ХІХ ст. Походить з латинського дієслова *revolvĕre* ‘обертати назад’: *re-* ‘назад’ + *volvĕre* ‘котити, обертати’. Як відомо, зброя дістала назву через обертовий барабан, у який закладаються кулі.

Через поліфункційність латинського префікса *re-* маємо інше утворення за цією ж схемою – *рецензія* ‘аналіз, критична оцінка наукового, художнього твору, спектакля тощо’. Лексему, відому в багатьох мовах, в українській фіксують з ХVІІІ ст. Походить від латинського *re-sensio* ‘аналіз, обстеження’, що утворене від *re-* ‘пере-’ + *sensĕre* ‘оглядати, оцінювати’. (Етимологічно спільнокореневими до цього слова будуть лексеми *ціна*, *оцінка*, *ценз*, *цензура* тощо).

Інше значення – ‘повторюваність дії’ – латинського префікса *re-* зумовило виникнення слів *реклама*, *ремонт*.

Реклама – ‘захід, мета якого поширення інформації про когось чи щось’, ‘плакат, оголошення’ в ХІХ столітті запозичене через французьку мову (фр. *réclame* ‘реклама’), що походить з латинського *reclamāre*: *re-* ‘знову’ + *clamāre* ‘кричати, гучно проголошувати’. Звідси ж спільнокореневе *рекламація* – ‘протест, скарга’.

Ремонт ‘усунення пошкоджень, поламок; полагодження; поновлення’ в українській мові відоме з ХVІІІ ст. Французьке *remonte* ‘ремонт’, ‘оновлення’ утворене від дієслова *remonter* ‘усувати пошкодження’, ‘знову монтувати’, ‘знову збирати частини чогось’, ‘знову піднімати, втягувати нагору щось’: *re-* ‘знову’ + *monter* ‘налагоджувати’, ‘втягувати нагору’ (під час ремонту помешкань меблі спочатку витягали з приміщення, згодом повертаючи назад). (Етимологічно спільнокореневими до цього слова будуть лексеми *монтування*, *монтаж*, *монтер* тощо).

Зазначимо, цю групу формують не лише запозичені слова. Фіксуємо й низку слов’янських за походженням, утворених за схожою формулою, зокрема велику продуктивність цієї схеми доводять українські префікси *по-*, *при-*, *про-*: *побачення*, *поблажка*, *побут*, *повага*, *поведінка*, *повітря*, *погляд*, *подорож*, *подія*, *пожива*, *подяка*, *позов*, *помірний*, *помітний*, *порада*, *порода*, *порядний*, *порядок*, *послуга*, *постава*, *потвора*, *пошана* тощо; *прибічник*, *приборкувати*, *привабливий*, *привид*, *привід*, *пригода*, *пригорща*, *приємність*, *придатність*, *прикмета*, *прилад*, *примара*, *примірник*, *природа*,

пристань, причал, прихвостень, причина тощо; *простір, проміжок, пробіл, прозорий, промисел, провіта, протяг, прояв* тощо [8, с. 279].

Продуктивно виявив себе давньослов'янський префікс *с-*.

Скеля 'кам'яна брила, гора з гострими заступами' у праслов'янську добу означало 'щілину', 'щось розколоте', 'скалка', пізніше – 'камінь із гострими крайками'. Це слово утворене від основи **skel-* 'колоти'. Унаслідок історичних чергувань *е / о / а* маємо спільнокореневі *скалка* 'відколотий, відбитий шматок чого-небудь твердого', *осколок* 'тонка, гостра трісочка, гострий відламок скла, металу й ін.', *скалкуватий* 'з гострими краями', *сколювати* 'колючи, відділяти з поверхні шар чого-небудь', *скалити* 'ранити шкіру скалкою', *скалитися* 'розсуваючи губи, показувати зуби', *колоти* 'розсікати, роздрібнювати щось тверде на частини', *колода* 'обрубок товстої деревини', *колодач* 'великий ніж із дерев'яною колодкою' тощо. Порівняємо з польським *skala* 'скеля', застаріле 'тріщина'; литовським *skėlti* 'колоти', *skalá* 'тріска'; грецьким *skallo* 'копаю', *skalis* 'сокира, чекан, кирка, кайло'.

Лексему *скромний* 'який не любить хизуватися, підкреслювати свої заслуги, достоїнства; стриманий у поведженні' співвідносимо з польською відмінковою формою *z kroma* – дослівно 'із межею', 'обмежено', де *z* – прийменник 'з', *kroma* – іменник 'межа, крайок чогось'. (Порівняємо з російським *кромка* 'окрайок', польським *skromny* 'обмежений у діях'). Унаслідок асимілятивних процесів прийменник 'з', перетворившись у префікс, перед глухим *к* змінився згодом на *с*.

Слово *смерть* 'припинення життєдіяльності організму і загибель його; припинення біологічного обміну речовин в організмі або його частині' розвинулось із давньоукраїнського *сьмърть*, де зредукований *ь* у слабкій позиції занепадає, а зредукований *ь* у сильній позиції переходить у голосний повного творення *е*. Первісно *сьмърть* уживали у значенні 'своя смерть', тобто 'природня, добра смерть' (згадаємо вираз 'померти своєю смертю', на відміну від 'наглої смерті, насильницької'). Іменник *смерть* утворено від праслов'янського дієслова **meriti* 'мерти'. Порівняємо з префіксальними утвореннями в українській мові *у-мирати, по-мерлий, в-мерти*, а також *мор* 'пошесна смерть, пошесть', застаріле *морь* 'епідемія', де у коренях простежуємо давні чергування *е / и / о*. Спорідненими до них є і латинське *mors, mortis* 'смерть', готське *maúrtr* 'вбивство, нагла смерть'.

Лексема *смерч* 'повітряний вихор великої руйнівної сили' також утворена за схемою префікс *сь* + корінь *мърк*. Давня основа на *ј-ь*

викликала палаталізацію *к/ч*. Унаслідок у словнику фіксуємо етимологічно спільнокореневі *смеркатися, морок* тощо.

Від праслов'янської форми дієслова **съ-мѣт-а-ті* утворилося давньоукраїнське *съмѣтати* 'змітати докупи', 'згрібати', від чого згодом утворився іменник *сметана* 'верхній жирний шар кислого незбираного молока; сквашені вершки', власне – той верхній шар молока, що згрібають. В етимолого-морфологічному плані слово *сметана* являє собою коротку форму жіночого роду пасивного дієприкметника минулого часу з суфіксом *-ан-*, що позначала 'частину знятого квашеного молока'. (Порівняємо з німецькою *Schmetten* 'вершки').

Давньоукраїнський іменник *смикъ* 'те, що волочуть, тягнуть' має ту ж основу, що й дієслово *смикати* 'тягти, волочити', від нього маємо утворення *съ-мич-ьк-ъ* – *смичок* 'пристрій, що служить для видобування звуку на струнних музичних інструментах'. Порівняємо з дієсловом *микати* 'чесати льон або коноплі для прядива', *микатися* 'вештатися, волочитися'.

Слово *спосіб* утворилося безафіксним способом від дієслова *съпособити* 'сприяти, допомагати', яке в свою чергу походить із *съ* + *пособити* 'допомогти'. Тож спільнокореневими до лексеми *спосіб* є *пособити* 'допомогти', застаріле *пособа* 'допомога', *посібник* 'книжка або наочне приладдя, що використовується під час навчання'.

Давньоукраїнське *сънѣдъ* 'їжа; те, що з'їдається' пам'ятки фіксують уже в XI столітті, *сънѣдати* 'з'їдати щось уранці на сніданок' утворене за допомогою префікса *сън+ѣдати* → *ѣдти* → *ѣсти* 'їсти'.

Лексема *союз* 'зв'язок, узи, пута, союз' запозичена з церковнослов'янської *съѡзъ* ← *съвѡзъ* 'т.с.' і зводиться до праслов'янської *svozъ* 'зв'язок', яка є похідною від *vezati* 'в'язати'. Тож спільнокореневими до *союз* є *зв'язок* 'відносини, стосунки між ким-, чим-небудь', *вузол* 'сплетення, з'єднання чого-небудь', *узи* 'зв'язки, відносини, єдність, що існує між ким-, чим-небудь', *сув'язь* 'щось зв'язане, сплетене, утворене переплетенням' тощо.

Слова *сусід, суперник, сузір'я* й под. теж містять давній український префікс. Давньоукраїнська форма *сусѣдъ* 'той, що живе поруч, мешкає поблизу', яка складається з префікса *су-* 'разом, поруч' (праслов. **sq-*) + корінь від дієслова *сѣдѣти* (праслов. **sēdēti*) 'сидіти', походить з праслов'янської **sqsēdъ* 'той, що сидить поруч', як і старослов'янська *сжсѣдъ*, російська *сосед*, білоруська *сусед*, верхньолужицька *susod*, сербська *сусед* та ін. Унаслідок етимологічної

спорідненості спільнокореневими до лексеми *сусід* є *сідок* ‘вершник’, *сідельник*, *сідляр* ‘майстер, що виготовляє сідла’, *сиділка* ‘особа молодшого медичного персоналу, що доглядає тяжкохворих’, *сидень* ‘малорухлива, бездіяльна людина’ та схожі.

Лексема *суперник* утворена схожим чином: давньоукраїнське *супьрьникъ* (старослов’янське *сжьрьникъ*) складається з префікса *су-* + кореня *-ньр-* + суфіксів *-ьн*, *-ик*, флексії *-ь*, що походить з дієслова *сжьрьти* ‘сперечатися, спорити’, де *сж-* позначає зближення, поєднання в дії *ньрьти* ‘перти’. Порівняємо з давньоукраїнським *ньрьць* ‘супротивник’, старослов’янським *расньрьа* ‘суперечка’, давньоіндійським *parin* ‘супротивник’, французьким *pari* ‘парі’ та ін. Тож спільнокореневими є *суперечитися* ‘сперечатися’, *суперечка*, *спір* ‘сварка’, *перти* ‘силою примушувати ворога відступати, йти геть’, діал. *пертися* ‘сперечатися’, *напирати* ‘наступаючи, тіснити ворога’ тощо.

Отже, на затемнення етимології слів істотно може впливати такий чинник як деетимологізація, коли зв’язки між мотивованим і мотивуючим стираються, а межі між первісним та вивідними значеннями розширюються. На наш погляд, стерта або затемнена внутрішня форма слова має вагомий науковий потенціал, адже вона може використовуватись як один з елементів історико-філологічних підходів до формування моделей мовної свідомості минулих часів [6, с. 81]. Перспективними напрямками подальшої наукової діяльності вважаємо проведення зіставного аналізу стертої внутрішньої форми слів, а також вивчення її повторного використання під час творення нових семантичних одиниць.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва: Наука, 1988. 341 с.
2. Боюн А. М. Иерархия семантической структуры вершины словообразовательного гнезда (на материале СГ со словом-вершиной вода): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Киев, 1996. 317 с.
3. Журавлев В. К. Принцип иерархичности звуковых изменений в этимологии// Этимология 1984 / Ответственный редактор член-корреспондент АН СССР О. Н. Трубачев. Москва: Наука, 1986. 56 с.

4. **Залізник А. А.** Внутрішня форма слова Режим доступу: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/VNUTR_ENNYAYA_FORMA_SLOVA.html (дата звернення 20.11.2018).
5. **Звегинцев В. А.** Семасиология. Москва: Издательство Московского ун-та, 1957. 323 с.
6. **Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи/ НАН України.** Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов. Київ: Логос, 2007. 232 с.
7. **Плотников Б. А.** О форме и содержании в языке. Минск: Высшая школа, 1989. 254 с.
8. **Рибалка Я. І.** Морфемна деетимологізація в сучасній мові // Український смисл: науковий збірник. Дніпро: Ліра, 2018. С. 272–282.
9. **Рибалка Я. І., Степаненко О. К.** Мовні чинники впливу на деетимологізацію // Дослідження з лексикології і граматики української мови. 2015. Вип. 16. С. 122–134.
10. **Рибалка Я. І.** Фонетичні зміни в історичному розвитку слів, що ведуть до затемнення їхньої етимології // Дослідження з лексикології і граматики української мови. 2011. Вип. 10. С. 225–233.
11. **Русанівський В. М.** Структура лексичної і граматичної семантики / АН УРСР Інститут мовознавства ім. О. О Потебні. Київ: Наук. думка, 1988. 240 с.

Надійшла до редакції 28.11.2018

НЕУЗГОДЖЕНЕ ОЗНАЧЕННЯ ЯК ВИРАЗНИК АТРИБУТИВНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВОСПОЛУЧЕННІ

Стаття присвячена аналізу структурно-семантичних особливостей атрибутивних словосполучень, які функціонують в реченні як неузгоджені означення. Здійснено аналіз неузгодженого означення як другорядного члена речення, проаналізовано синкретичні типи атрибутивних семантико-синтаксичних відношень у словосполученнях, а також виявлено закономірності у створенні синтаксичних моделей

Ключові слова: неузгоджене означення, семантико-синтаксичні відношення, атрибутивні відношення, словосполучення, речення, синтаксична модель.

Статья посвящена анализу структурно-семантических особенностей атрибутивных словосочетаний, функционирующих в предложении как несогласованные определения, реализующая синтаксическую связь примыкания. Осуществлён анализ несогласованного определения как второстепенного члена предложения, рассмотрены синкретичне типы атрибутивных семантико-синтаксических отношений между компонентами словосочетаний, а также выявлены закономерности при формировании синтаксических моделей.

Ключевые слова: несогласованное определение, семантико-синтаксические отношения, атрибутивные отношения, словосочетание, предложение, синтаксическая модель.

The article deals with the analysis of the structural-semantic features of attributive word-combinations, which function as uncoordinated attribute in the sentence. Taking into account the theoretical foundations of linguists, an analysis of the uncoordinated attribute as a secondary member of a sentence has been carried out. The article analyzes the syncretic types of attributive semantic-syntactic relations in word-combinations, and also reveals the regularities in the creation of syntactic models.

Key words: uncoordinated attribute, semantic-syntactic relations, attributive relations, word-combination, sentence, syntactic model.

У сучасній лінгвістиці склалося різне ставлення до традиційної моделі членів речення: одні вчені інтерпретують систему членів речення у тому вигляді, як вона склалася в традиційному синтаксисі;

інші ж мовознавці роблять спроби підійти до цієї проблеми з урахуванням багатоаспектності речення. Усе це призвело до появи низки суперечливих кваліфікацій тих самих синтаксичних явищ, з-поміж яких виокремлюємо наразі і функційно-семантичну категорію атрибутивності, виявом якої є означення як другорядний член речення. Порушена проблема є цікавою, актуальною і не до кінця з'ясованою.

Хоч у своїх працях означенню приділяли увагу такі вчені, як І. Вихованець [3], А. Загнітко [5], І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, О. Мельничук, Г. Удовиченко, Н. Валгіна, Т. Молошна, Б. Кулик [6], Л. Островська [7, 8], Л. Рогозін, Л. Шитик та ін., аналіз теоретичного матеріалу дозволяє зробити висновок про те, що проблема детермінування означення в українському мовознавстві недостатньо висвітлена. Особливої уваги, на нашу думку, потребує неузгоджене означення, оскільки маємо дискусійні питання щодо виокремлення серед смислових відношень власне атрибутивних, об'єктних чи обставинних позицій. Проблемність у детермінуванні конкретних смислових відношень, а відтак і відповідних членів речення формує синкретичність у виборі потрібного значення.

У науковій праці враховано теоретичні засади лінгвістів, які так чи так стосуються окремих питань дослідження, і на їхній основі здійснено багатовекторний аналіз неузгодженого означення як другорядного члена речення.

Мета запропонованої розвідки полягає в системному аналізі структурно-семантичних особливостей атрибутивних сполучень, що функціонують у реченні як неузгоджені означення, репрезентуючи синтаксичний зв'язок прилягання.

Зауважимо, що дослідження словосполучення як синтаксичної одиниці має тривалу історію, проте й досі багато питань, пов'язаних з їх систематизацією, залишаються дискусійними. З-поміж дискусійних проблем сучасного синтаксису можна виділити особливості класифікації словосполучень за семантико-синтаксичними відношеннями, а відтак і безпомилкове детермінування самого означення у реченні. Вивчення характеру смислових відношень між компонентами словосполучень було започатковано у працях Л. Теньєра. Подальшого опрацювання це питання набуло в роботах В. Адмоні, Н. Валгіної, І. Вихованця [3], А. Загнітка [5], Г. Удовиченка, Л. Шитик, К. Шульжука та ін., проте й наразі воно залишається відкритим.

У сучасних дослідженнях із синтаксису єдиного підходу до визначення типів словосполучень за семантико-синтаксичними відношеннями немає, що зумовлено наявністю різноманітних синкретичних і перехідних явищ у системі семантико-синтаксичних відношень. Іноді, як зазначає М. Балко, визначити тип семантико-синтаксичних відношень дуже складно без урахування дериваційних зв'язків словосполучень з синтаксичними одиницями інших рівнів, пор.: *читання книжки* (об'єктні відношення) і *прихід весни* (суб'єктні відношення), проте формально ці словосполучення можна вважати тотожними [2], наприклад: *Подібні розмови з Володимиром Романовичем мені не подобалися* (Ольга Слоньовська «Дівчинка на кулі») (*розмови які?* – атрибутивні смислові відношення, неузгоджене означення та *розмови про що?* – об'єктні смислові відношення, додаток); *Касандра часто відносила Мілену до озера. Вони вдвох лежали на камінні і слухали дзижчання комах, плюскіт води, жаб і риб, шурхіт хмар і скиглення щенят під вербовими корчами* (Софія Андрухович «Літо Мілени»).

Можна виокремити, услід за відомими лінгвістами, основні підходи до окреслення типології словосполучень за семантико-синтаксичними відношеннями. Згідно з підходом «на найвищому рівні узагальнення» [3, с. 208] виділяють такі типи семантико-синтаксичних відношень у підрядних словосполученнях:

– атрибутивні (означальні) – відношення ознаки до предмета, напр.: *обдарований художник, зошит учня, будинок із цегли, людина в окулярах, прихід сонця*;

– субстанціальні – відношення предмета до дії, процесу, стану та інших ознак, напр.: *добувати нафту, принести води, писати лист матері, дивитись у бінокль, пересіваючи борошно на сито, притаманий людині, схожий на артиста*;

– адвербіальні – відношення обставини до дії, процесу, стану, якості тощо, напр.: *працювати влітку, знемагати з болю, творити для прийдешнього, прибувши на відпочинок, принишклий у негоду, втомлений від подорожі* [3, с. 207–208].

І. Вихованець зазначає, що у присубстантивній із формально-синтаксичного боку і атрибутивній (наближеній до семантико-синтаксичної) позиціях використовуються різні морфологічні варіанти атрибутивної синтаксеми, зокрема прикметники як основний варіант, відмінки і прийменниково-відмінкові форми: *Хоча тут усе ніби зрозуміло: вирішила почати **нове** життя з покупки; Аліса не помітила,*

як опинилася в приємній прохолоді **невеликого** бутика; Але Міккі тільки зневажливо дивився на них, знизуючи плечима: «Пиво з насінням? **Розмови про футбол?** Нудно, малюки...» [3, с. 278].

У лінгвістичній літературі термін «атрибут – додавання, означення» визначається як знак, що є відповідником властивостей певного предмета чи поняття [10, с. 76]. З-поміж словосполучень з атрибутивними відношеннями домінують словосполучення із залежним компонентом, який виражає узагальнену ознаку (прикметник, займенник, дієприкметник). Такі словосполучення не є предметом аналізу у нашій статті. Ми ж аналізуємо ті атрибутивні відношення, які часто виникають за умови сполучення іменника з іншими частинами мови, що не позначають узагальненої ознаки [5, с. 28]: а) іменник + іменник без прийменника: *гілка бузку, крило літака*; б) іменник + іменник з прийменником: *сорочка в клітинку, будинок з дерева*; в) іменник + інфінітив: *бажання вчитися, стремління малювати*; г) іменник + прислівник: *кава по-турецьки*.

При атрибутивних відношеннях залежний компонент словосполучення в межах речення завжди є означенням. Саме тоді маємо справу з неузгодженим означенням, яке разом із узгодженим послуговується атрибутивними смисловими відношеннями, репрезентуючи узгодження та прилягання.

Під час аналізу словосполучень необхідно пам'ятати, що та сама модель може виражати різну семантику. Так, словосполучення, побудовані за схемою «ім. + ім. в род. в.» (зауважимо, що таких словосполучень є найбільше), потенційно виражатимуть атрибутивні й об'єктні відношення. У реченні вони набуватимуть різних функційних особливостей, позиціонуючи себе або як означення (узгоджене чи неузгоджене), або як додаток.

Потрібно окреслити чіткі параметри, які визначатимуть функціонування означення як залежного компонента у моделі «ім. + ім. в род. в.». А. Загнітко виокремлює такі чинники: 1. Головне слово (далі ГС) називає предмет, а залежне – особу, якій цей предмет належить: *будинок батька, зошит учня, хустка матері*. 2. ГС називає частину предмета, а залежне – весь предмет: *сторінка зошита, дах будинку, рубрика газети*. 3. ГС називає особу, а залежне – заклад або колектив, до яких ця особа має відношення: *викладач вишу, учитель школи, командир роти, профорг групи*. 4. ГС називає сукупність предметів, а залежне – предмети, з яких ця сукупність складається: *череда корів, зграя птахів, натовп людей*. 5. ГС

характеризує значення опредмеченої дії, а залежно позначає діяча (родовий суб'єкта): *політ космонавта, наказ директора, розпорядження декана*. б. ГС називає ознаку, а залежно – особу або предмет, яким властива ця «опредмечена» (категоріально опредмечена) ознака: *білизна снігу, синява неба, цікавість учнів* і под. [5, с. 29].

Значення об'єкта (у реченні – додаток) залежно слово має в тих випадках, коли ГС виступає віддієслівним іменником, який співвідносний з перехідним дієсловом, що вимагає знахідного відмінка: *аналіз речення, читання вірша, випуск тижневика // аналізувати речення, читати вірш, випускати тижневик* і тощо. Поява у мові такого типу словосполучень не суперечить мовним закономірностям, а підтверджує їх. В основі виникнення таких словосполучень, зауважує А. Загнітко, знаходиться кілька причин: а) еліпсис середньої ланки більш складної структури, при якому в переважній більшості випадків знаходяться прислівники: *людина, у якої є борода – людина з бородою; сорочка, пофарбована в клітинку – сорочка в клітинку; будинок, побудований з цегли – будинок з цегли; кава, зварена по-турецьки – кава по-турецьки*; б) віддієслівна природа іменників, які кваліфікуються інфінітивом: *прагнути перемоги – прагнення перемоги*; в) мовна аналогія. Пор.: *батькова шапка – шапка батька*, а потім *гілка бузку*. Таке розуміння є дуже важливим, оскільки проблема визначення означення / додатка є в таких конструкціях вирішальною, детерміноване інтенцією мовця та добором стрижневого слова [5].

Основною умовою наявності атрибутивних відношень як ознаки, властивості звичайно повинен бути предмет, якому ця ознака притаманна. Виходячи з того, що атрибутивні відношення не становлять суто семантичної категорії, а є категорією формально-синтаксичною, то виникнення атрибутивних відношень між залежним членом речення і опорним іменником можливе в разі відображення в мисленні реальної дійсності як властивості, з якою пов'язується типова своєрідність предмета, його відмінність від інших предметів тощо [10, с. 78].

Послуговуючись загальноприйнятою термінологією та записом частин мови у схемах, виокремлюємо такі групи моделей (спираючись на досліджувані словосполучення та речення українських письменниць сьогодення). Зауважимо, що спочатку йтиметься про

найпродуктивніші моделі, у яких N – іменник, Praep – прийменник, а цифри – відмінкова форма:

N1PraepN4: *В основному, оповідки чи роздуми про колишніх коханців, кілька (переважно прикрих) пригод із Даньою, просто депреснякові плювки на папір... (Ірена Карпа «50 хвилин трави»);*
N6PraepN2: *...я нарешті остаточно збагнув і повірив, що все справді скінчилося, – ми знову почали розсипатись, розперетворюватись на звичайний вуличний тлум, як у кожному місті світу... (Оксана Забужко «Альбом для Густава»);*
N1PraepN5: *Небо над головою, яке ти вважала майже ідеально блакитним,.. чомусь перетворюється на кусень пластику (Дара Корній «Щоденник Мавки»);*
N5PraepN5: *А Мілена тим часом стежила за дивно вбраним юнаком із зосередженим і милим обличчям, який сидів на порослому зеленим мохом камені попід старим муром і малював стару церкву з перекошеним хрестом, яка, вочевидь, була в свою чергу намальована його уявою (Софія Андрухович «Літо Мілени»);*
N4PraepN4: *Якщо Петля Петльович помре: не дай, Боже, я розбила йому печінку, жовчний міхур чи селезінку, а цей кровотворний орган при розриві треба негайно повністю вирізати! – замість омріяної студентської юності отримаю небо в клітинку, а подруг у смужечку (Ольга Слоньовська «Дівчинка на кулі»);*
N2PraepN6: *...ну й, звичайно, крупні плани, прекрасні обличчя – старі, молоді, натхненні, розсміяні, зі щасливими сльозами на очах, із ротами, розчахнутими радісним криком (а ось цього рідкозубо сяючого пацана в чорній лижній шапочці з оранжевою биндою Густав проминає, ледве скинувши оком... (Оксана Забужко «Альбом для Густава»);*
N6PraepN5: *...ну й, звичайно, крупні плани, прекрасні обличчя – старі, молоді, натхненні, розсміяні, зі щасливими сльозами на очах, із ротами, розчахнутими радісним криком (а ось цього рідкозубо сяючого пацана в чорній лижній шапочці з оранжевою биндою Густав проминає, ледве скинувши (Оксана Забужко «Альбом для Густава»);*
N2PraepN5: *Краще би змовчала! За мить до того у Стасовій голові промайнула пересторожна думка, що, може, і не треба пхатися до кімнати з замком. Яка різниця, хто там?! Начхати! (Люко Дашвар «Мати все»);*
N4PraepN5: *Він біжить за нею, але не встигає — двері вже зачинені на гачок ізсередини, — тоді сідає під дверима і далі співає, співає, співає, а вона регоче до знемоги, і її обличчя блищить від сліз, вилиці нестерпно болять і, здається, зараз повириваються з-під шкіри і вилетять, як птахи, назовні через маленьке кругле віконце під*

стелею (Софія Андрухович «Літо Мілени»). До речі, багато речень із проаналізованих нами має не один зразок відповідного поєднання у словосполучення. В останньому варіанті знаходимо ілюстративне втілення ще однієї, однак вже не такої продуктивної, моделі – **N4 Adv:** *на гачок ізсередини* (який?). Мовлення героїв творів сучасних українських письменниць насичене образністю, почасти спонтанністю, обірваністю, емоційністю, що сприяє нагромадженню саме неузгоджених означень в одному реченні.

Функціонування семантично розмаїтих безприйменниково-і прийменниково-відмінкових форм в атрибутивних конструкціях відбиває одну із закономірностей мовної системи експлікувати необхідну в конкретній мовленнєвій ситуації інформацію за рахунок економних мовних засобів. Визначальна роль у формуванні семантичної структури таких конструкцій належить прийменникам. Такі атрибутивні конструкції характеризуються синонімічними зв'язками. Вживання того чи того прийменника з іменниковою формою мотивовано стилістичними чинниками. Так, Л. Островська у своїй праці вказує на те, що безприйменниково- і прийменниково-відмінковим атрибутивним конструкціям властива регулярна відтворюваність атрибутивно-просторових відношень, які виражено структурами: «субстантив + з, від, з-під, біля, проти, коло + родовий відмінок» (*пляшка з-під молока*), «субстантив + на, в, через, + знахідний відмінок» (*дорога на Київ*), «субстантив + над, під, за, поруч з, між, поза + орудний відмінок» (*особа поза увагою*), «субстантив + при, на, в + місцевий відмінок» (*сюрприз на дорозі*).

Для вираження атрибутивно-темпоральних семантико-синтаксичних відношень слугують прийменники, значеннєво співвідносні з просторовими *під, за, через, біля, до* і значно рідше – власне-темпоральні *протягом, під час, напередодні*, які сполучаються з іменниками у формі родового, знахідного, орудного і місцевого відмінків [7, с. 7] (*відповідь за тиждень*).

Атрибутивно-цільові відношення знаходять своє регулярне відтворення, базуючись на прийменниках у сполученні з відмінковими формами: «для + родовий відмінок» (*матеріал для газети*), «на + знахідний відмінок» (*вчинок на зло*), «від + родовий відмінок», «до + родовий відмінок», «проти + родовий відмінок», «під + знахідний відмінок» та ін.

Атрибутивно-причинні відношення, сформовані за участю просторових і темпоральних прийменників, тісно переплітаються із

часовими й об'єктними відношеннями. Для вираження атрибутивно-каузальних значень у сучасній українській мові вживається обмежена кількість прийменниково-відмінкових форм: *»через + знахідний відмінок», «з + родовий відмінок», «за + знахідний відмінок», «в + знахідний відмінок», «від + родовий відмінок» (смерть через байдужість).*

Атрибутивно-інструментальним компонентам притаманне таке граматичне вираження: *«з+ орудний відмінок», «на + знахідний відмінок», «через + знахідний відмінок», «в + знахідний відмінок», «по + місцевий відмінок», «від + родовий відмінок», «під + знахідний відмінок», «на + місцевий відмінок», «в + місцевий відмінок» [7, с. 7] (бесіда на дорозі).*

Інші типи семантико-синтаксичних відношень (атрибутивно-порівняльні, атрибутивно-об'єктні, атрибутивно-суб'єктні тощо) з-поміж атрибутивних конструкцій посідають, як зауважує дослідниця, незначне місце в якісній кваліфікації предметів. Такі атрибутивні конструкції розглядаємо як периферійні утворення, що постають на мовленнєвому рівні й зрідка набувають системного характеру.

З-поміж виділюваних нами моделей заслуговують на увагу і ті структури, що утворені без посередника (без прийменника).

Субстантивно-субстантивні: **N1N2:** *За вікном пропливали зарості джунглів, ядучо-зелені соковиті листки шелестіли по склі, волохаті стовбури дерев, облутані ліанами, здавалося, повільно і плавно ворухаються, верещали дрібні мавпи, птахи лопотіли крилами, і до потягу прорвався запах Африки* (Софія Андрухович «Літо Мілени»); **N2N2:** *Обіцяю... – тільки і встигла промовити спантелічена Мілена, вистрибуючи з хмари дорожньої куряви, яку зняв кабриолет, а точніше, чорношкірий красень-водій* (Софія Андрухович «Літо Мілени»); **N3N2:** *Вона постійно думала про сюрприз Леона* (маємо також й іншу модель: **N4N2**) *і спокійно чекала на зустріч з ним. І розповідала свої історії завжди і всім, навіть пагонам винограду на стінах вілли, метушливим горобцям у дворі, краплинам роси...* (Софія Андрухович «Літо Мілени»); **N4N2:** *Стас обійняв Ліду і виклав їй свою точку зору на роль мами в їхньому майбутньому сімейному житті* (Люко Дашвар «Мати все»); **N5N2:** *Матір Божя, та вона прийшла топитися! В'яжіть її, Марійко, вона лиш вас до себе підпустить! – кричала з берега Варвара-злодійка до Дарусиної сусідки, розмахуючи скрученим шнуром від білизни* (Марія Матіос «Солодка Даруся»); **N5N2:** *Дорога нав'язувала вузлики на*

нитку думок, і тоді відчай переплітався з радістю, а горе з **теплом долонь** Саші (Дара Корній «Тому, що ти є»); **N6N2**: *Стас озирнувся, зупинив погляд на дверях кімнати, яка завжди, коли б не прийшов, була зачиненою, як у тих фільмах жахів* (Любка Дашвар «Мати все»). До цієї підгрупи належать словосполуки, у яких головне і залежне слова виражені іменниками без прийменника. Важливим тут є те, що залежний компонент (другий іменник) перебуває обов'язково у родовому відмінку.

Цікавою є також інша група безприйменникових моделей неузгодженого означення: субстантивно-інфінітивні.

Отже, субстантивно-інфінітивні:

N1Inf: *Однак про це пізніше. Головне, що на цей момент виникла нагальна **необхідність залучити** до виборчої кампанії мас-медіа в особі районного радіовузла* (Марина Гримич «Варфоломієва ніч»); **N4Inf**: *Її дорога ще не закінчилася, і вона має пройти шлях до кінця. Доля чи хтось іще, хтозна, подарували їй **шанс ніти** достойно* (Дара Корній «Тому, що ти є»); **N2Inf**: *Не одне дівоче серце мліє **від спокуси затягнути** його бодай на здибанку* (Дара Корній «Тому, що ти є»); **N4Inf**: *Якщо відчуваєш **потребу повернутися** додому – ти вільна це зробити* (Софія Андрухович «Літо Мілени»); **N5Inf**: *Я пишалася його розумом, начитаністю і особливим **вмінням спілкуватися** з людьми – вони одразу захоплювались ним.*

Словосполучення «Іменник + інфінітив» – досить специфічні поєднання в українській мові взагалі та у художньому мовленні зокрема. Презентуючи атрибутивні відношення, вони водночас фіксують такий синтаксичний зв'язок, як власне прилягання. Варто зауважити, що таких словосполучень є небагато, кількісно вони поступаються утворенням типу «Іменник + прикметник» або «Іменник + займенник» та под. На нашу думку, причиною функціонування інфінітива в такій позиції стало те, що іменники, з якими сполучається інфінітив, функціонують як інформативно недостатні й вимагають свого поширення предикатним словом. З іншого боку, позиція іменникового функціонування інфінітива дає йому підстави займати атрибутивну позицію, як і будь-якому іменнику і, разом із тим, за умови сусідства іменника.

Інфінітив виконує функцію атрибута при певному колі означуваних слів, а саме віддієслівних зі значеннями мовлення, вміння, звички, наміру, психічного відношення, діяльності, готовності, ймовірності й іменниками, не співвідносних з іншими частинами мови, із

семами: спосіб, причина, право, час тощо. Така обмежена кількість означуваних іменників, доволі суворі семантичні обмеження на сполучення інфінітива з іменником свідчать про непродуктивність атрибутивної позиції для інфінітива: *Ще матиме час зібрати воєдино свої думки і переживання* (Л. Задорожна); *У мене є препогана звичка усамітнюватися* (Ю. Андрухович); *Давно вже я не писав тобі, власне, виконував свою обіцянку написати все, що я знаю про наші родини* (Л. Мосендз) [7, с. 8].

Модель **N1PraepNum2** в аналізованому матеріалі представлено поодинокими прикладами: *Як одне ціле, рухаються руки, рамена, шепіт губ, любистків запах волосся, торкання вуст, стогін вальсу чи вітру..., музика для двох, танець для двох...* (Дара Корній «Тому, що ти є»); **N1Adv**: *Дерева внизу густо шелестіли і земля блищала від недавнього дощу, на дахах будинків нявчали коти, а голуби туркотіли, понадувавшись, ніби морські їжаки* (Софія Андрухович «Літо Мілени»); **N2Adv**: *Міряв кроками бібліотеку. Від стелажа ліворуч до стелажа праворуч* (Дара Корній «Зворотний бік сутінок»).

О. Гандзюк наголошує, що використання атрибутивних синтаксем сприяє конденсації висловлювань (порівняймо: *Від стелажа ліворуч до стелажа праворуч – Від стелажа, який був ліворуч, до стелажа, який був праворуч*). У ролі атрибутивної синтаксеми може виступати не спеціалізований на ньому прикметник, її репрезентують й деякі іменникові форми [4, с. 149].

Атрибутивна конструкція практично завжди є головною поетичною фігурою, за допомогою якої формуються образи художнього твору, що й не дивно, бо саме у художньому дискурсі такі конструкції (а ще й у незвичній для себе іпостасі – неузгодженості) змінюють вже звичну для багатьох позицію прямого порядку слів, увиразнюючи речення. Будучи найбільш поширеним типом словосполучень у структурі тексту, атрибутивні сполуки використовуються для точного опису різних об'єктів і явищ дійсності, а також за потреби для надання їм соціальної оцінки або художнього змалювання. Саме прикметник з його могутніми асоціативними зв'язками та функціональною полісемією надає атрибутивній конструкції особливого звучання як понятійно-змістовного, так і образно-естетичного плану. Завдяки прикметникові словосполучення набуває назви атрибутивного. Уживаючись при іменникові і творячи атрибутивне словосполучення, прикметник, хоч і має статус залежного слова, відіграє важливу смислову і стилістичну роль: він звужує

значення іменника виділенням однієї властивості предмета, утворюючи нове значення, і разом з тим реалізує художній задум автора [9, с. 128].

Неузгоджені означення – дуже продуктивна властивість української мови. Вони широко репрезентовані у мовленні, багатші за своєю семантикою, ніж узгоджені, тому що основне значення ускладнюється додатковими семантичними компонентами. Як наголошує А. Загнітко, за способом зв'язку з основними словами неузгоджені означення поділяються на керовані і прилягаючі. До прилягаючих належать означення, виражені інфінітивом, прислівником та фразеологізмом. Прилягаючий інфінітив часто поєднує означувану семантику з об'єктною: *думка навчатися, спроба піти, вміти зіставити* (думка (яка? про що?) навчатися). Прилягаючий прислівник ускладнює семантику означення своїми лексико-граматичними значеннями місця, способу дії: *Жодна травинка внизу біля річки не ворушилася від вітру* (О. Слісаренко) і *Трава внизу біля річки ніжно простелилася до її течії* [5, с. 107]. Традиційно неузгоджені означення, виражені відмінковими та відмінково-прийменниковими формами іменників, називаються керованими. Ця назва відображає їх статус та первинну придієслівну позицію. У поєднанні з іменником така позиція тільки умовно може бути названою керованою, а точніше – вона прилягаюча. Об'єктний компонент у семантиці субстантивного означення зумовлений формою його вираження, а обставинний – лексичним значенням.

Л. Островська вказує на те, що важливим є розгляд атрибутивних конструкцій з відмінково-прийменниковими формами залежного іменника. Деякі з них попри те, що потенційно не призначені виражати атрибутивні відношення, можуть виконувати ознакову функцію. Визначну роль тут відіграє семантична природа носія ознаки. У змістовій структурі носія ознаки (конкретного іменника) закладено ознаковий елемент, що визначається за допомогою залежного компонента [8, с. 116]. Зауважимо, що для неузгодженого означення, вираженого іменником у непрямому відмінку з прийменником, порядок слів набуває важливого, часто навіть вирішального значення, а саме: неузгоджене означення повинно стояти поряд з пояснюваним іменником. Постпозиція означення є чи не основним показником лексико-семантичної співвіднесеності керованого і керуючого слів [6, с. 58].

Для синтаксису сучасної української літературної мови характерний семантичний підхід до вивчення синтаксичних одиниць. Поглиблений інтерес до смислової сфери мови визначається насамперед прагненням поглибити уявлення про закономірності її організації, специфічні властивості, що дозволяють їй бути знаряддям пізнання і комунікації.

Традиційні визначення члени речення ґрунтуються на одночасному врахуванні їхньої формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак, що часто руйнує єдині виміри класифікації і веде до об'єднання в одному ряду не однопорядкових величин. Тому опрацювання критеріїв розмежування членів речення стало актуальним завданням сучасного мовознавства. Розв'язанню цієї проблеми сприяв передусім розгляд речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці.

Деякі лінгвісти негативно ставляться до традиційної теорії членів речення. Це викликано насамперед тим, що все живе розмаїття мовлення не вкладається у рамки цієї класифікації. Традиційні п'ять членів речення, хоча і є найбільш типовими і властиві багатьом мовам світу, не охоплюють, однак, усієї різноманітності синтаксичних категорій. Іншою причиною є випадки невідповідності форми і змісту, відсутність чітко закріплених за ЧР способів вираження. Звідси – критичний перегляд багатьох положень теорії ЧР, нерідко істотні зміни в понятійно-термінологічній системі, а в деяких випадках і заміна традиційних назв структурно-семантичних компонентів речення новими [1, с. 4].

Перспективним у нашому дослідженні вважаємо подальший аналіз синкретичних типів атрибутивних семантико-синтаксичних відношень у словосполученні, що уможливить ґрунтовну характеристику зазначених структур, виявить закономірності у творенні таких моделей, окреслить шляхи безпомилкового аналізу членів речення в кожній окремій реченнєвій ситуації.

БІБЛЮГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Бабайцева В. В.** Изучение членов предложения в школе. Москва: Просвещение, 1975. 154 с.
2. **Балко М. В.** Семантико-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2004. 20 с.

3. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови: Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
4. **Гандзюк О.** Орудний прийменниковий відмінок як атрибутивна синтаксема // *Лінгвістичні студії*. 2005. Вип. 13. С. 146–149.
5. **Загнітко А. П.** Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс). Ч. 1. Навч. посіб. Київ: ІЗМН, 1996. 202 с.
6. **Кулик Б. М.** Курс сучасної української літературної мови, II част. Київ: Радянська шк., 1965. 283 с.
7. **Островська Л. с.** Категорія атрибутивності в структурі простого українського речення: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2007. 17 с.
8. **Островська Л.** Форми орудного відмінка як реалізатори атрибутивної семантики // *Лінгвістичні студії*. 2008. Вип. 17. С. 116–121.
9. **Петришин М.** Структура і поетичні функції атрибутивних словосполучень // *Лінгвістичні студії*. 2008. Вип. 16. С. 128–132.
10. **Татьянченко Н. Ф.** Атрибут як смисловий компонент у межах простого речення // *Studia linguistica*. 2010. Вип. 4. С. 76–80.

Надійшла до редакції 28.09.2018

МОВА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО І ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

УДК 811.161.2

О. Г. Акастьолова

ЛЕКСИКО-СЛОВОВІРНІ ІННОВАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ

Стаття присвячена дослідженню новотворів мови засобів масової інформації. У роботі проаналізовано семантичні групи неологізмів, їхні функції та частоту вживання.

Ключові слова: мова ЗМІ, неологізм, семантичні групи, функції неологізмів.

Статья посвящена исследованию языка современных средств массовой информации. В работе проанализированы семантические группы неологизмов, их функции и частота использования.

Ключевые слова: язык СМИ, неологизм, семантические группы, функции неологизмов.

This article is dedicated to the research of modern mass media. Semantic groups of neologisms are being analyzed as well as their functions and frequency of use.

Key words: language of mass media, neologism, semantic groups, use cases, functions of neologisms.

Сьогодні, коли якість інформаційних технологій та їх використання дедалі більшою мірою визначають характер життя суспільства, ЗМІ стають одним із головних елементів громадського життя. Сучасні ЗМІ є установами, створеними для відкритої, публічної передачі різних відомостей будь-яким особам. Це відносно самостійна система, що характеризується сукупністю складових елементів: змістом, властивостями, формами, методами і певними рівнями організації [3]. Головні ознаки ЗМІ – це публічність, тобто необмежене коло користувачів, наявність спеціальних технічних засобів,

непостійний склад аудиторії, що змінюється залежно від інтересу до тієї чи іншої передачі, повідомлення чи статті.

Вплив ЗМІ на громадську свідомість дуже потужний. Можливість засобів масової інформації охоплювати найширші аудиторії дає їм змогу формувати суспільну думку, визначати духовні цінності. Мова ЗМІ активно віддзеркалює сучасний стан суспільства. На кожному етапі свого розвитку мова відповідає потребам людей у спілкуванні. Телебачення, радіо, газети, інтернет нині є не лише джерелами інформації про події у світі, але й джерелом влади, інструментами впливу, контролю та інновації в українському суспільстві. Саме журналістика є засобом творення найбільшої групи неологізмів і об'єктом пильної уваги з боку українських лінгвістів. Оскільки на сучасному етапі Україна переживає жвавий культурний розвиток, а громадяни України – піднесення національної самосвідомості, то медіатекст стає основним показником суспільного руху, сучасних думок українців. Тому звернення до ЗМІ в лінгвістичних дослідженнях є актуальним.

Особливістю сучасних ЗМІ є поява значної кількості неологізмів. Це цілком закономірне явище в часи великих, докорінних перетворень у житті народу. Потреба в нових словах зумовлюється насамперед соціальними, культурними і політичними змінами в суспільстві, що відбуваються в сучасній Україні.

Метою нашої роботи є дослідження лексичних особливостей мови сучасних ЗМІ, зокрема неологізмів, як одного з головних факторів динаміки розвитку української мови. Матеріалом для аналізу слугували новотвори сучасних українських інтернет-видань.

Неологізм – це новостворений термін, авторське слово чи фраза, що перебуває в процесі входження в загальне використання і ще не включена до державної та загальноновживаної мови [3]. Отже, це слова, які виникають на запити суспільства. Як зазначає О. Сербенська у праці «Інновації у мові українських мас-медіа»: «Неологізми сучасної української мови можна поділити на такі групи: новотвори, запозичення, перерозподіл значень у жанрах і видах мовлення, відродження слів і висловів з минулого» [4]. Під час дослідження ми встановили, що найбільший пласт лексики сучасних ЗМІ складають саме новотвори і запозичення, а перерозподіл значень у жанрах і видах мовлення та відродження слів і висловів із минулого складають лише 3% усіх неологізмів. Дослідженням лексики ЗМІ займались І. Огієнко, Г. Бусман, А. Радченко, М. Гладкий, В. Заботкіна та інші. Стилiстичні

функції неологізмів досліджували О. Пономарів, П. Горецький, Л. Кравець, А. Коваль. В останні десятиліття неологізми української мови вивчали в основному у плані загальних словотвірних, лексико-семантичних та стилістичних тенденцій розвитку (О. Стишов, І. Шашкін, А. Москаленко, А. Нелюба).

Матеріалом для нашого дослідження були публікації з 2013 по 2018 роки в таких електронних газетах: «Українська правда», «Тиждень», «Волинські новини», «Газета по-українськи», «Освітній портал», «Інтерфакс-Україна», «Високий Замок».

У ході дослідження лексико-словотвірних інновацій українських інтернет-видань ми виділили вісім тематичних груп неологізмів мови сучасних ЗМІ. Найбільш поширеною є група *політична лексика*, у межах цієї групи виділено три підгрупи.

8. Новотвори, утворені від прізвищ політичних діячів: *антипутинські* [3], *жиріновщина* [6], *бандеризація* [2], *філатовці* [8], *жидобандерівці* [3], *азаровщина* [10], *азіровщина* [11], *Азіров* [3], *Трампова зачіска* [8], *ждановщина* [6], *Януческу* [11], *Вітьок Міжгірський* [11], *Бандюкович* [11].

9. Новотвори, утворені від політичних партій: *комуняка* [9], *правосек* [5], *укропівці* [5], *укри* [5], *ударовці* [8], *регіонали* [11], *бютовці* [3], *свободовці* [3].

10. Назви сучасних суспільно-політичних явищ: *ленінопад* [4], *русофоб* [5], *«руська весна»* [11], *декомунізація* [7], *зомбування* [11], *революція гідності* [5], *революція цінностей* [7], *революція духу* [8], *росіянізація* [3], *ДНР* [6], *ЛНР* [6], *ДНРівці* [6], *ЛНРівці* [6], *тітушки* [5], *автомайдан* [1], *антимайдан* [4], *євромайдан* [5], *небесна сотня* [11], *європейськість* [7], *роздержавлення* [7], *націобудівництво* [11], *націостановлення* [11], *етнополітика* [7], *етнодержавотворення* [11], *громадянотворення* [7], *україноментальний* [11], *євроскептицизм* [9], *політичні спекулянти* [10], *політичні девіденди* [8], *політичне сміття* [8], *політична цнотливість* [8], *пикетування* [11], *ихтамнети* [3], *лугадон* [6], *беркутовці* [11], *диктаторські закони* [11], *штовханіна* [11], *коктейль Молотова* [11], *екзит-пол* [7], *еволюція цінностей* [11], *єврокарма* [9], *майданофіл* [11], *простітушки* [3], *майданитися* [3].

За сучасних умов розвитку українського суспільства, зокрема під час революційних подій 2013 року, з'явилося чимало неологізмів. Найпопулярнішим із них стало Євромайдан. Синонімами до нього є Єврореволюція, Революція 2013 року, Революція гідності, Революція цінностей, Культурна революція, Революція духу, Еволюція духу –

протестні акції в Україні проти корупції, соціальної нерівності, на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України. Останнім часом у мові ЗМІ все частіше вживається нова лексема іхтамнети на позначення військових, які ведуть активну боротьбу у Донецькій та Луганській області, однак не визнають цього факту.

Наступною групою за частотою вживання стала лексика на позначення явищ сучасної дійсності: *бебібум* [3], *флешмоб* [5], *шоу-бізнес* [5], *хіт* [6], *бранч* [6], *імідж* [8], *арт-салон* [9], *шоу-рум* [7], *прайм-тайм* [3], *мультиплекс* [7], *тюнінг* [4], *піар* [9], *хендмейд* [10], *фітодизайн* [2], *хепі-енд* [6], *саунд-трек* [8], *нон-стоп* [6], *лейбл* [5], *вікенд* [6], *кастинг* [2], *хіт-парад* [3], *грін-кард* [8], *мейк-ап* [2], *тендер* [11], *кетеринг* [11], *брифінг* [11], *бутик* [3], *електорат* [11], *менталітет* [11], *мас-медіа* [11], *соціоніка* [5], *фотосет* [2], *слабоалкоголка* [11], *перформанс* [11], *ЛСД* [11], *секонд-хенд* [7], *арт-концепція* [8], *псі-фактор* [11], *бізнес-інкубатор* [9], *квест-рум* [11].

Серед лексем цієї групи можна виділити неологізми, породжені розвитком культури та маскультури: *блокбастер* – фільм, який має приголомшливий касовий успіх, найчастіше бойовики, комедії або фантастичні фільми; *сиквел* – мистецький твір, який є продовженням іншого твору, побудований на використанні його сюжетної лінії, персонажів тощо; *буккросинг* – сучасний громадський рух, процес «визволення» книг; *вебліш* – специфічна англійська мова, характерна для інтернет-висловів, ознаки якої – написання всіх літер у малому регістрі, відсутність розділових знаків, орфографічні, пунктуаційні та граматичні помилки, нелітературний, навіть неформальний стиль; *глобіш* – спрощена англійська мова, якою спілкуються представники неангломовних країн; *нетспік* – специфічний, проміжний між усним та писемним вид мовлення, що виник у спілкуванні через Інтернет; *фаршинг* – напрям інтелектуального, психологічного екстриму, метою якого є позбавлення комплексів, скутості у повсякденному житті; *розвіртуалитися* – особисто познайомитися з людьми, з якими до того познайомився віртуально, тобто в соцмережах.

Багато таких лексем є запозиченими з інших мов і складаються з двох слів. Наприклад: *флешмоб* – неочікувана поява групи людей в заздалегідь запланованому місці – складається з англійського *flash* – «блискавиця» та *mob* – скорочене й усичене латинське «рухливий натовп». *Смартмоб* – форма соціальної організації, самоструктурування якої відбувається з допомогою використання високотехнологічних засобів (Інтернету, електронної пошти,

мобільного зв'язку) – складається з англійського *smart* – «розумний» та *mob* – натовп. *Селф-брендинг* – створення унікального образу, бренду себе самого як видатного фахівця й унікальної особистості. Головні риси *селф-брендингу* – упізнаваність рис і стилю роботи, «розкрученість», популярність. Ця лексема утворена від англійського *self* – сам, само та *branding* – створення інноваційного продукту або послуги.

Серед слів цієї групи можна виділити окремий пласт лексики, який з'явився внаслідок проведення в Україні масштабного пісенного конкурсу «Євробачення»: *Євроцена* [8], *єврокастинг* [8], *онлайн відбір* [8], *нацвідбір* [8], *євровідбір* [8].

Сучасне українське суспільство вже звикло до стрімкого технічного прогресу. Для людей стало звичним використання технологій у буденному житті, безперервне спілкування у соціальних мережах. Все це призвело до того, що журналісти почали активно вживати *інтернет-лексику* в своїх публікаціях. Серед такої лексики можна виділити дві основні підгрупи:

1. Термінологія інтернет-комунікації: *блогер* [11], *влогер* [11], *хештег* [11], *лайкати* [11], *спам* [7], *імейл* [10], *селфі* [9], *фотосет* [11], *лайфхак* [11], *тролити* [10], *онлайн* [3], *тролінг* [7], *челенж* [11], *гуглити* [11], *меседж* [11], *мем* [8], *прога* [8], *хакнути* [11], *глюк* [11], *хайпити* [9], *репост* [7], *перепост* [4], *соцмережа* [2], *соціальна сторінка* [11], *проксі-сервер* [11].

2. Назви приладів: *планшет* [11], *айпад* [11], *айфон* [11], *модем* [11], *роутер* [7], *ноутбук* [9], *драйвер* [9], *дисплей* [9], *смартфон* [9], *мобільник* [9], *гаджет* [9], *лептоп* [11].

Майже 100% цих слів є запозиченнями з англійської мови. Наприклад *лайкати* походить від англійського слова *like*. Однак деякі лексеми, наприклад *планшет*, походить від французького *planchette* і позначає клас персональних комп'ютерів, які обладнані планшетним пристроєм рукописного введення, об'єднаним з екраном, і займають проміжну нішу обчислювальних пристроїв між ноутбуками і кишеньковими персональними комп'ютерами.

Наступною тематичною групою, яка об'єднала значну кількість слів, стала *економічна лексика*: *трейдинг* [10], *лізинг* [11], *ребрендинг* [11], *субсидія* [4], *курсоутворення* [4], *реструктуризація* [4], *НБУшне* [8], *інфляція* [8], *євровалюта* [8], *єврозона* [8], *тіньові доходи* [9], *автоцивілка* [6], *податкові дири* [9], *дефляція* [9], *ваучер* [9], *акції* [8], *інвестування* [11], *вексель* [11], *офшор* [10], *грантоїди* [8],

банкрутувати [9], веб-мані [5], БЮТжет [5], інвести [5], демпінг [9], приЄДАПСимо [5], ПроФОНдація [5], дисконт [11], маркетинг [2], емісія [8].

Повсякденна увага засобів масової комунікації значною мірою спрямована на питання економіки, фінансів, банківської справи, бізнесу тощо, безперечно, істотно сприяє популяризації економічної лексики та активному засвоєнню і вживанню її громадянами держави. У мові сучасної української періодики вживаються економічні лексеми в прямому значенні, наприклад *демпінг* як продаж товарів на зовнішніх ринках за викупними цінами, які значно нижчі від цін всередині країни або на світовому ринку. У періодиці натрапляємо на слово *грантоїд*. Так іронічно, глузливо називають тих, хто без користі чи на шкоду витрачає гроші, передбачені грантом. «Під прикриттям гасел про боротьбу з курінням ревні наповнювачі держбюджету і грантоїди взяли за методичне знищення галузі» [8].

Останнім часом у ЗМІ з'являється чимало нових спортивних понять та реалій: *фітнес* [9], *качалка* [7], *дайвінг* [8], *дайвер* [9], *скейтборд* [9], *сноуборд* [9], *байкер* [11], *шейпінг* [11], *йога* [11], *каланетика* [11], *пілатес* [11], *кікбоксинг* [11], *рейсинг* [8], *болдеринг* [8], *скайсерфінг* [8], *вейкбордінг* [8], *кайтинг* [11], *автоквест* [9], *автомотокросмен* [2], *велотріал* [11], *велотрек* [2], *веломобіль* [2], *велодром* [2], *веломашина* [2], *мотовсюдихід* [8], *мотобайк* [9], *мотоцикл-трансформер* [11], *мотофантазія* [11], *мотоекстрим* [11], *ВМХ-ери* [11], *картодром* [3], *картинг* [7], *картер* [7], *ультраси* [11], *хулзи* [9], *ЗОЖники* [7], *бачата* [5], *кізомба* [9].

Здебільшого це запозичення з англійської та німецької мови. Наприклад, *драфт*, що з англійської *draught* – скласти план (проект), відбирати, виділяти щось. Серед розмаїття нових спортивних слів-запозичень є й такі, що походять із декількох мов. Наприклад, *аквабол*, з латинської *aqua* – вода й англійської *ball* – м'яч.

Наступною семантичною групою за частотою вживання є назви людей за професіями, за характеристиками: *інвестор* [10], *райтор* [5], *мейкер* [4], *промоутер* [6], *фрілансер* [8], *спічрайтер* [5], *хакер* [5], *айтішник* [5], *брокер* [8], *трейдер* [10], *мерчендайзер* [6], *бізнес-коучер* [11], *PR-менеджер* [11], *паблік рилейшнз* [6], *баєр* [6], *іміджмейкер* [5], *візажист* [9], *б'юті-експерт* [8], *коп* [11], *мерчендайзер* [8], *супер-модель* [7], *топ-модель* [7], *дистриб'ютор* [7], *лайфкоучер* [11], *фітнескоучер* [5], *петросян* [2], *ігроман* [12], *олігарх* [1], *кіберзлочинець* [1], *копвоочер* [5], *лузер* [7], *селебретіс* [1],

модерний [1], совок [7], україножер [1], лестивець [7], грошороб [8], бритолобий, стрижений (рекетир)[7], прихватизатор [9].

Серед лексем цієї групи можна виділити новотвори, що пов'язані з використанням комп'ютерної техніки або мережі Інтернет: *вікіпедист* – автор або редактор Вікіпедії; *кіберпрофайлер* – фахівець, який, оволодівши кваліфікаціями психолога, комп'ютерника та детектива, займається розкриттям кіберзлочинів; *нетизянин* – активний користувач Інтернету, громадянин Інтернету; *нетикет* – етикет нетизянина; *троль* – інтернет-провокатор; *хейтер* – особа висловлювання якої в мережі сповнені негативу стосовно інших користувачів; *фрик* – особа, що вирізняється яскравим, незвичайним, екстравагантним зовнішнім виглядом і зухвалою, найчастіше епатажною поведінкою, має неординарний світогляд, який полягає у свідомій і підкресленій відмові від соціальних стереотипів.

Приблизно 60% цих слів прийшли до нас з інших мов. Запозичення є помітною тенденцією розвитку словника сучасних мас-медіа. З-поміж основних причин активізації процесу запозичення в мові сучасних ЗМІ варто зазначити потребу в номінації; необхідність розмежування близьких за змістом слів, спеціалізацію понять щодо сфери й мети їх використання; тенденцію до відповідності цілісності поняття і престижність іншомовних слів.

Сучасні ЗМІ не менш активно вживають слова, що традиційно функціонують у побуті: назви страв, родинні зв'язки, предмети домашнього вжитку тощо: *прикид [2], лук [11], світиот [9], ростер [5], бойлер [5], термінал [5], банкомат [5], уггі [11], оксфорди [11], лофери [11], сліпери [10], тімберленди [9], снікери [2], ботфорди [4], сабо [5], крокси [5], конверси [6], флешка [7], хайлайтер [7], бронзатор [7], дифузор [8], таймер [11], селфі-палка [11], кредитка [6], біотуалет [6], кравчучка, кучмовоз (замість сумка-візок)[7].*

Минає четвертий рік військового протистояння на сході. Тому лексеми *екстремісти* та *терористи*, *військовополонені* і *заручники*, *найманці* й *ополченці* широко використовуються в медіа і, на жаль, стали абсолютно звичним явищем для буденного життя багатьох українців. Зовсім незначна, однак часто вживана і найбільш трагічна група лексики – це сучасні військові терміни: *АТО [7], АТОшник [7], ОМОНівець [7], анексія [9], теракт [11], ПТС [10], ПТСР [5].* У проаналізованих інтернет-виданнях ми виокремили також новоутворення: *диванна сотня* – люди, які вболівають за суспільні справи, сидячи перед телевізором; *зелені чоловічки* – озброєні бійці без

розпізнавальних знаків і, як правило, в масках, що видавали себе за самооборону Криму; *зеленкарі* – найманці, що обливають зеленкою опозиційних політиків та публічних осіб; *колоради* – проросійсько налаштовані сепаратисти, які прикрашають себе схожими поєднанням кольорів на забарвлення комахи георгіївськими стрічками.

Отже, можна зробити висновок, що слова, утворені під час соціальної активності громадян, набули значного поширення. Серед неологізмів, що виникають за таких умов, зазвичай переважають лексичні. Така тенденція пов'язана насамперед із народженням нових явищ, яким треба дати назву. Крім того, слова, утворені під час вибухів соціальної активності за часів незалежної України, внесено до сучасних словників української мови, підручників з історії України, вони активно використовуються у ЗМІ. Це свідчить, що ці слова перестали бути неологізмами і стали частиною активної лексики української мови. Такі тенденції переконують у тому, що багато з наведених неологізмів скоро стануть звичними для українців, адже вони вже стали надзвичайно популярними як у письмовому, так і в усному українському мовленні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Українська правда.** Український часопис. Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news> (дата звернення 10.10.2018).
2. **Мухарський А.** Майдан (Р)еволюція духу. Київ: НАШ ФОРМАТ, 2014. 312 с.
3. **Стишов О. А.** Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). 2-ге вид. Київ: Пугач, 2005. 388 с.
4. **Сербенська О.** Інновації у мові сучасних українських мас-медіа // 125 років Наукового товариства імені Шевченка: зб. наук. пр. і матеріалів, присвячених ювілею товариства. Львів, 2001. С. 158–177.
5. **Волинські новини.** Режим доступу: <http://www.volynnews.com> (дата звернення 10.10.2018).
6. **Іванов О.** Народжені революцією // Коментарі: Київ. Режим доступу: <http://kyiv.comments.ua/article/2014/03/24/090315.html> (дата звернення 10.10.2018).
7. **Тиждень.** Український часопис. Режим доступу: <http://tyzhen.ua/News/91943> (дата звернення 10.10.2018).
8. **Освітній портал.** Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/> (дата звернення 10.10.2018).

9. **Інтерфакс-Україна.** Інформаційне агентство. Режим доступу: <http://interfax.com.ua/> (дата звернення 10.10.2018).
10. **Високий замок.** Режим доступу: <http://wz.lviv.ua/> (дата звернення 10.10.2018).
11. **Газета по-українськи.** Режим доступу: <http://gazeta.ua/newspaper> (дата звернення 10.10.2018).

Надійшла до редакції 20.10.2018

ДРУГОРЯДНІ ФУНКЦІЇ СИНТАКТИКО-СТИЛІСТИЧНИХ МАРКЕРІВ У «ЩОДЕННИКАХ» О. ГОНЧАРА

У статті розглянуто питання функціонування експресивних маркерів у «Щоденниках» Олеся Гончара. Зроблено акцент, зокрема, на другорядних функціях синтактико-стилістичних маркерів: інтонаційно-ритмічній та функції логічного виокремлення. Актуальність статті полягає у вивченні експресивного синтаксису та синтаксичних маркерів досягнення експресивності тексту, які виконують зазначені функції в «Щоденниках» О. Гончара.

Ключові слова: стилістичний потенціал; експресивний синтаксис; ідіостиль; ритм; інтонаційно-ритмічна функція; функція логічного виокремлення.

В статье рассматривается вопрос функционирования маркеров экспрессии в «Дневниках» Олеся Гончара. Акцент сделан, в частности, на второстепенных функциях синтактико-стилистических маркеров: интонационно-ритмической и функции логического выделения. Актуальность статьи – в изучении экспрессивного синтаксиса и синтаксических маркеров экспрессивности, выполняющих указанные функции в «Дневниках» О. Гончара.

Ключевые слова: стилистический потенциал; экспрессивный синтаксис; индивидуальный стиль; ритм; интонационно-ритмическая функция; функция логического выделения.

The article considers functioning of expression markers in Oles Honchar's «Diaries». In particular it focuses on secondary functions of syntactic-stylistic marker: intonation-rhythmic, logical. The actuality of the article lays into studying of expressional syntax and expressional means and syntactic markers of expressivity which execute abovementioned functions in Oles Honchar's «Diaries».

Keywords: stylistic potential; expressive syntax; individual style; rhythm; intonation-rhythmic function; logical function.

Синтактико-стилістичні маркери виконують у тексті певні функції, основна з яких – експресивна. Функції синтактико-стилістичних маркерів – це істотні важелі емотивно-експресивного впливу, використовувані в художньому прозовому тексті. Коли

правильно зрозуміти, з якою метою автор використовує той чи той експресивний засіб, тоді можна зрозуміти задум та авторську ідею, а отже, й глибше осмислити ідіостиль письменника. Крім основної функції синтактико-стилістичних маркерів, є другорядні функції: *експресивно-граматична (сегментувальна), характерологічна, композиційно-зображальна, інтонаційно-ритмічна, функція логічного виокремлення*. Ці функції не менш важливі, ніж експресивна. Проаналізуємо їх з погляду функційного підходу, адже саме у функціях синтактико-стилістичних маркерів закладені справжні наміри й посили автора до читача. Функційний підхід – напрям дослідження мови, що передбачає її розгляд у дії, у процесі функціонування з огляду на цілеспрямовану природу мовних одиниць і явищ. Він ґрунтується на функціоналізмі як методології й керується її основними дослідницькими принципами [4, с. 650]. Функційний підхід у лінгвістиці постає у вигляді сукупності суб'єктивних спроб науково пояснити, виправдати певну структуру мови, розкрити внутрішню логіку існування та устрою мови. У нашому дослідженні зосередимо увагу на *інтонаційно-ритмічній* функції та функції *логічного виокремлення*.

Актуальність статті полягає у вивченні експресивного синтаксису, зокрема синтаксичних маркерів досягнення експресивності тексту, які виконують інтонаційно-ритмічну функцію та функцію логічного виокремлення в «Щоденниках» О. Гончара.

Метою нашої статті є визначення другорядних функцій синтактико-стилістичних маркерів й осмислення ідіостилу письменника через стилістичний потенціал експресивних засобів у «Щоденниках» О. Гончара.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: а) з'ясувати, в чому полягає сутність інтонаційно-ритмічної функції та функції логічного виокремлення; б) виявити на достатньому фактичному матеріалі експресивні маркери, які виконують зазначені функції в «Щоденниках» О. Гончара.

Серед різноманіття функцій, які виконують синтактико-стилістичні маркери експресивного синтаксису, виділяємо *інтонаційно-ритмічну*. Ритм – це взаємозв'язок реченневого наголосу паузи та темпу. Д. Кристал, наприклад, так трактує поняття ритму в лінгвістиці: «Ритм – фонологічний термін, що стосується усвідомленої, відчутної регулярності помітних (проміантних) одиниць у мовленні» [6, с. 417]. Найпоширенішими синтактико-

стилістичними маркерами, які виконують у художньому прозовому тексті інтонаційно-ритмічну функцію, є *асиндетон*, *градація*, *спадна градація* та *прості контактні повтори*.

Асиндетон – стилістична фігура, що має будову багатокомпонентного складного безсполучникового речення. В усній мові асиндетичний зв'язок передають через ритміко-мелодичні засоби, у тексті через пунктуацію. Відсутність сполучника, з одного боку, посилює інтонацію, а з іншого – залишає простір для уяви читача, який стає ніби співавтором тексту, домислюючи чітке граматичне оформлення речення, яке могло б бути. Асиндетон робить художній прозовий текст динамічнішим. Відсутність сполучників додає висловлюванню ритмічності та динаміки: *«Київський Ботанічний щойно після дощу: зелені хащі вже повні сонцем, блиском мокрого листя, солов'їним перекликом... А я ще повен Бережанами, Кременцем, музикою тернопільських ландшафтів...»* (3, с. 150). Експресивнішим робить речення повтор (*повні – повен*).

Нерідко асиндетон створює ефект квапливості в тексті: *«Передвиборна кампанія в розпалі. Багато плутанини, брехні, крутійства, демагогії, але пробивається і правда»* (3, с. 222); *«Подякував за увагу, вибачився, сказав про зубний біль – і на цьому розійшлися...»* (3, с. 265).

Перелічення однорідних членів речення в поєднанні з асиндетоном створюють подекуди ефект незавершеності: *«Слухаю на сесії вірменів, азербайджанців, латишів, туркменів, естонців... Всі скаржаться на диктат центральних відомств, які не щадять національних інтересів республік»* (3, с. 214).

Полісиндетичний зв'язок виступає індикатором впевненості та розміреності: *«Шевченкова зоря світила і Симоненкові, і Василеві Стусу. І тим, що на Соловках»* (3, с. 223).

Синтаксичним конструкціям з полісиндетоном притаманна однотипність: *«Де бралися сили, щоб витримати все те: і білгородське полоненське тирловище, і пекло харківської Холодної гори, і все інше, що звалось кошмаром фронтів...»* (3, с. 234).

Значного інтонаційного піднесення чи пониження надають художньому мовленню градаційні процеси. *Градація* – розташування послідовно нагромаджуваних семантично близьких і / або синтаксично однотипних компонентів конструкції в напрямі поступового наростання, посилення або (значно рідше) спаду, послаблення (з відповідним наростанням або зниженням інтонації) інтенсивності їх

значення – просто емоційно-експресивної характеристики всього висловлення. Відповідно виокремлюють висхідну градацію, або клімакс, і спадну градацію, або антиклімакс [5, с. 757].

Інтенсивність значення кожного наступного члена синтаксичної конструкції із градацією зростає, створюючи емоційне та виразне піднесення: *«Уявити тільки, як пішов би історичний розвиток, коли б створилась свого часу рівноправна, справді братерська федерація україно-польська, яка це була б могутня держава в Європі!»* (3, с. 160). Окрім наростаючої інтонації, спостерігаємо також один із графічних засобів вираження експресії – наголос. Уточнюючи інформацію, автор застосовує інверсований порядок слів.

Основною функцією градації є наростання інтонаційно-сміслового напруження: *«Скільки того українського весняного цвіту побито заполярними чорними морозами... Розумію Тичину: “Боже, покарай!”* (3, с. 224); *«На трибуні Крючков інформує від секретаріату. Городить брехню на брехню – язикатий, безсоромний провокатор. Дивлюсь – яка брехлива фізіономія, якась блудлива ухмилка, і переляк, і розгубленість... Що за створіння? На кого воно схоже?»* (3, с. 269).

У разі градації відбувається нанизування однотипних синтаксичних одиниць (у нашому випадку питань): *«Слушних думок з трибуни – негусто, але чому кожна розумна думка викликає реакцію негативну? Що це за люди? І чи здатна така ретроградна спільнота, така запнена структура самооновитись? І чи не про таких колись у нас казали: горбатого могила виправить? Де ж вихід?»* (3, с. 277). Такі нарощування сприяють динаміці мовлення та експресивно насичують його.

Спадна градація – стилістичний прийом, протилежний градації. Семантичне значення компонентів синтаксичної конструкції зазнає експресивного зниження: *«Де те найчистіше сонце моїх степових дитячих літ? Де ті пахоці різдвяного сіна, що його вносив дідусь на Святвечір до хати і стелив на покуті? Нема, нема нічого. Сидимо в Кончі самотньо. Мовчить телефон»* (3, с. 272). Якщо у питальних реченнях простежуємо наростання інтонації, то у відповідях на них спостерігаємо протилежний ефект – понурості та певного розчарування.

Структурну організацію прозового тексту характеризує ритміко-евфонічна картина та інтонаційно-ритмічна будова його синтаксичних конструкцій, яка реалізується через уживання простих контактних

повторів. Синтаксичні одиниці, які мають у своєму складі такі типи повторів, характеризуються високим експресивним та функційним потенціалом. За допомогою інтонаційно-ритмічної функції автор надає художньому мовленню потрібної тональності, інтонаційності та логічності побудови художнього прозового тексту: «Тож усі, кому дорога Україна, єднаймося, не піддаваймося на провокації, не йдімо на чвари, на розбрат! Майбутнє – не безнадійне!» (3, с. 291). Такий повтор однорідних членів речення надає синтаксичній конструкції ритму, компактності та сприяє кращому засвоєнню інформації.

Подекуди автор перенасичує речення простими контактними повторами: «**Ні** разу не кинув каменем **ні** в Хвильового, **ні** в Куліша, **ні** в Винниченка, **ні** в Шевельова (цього особливо домагалися)...» (3, с. 215). Багаторазове вживання простих контактних повторів є інструментом переконання та логічного висновку.

Синтактико-стилістичні маркери експресивного синтаксису, які виконують **функцію логічного виокремлення**, сприяють структурному та інтонаційному відокремленню частин синтаксичної структури. Функція логічного виокремлення – участь позиційно-лексичного повтору в акцентуванні важливих елементів висловлення [1, с. 480]. Ця функція синтактико-стилістичних маркерів експресивного синтаксису є дотичною до акцентувальної функції, яка за визначенням стилістичного енциклопедичного словника, є «широким використанням повтору як засобу експресивного виділення важливих смислових висловлювань» [1, с. 480]. Відокремлені члени речення виконують також уточнювальну та пояснювальну функцію і сприяють смислового завершенню висловлювання або речення. Незвичне розташування елементів синтаксичної конструкції підкреслюється логічним наголосом. Інтонаційно за допомогою логічного наголосу здійснюється виокремлення зміщеної реми та теми і встановлюється їх функціональна значущість у мовленні [2].

Текстове навантаження інтонаційно-виділеного елемента може здійснюватися не лише виділенням чогось нового, але й у процесі акцентування уваги уже на відомому, раніше згадуваному, якщо цей елемент повідомлення набуває особливого значення в цьому контексті.

В основі функції логічного виокремлення лежить вираження авторського ставлення і передавання підтексту, можливість значної смислової виразності мовлення, виділення найінформативніших елементів. Логічний наголос забезпечує зв'язність тексту, допомагає оцінити предмет чи подію за ступенем важливості. Логічне

виокремлення здійснюють з метою затримки уваги читача в момент найбільшого напруження, для вияву художності та експресивності в тексті.

Одним з експресивних засобів, використання якого передбачає логічне виокремлення, є *парцеляція*: «*Одна тайка посміхнулась під час концерту. Як у Рангуні. Юно. Незабутньо*» (2, с. 450). Парцеляція є засобом передавання прихованої авторської, індивідуалізованої інформації та бачення прекрасного.

Олесь Гончар вдається до парцеляції для виділення значущої інформації, динамізації, експресивізації частин синтаксичної конструкції: «*Для Лесі – це відкриття. Та й для нас радість... Ще є на Україні волошка! І жайвір у небі є. І перепілка з хлібів – низом – подає голос*» (2, с. 523).

Парцеляція може виступати засобом уточнення інформації: «*Написати б щось про нього. Під назвою “Геній в снігах”*» (2, с. 410); «*“Степовик” мій! Рости, рости! Для тих, кого й не побачу...*» (2, с. 428); «*Концерт чудовий. Особливо пісня про Байду (в обробці Гната Хоткевича)*» (2, с. 553). Зміст цих синтаксичних конструкцій був би цілком зрозумілий і без парцельованих частин, проте автор уточнює інформацію, щоб зацентувати увагу читача й виокремити найвагоміше. Одним із засобів логічного виокремлення важливої інформації є вставлена конструкція.

Логічно виокремити елемент синтаксичної конструкції можна за допомогою *вставлених конструкцій*. Вставлені синтаксичні конструкції (слова: «*Торік тут співало 25 тисяч тернопільців: встали й підхопили – всі! – “Заповіт”*» (3, с. 149); словосполучення: «*І що ж дивного, якщо тамтешні руйначі – в обхід закону! – дістали нібито від самого В. В. [Щербинського] дозвіл будувати автостанцію поруч із собором...*» (2, с. 512); речення: «*Не можу забути – він стоїть мені й досі в вухах – гаркавий, гортанний вигук*» (1, с. 17) – це граматичні одиниці в структурі окремого речення, семантико-інтонаційні характеристики яких здатні виражати суб'єктивну модальність, певну інформативність й емоційність щодо характеру висловлювання [3, с. 101].

За допомогою вставлених конструкцій автор нагадує читачеві про якусь окрему подію, деталізуючи інформацію чи переміщуючись у художньому просторі. Такі вставки за своєю природою є логічними виокремленнями в синтаксичних конструкціях, носіями неабиякої експресивності: «*Адже злочином перед людством було б не*

підтримати таку красу, не захистити її від усіх тупорилих (в тому числі й "землячків") браконьєрів, – геній народний і сьогодні ще фантастично обдарований і здатний до творчості, тим-то й заслуговує того, щоб його покликати до життя» (3, с. 66).

Функцію логічного виокремлення відіграє в «Щоденниках» також такий синтактико-стилістичний маркер, як виділення – виокремлення частин речення структурно та інтонаційно від решти речення [7, с. 253]. За допомогою виділення автор робить акцент на окремих частинах синтаксичної конструкції чи значущих деталях: «Це браконьєри, **тупі і жорстокі**, і, якщо буде ваша сила, ви можете тільки вбити нас, вбити разом з Україною» (3, с. 165); «Автор, **кадровий атомник**, високий фахівець, розповідає, яке засилля невігласів та кар'єристів панує в атомній енергетиці» (3, с. 189); «І пора б уже "Науковій думці" видати праці Пупіна, який дивовижно глибоко розумів українську історію і своєрідність української нації, чого не можна сказати про інших великоросів, **тодішніх і теперішніх**, здебільшого засліплених своїм традиційним імперським шовінізмом» (3, с. 197). Всі виділені фрагменти мають стосунок до певних осіб, яких автор згадує напряму чи побічно.

Отже, асиндетон, градація, спадна градація та прості контактні повтори в «Щоденниках» виконують інтонаційно-ритмічну функцію та реалізують авторські настанови та задуми. Через використання згаданих синтактико-стилістичних маркерів фактура художнього тексту стає віддзеркаленням усного, спонтанного, інтонаційно-ритмічного мовлення. Виділений елемент за допомогою таких виразних маркерів, як парцеляція, вставлені конструкція, виділення отримує додаткову логічну значущість та експресивність, до того ж граматично розірваний зв'язок є синтаксичним засобом акцентування логічно значущої деталі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Літературознавчий словник-довідник / ред.: Р. Т. Гром'як [та ін.]. Київ: Академія, 2007. 752 с.
2. **Мозгова Я.** Стилістично забарвлений порядок слів у репортажах. Режим доступу: <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/7653/1/Mozhova.pdf>. (дата звернення 12.08.2018).

3. **Мойсієнко А.** До питання про експресивність // Стилїстика української мови: зб. наук. праць. Київ: Вид-во КДПШО, 1990. 123 с.
4. **Селїванова О.** Сучасна лїнгвїстика: термїнологїчна енциклопедїя. Полтава: Довкїлля-К. 2006. 716 с.
5. **Українська** мова: енциклопедїя / редкол.: Русанївський В. М. (спївголова), Тараненко О. О. (спївголова), Зяблюк М. П. та їн. Київ: Українська енциклопедїя, 2007. 856 с.
6. **Crystal D.** A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford: Blackwell, 2002. 522 p.
7. **Stilmittel** (Rhetorische Figuren) Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/posibnuku/249/11.pdf> (дата звернення 12.08.2018).

ФАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ

1. **Гончар О.** Щоденники. Том 1. 1943–1967. Київ, Веселка, 2002. 455 с.
2. **Гончар О.** Щоденники. Том 2. 1968–1983. Київ, Веселка, 2003. 607 с.
3. **Гончар О.** Щоденники. Том 3. 1984–1995. Київ, Веселка, 2004. 648 с.

Надїйшла до редакції 21.09.2018

ВІДОБРАЖЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЯК ЗАСІБ ЕМПАТИЗАЦІЇ ЕПІСТОЛЯРНОГО ТЕКСТУ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

У статті окреслено, що використання аксіологічних фразеологічних одиниць в «Щоденниках» Олесь Гончара – це засіб емпатизації епістолярного тексту, пошуки нових шляхів передачі думки, оновлення закладеного у фразеологізмі образу, свідчення невичерпності виражальних можливостей мови. Фразеологізми в листах письменника виражають поняття з різноманітними додатковими відтінками позитивного чи негативного характеру, що й стало головним критерієм під час виділення аксіологічних оцінок фразеологічних одиниць.

Ключові слова: аксіологічна оцінка, семантико-тематичні групи, морально-етична оцінка, індивідуально-авторська трансформація фразеологізмів.

В статье отмечено, что использование аксиологических фразеологизмов в «Дневниках» Олесь Гончара – это способ эмпатизации эпистолярного текста, поиски новых путей передачи мысли, обновления заложенного во фразеологизме образа, свидетельство неисчерпаемости выразительных возможностей языка. Фразеологизмы в текстах писателя выражают понятия с разнообразными дополнительными оттенками позитивного или негативного характера, что и стало главным критерием при выделении аксиологических оценок в фразеологизмах.

Ключевые слова: оценка аксиологии, семантико-тематические группы, морально-этическая оценка, индивидуально-авторская трансформация фразеологизмов.

In presented article we noted that the use of axiological phraseological units in diaries written by Oles Honchar – is a means of empathization of epistolary text, is a search for new ways of transmission of thoughts, is an update of image put in phraseological units, and also is an evidence of inexhaustibility of the expressive opportunities of the language. Phraseological units in letters of the writer express the concept of a variety of additional shades of positive or negative character that has become the main criteria for the allocation of axiological estimates in phraseological units.

Keywords: phraseological unit, axiological assessment, semantic-themed group, rational assessment, psychological assessment, emotional, sensual assessment, morally-ethical assessment, double update phraseological units, individually-author's

Статтю присвячено проблемі аксіологічної фразеології. Тема наукової розвідки актуальна та визначається новизною, оскільки останнім часом посилюється увага до категорії оцінки, «унікальність якої полягає в її здатності не лише відображати ціннісну сутність об'єкта для суб'єкта, а й формувати світогляд та впливати на поведінкові стереотипи людей» [1]. Тому «закономірним продовженням і суттєвим доповненням антропоцентричного підходу до вивчення мовних явищ, пов'язаних із представленням людини в мові, повинен стати аксіологічний аспект, який досліджує ціннісні орієнтири людини в її внутрішньому (особистісному) та зовнішньому (суспільному) світах» [1; 4].

Аксіологічним проблемам присвячувались переважно праці з філософії, логіки та соціології. Пошуки ж науковців у галузі лінгвістичної аксіології активізувалися лише протягом останніх десятиріч. Теорія оцінки в українському мовознавстві щодо слова розроблена в працях В. М. Русанівського [10], О. О. Тараненка [11], Т. А. Космеди [7], С. А. Ганжі [2], С. І. Равлюк [9] та інших дослідників. «Слово не тільки має граматичне й лексичне значення, воно одночасно виражає оцінку суб'єкта. Отже, оцінка, тобто аксіологічне значення, входить до складу семантичної структури лексичної одиниці і є оцінним компонентом семантики слова чи словосполучення» [9].

Проблеми аксіології формують теми, що вимагають усебічного, комплексного й глибинного вивчення. У лінгвістиці останнього десятиріччя активно обговорюють питання зародження нових лінгвістичних напрямів, проблеми котрих розміщені на межі кількох наук [10, с. 68]. Щоб подати певне явище в усій його повноті й системності, потрібно звернутися до праць не одного покоління дослідників. Фразеологічна аксіологія не є винятком: «Сучасний етап розвитку наукових знань якраз і характеризується розширенням вивчення аспектів одного й того ж об'єкта різними науками, тобто один і той самий об'єкт вивчається з більшою спеціалізацією» [6, с. 125]. Сучасна фразеологія спрямована на вивчення структурно-функціональної природи оцінки та її ролі в мовній системі, мовних засобах її вираження, місця оцінки та її функцій у структурі

висловлення та цілого тексту, основних тенденцій аксіологічних змін у семантичній структурі фразеологізму.

Попри достатньо ґрунтовні дослідження, проблема відображення категорії оцінки у фразеології все ж залишається фактично недостатньо опрацьованою. Як зазначає Г. А. Багаутдінова, «аксіологічна фразеологія залишається поза увагою сучасних фразеологів: вона належить до нової й зовсім не опрацьованої галузі лінгвістики, попри те, що фразеологічні одиниці наскрізно «пронизані» оцінкою, оскільки ці одиниці виникають не стільки, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати та виражати до нього суб'єктивне ставлення» [1, с. 18].

Отже, **мета роботи** полягає у висвітленні категорії фразеологічної оцінки як засобу емпатизації епістолярного тексту Олеся Гончара. Аксіологічну категорію оцінки фразеологізмів у розвідці ми розглядаємо на матеріалі «Щоденників» Олеся Гончара [3; 4; 5]. Фразеологічні одиниці (далі – ФО) в епістолах письменника найчастіше об'єднуються в такі семантико-тематичні групи: ФО з прагматично-раціональною оцінкою, ФО з психологічною оцінкою, ФО з емоційно-чуттєвою оцінкою, ФО з морально-етичною оцінкою та інші, що потребують детальнішого вивчення.

У дослідженні виходимо з таких положень, що оцінка, як елемент семантики фразеологічних одиниць, надає значенню суттєвого експресивного забарвлення, виражає ступінь цінності особи, предмета, явища чи процесу, їхньої відповідності потребам, інтересам, бажанням, смакам суб'єкта.

У науковій розвідці розглядаємо одну з вище названих семантико-тематичних груп – вербальні фразеологізми з морально-етичною оцінкою.

Фразеологізми цієї групи, по-перше, вказуючи на дії особи, пов'язані із закріпленими в суспільстві моральними принципами, узагальнюють морально-етичну оцінку. По-друге, вказуючи на морально-етичний характер суб'єкта оцінки, його ставлення до особи, ФО обов'язково містять у собі й відтінки емоційно-чуттєвої, прагматично-раціональної чи психологічної оцінок.

Вербальні фразеологізми з морально-етичною оцінкою в «Щоденниках» Олеся Гончара мають, зазвичай, позитивну чи негативну оцінку, тобто є засобом вираження емпатії, стосунків між людьми, а отже, експліцитно вказують на розподіл симпатій або антипатій.

Як засвідчують дослідження, Олесь Гончар досить часто використовує подвійну актуалізацію ФО, чим досягає бажаного аксіологічного ефекту. Так, дієслівна ФО *ховати погляд* традиційно окреслює морально-етичні взаємини між людьми, є засобом вираження антипатії, тобто має значення «відвертатися, не дивитися на кого-небудь, кудись від незадоволення, ніяковості, сорому» [12, с. 929]. У контексті автора така ФО функціонує з подвійною актуалізацією, чим надає висловленому значно сильнішої негативної оцінки, відтінки якої переплітаються з емоційно-чуттєвою та психологічною оцінками: «*І який жалюгідний його звинувач (погляд ховає під стіл)*» [4, с. 108].

Не менш яскравим прикладом подвійної актуалізації є ФО *кидати/кинути тінь* – «поширювати погану славу про кого-, що-небудь, наговорювати на когось, щось; ганьбити когось, щось» [12, с. 371]. Автор у цьому контексті трансформує ФО, надаючи такого розуміння – «робити невдалу спробу поширювати погану славу», що сприяє не лише увиразненню негативних відтінків морально-етичних стосунків, а й допомагає відновити фразеологічний образ, освіжити метафоричність та емоційність ФО-інваріанта: «*Лише деякі циніки, позеленілі від злості, пробують кинути тінь. Але яка тінь у пігмея?*» [4, с. 12]. «*Похмуро, з підозрливостю, в дусі тих недобрих часів: кидав тінь якимись натяками*» [4, с. 36].

Нерідко в епістолярних текстах письменника виступають дієслівні ФО із соматичними компонентами. Такими компонентами частіше є лексеми – *нога, рука*. В епістолярних текстах такі ФО функціонують з різними значеннями. Так, ФО *ноги не буде* – «уживається для вираження погрозного запевнення в тому, що хто-небудь ніколи не прийде до когось або кудись» [12, с. 61]. Така ФО доповнює низку ФО з морально-етичною оцінкою, вирізняється емоційно-експресивним навантаженням і допомагає авторові точніше передати негативне ставлення до певних осіб: «*...і на вашій дивній “комісії” більше ноги моєї не буде!*» [5, с. 194].

Беззаперечно, цікавою із стилістичного погляду є контамінована ФО з соматичним компонентом *рука* – *розв'язати кожному руки, а не зв'язувати їх*. Таку ФО автор утворив через поєднання ФО *розв'язати/розв'язувати руки* – «звільняти від будь-яких обмежень, давати можливість діяти, жити і т. ін. вільно, за власним розсудом тощо» [12, с. 746] та ФО *зв'язувати руки* – «позбавляти кого-небудь можливості вільно діяти» [12, с. 328]. Так поєднуючи фразеологізми,

адресант досягає сильнішого стилістичного ефекту, розширює уявлення про висловлене, глибоко й різноманітно увиразнює думку – «давати можливість діяти, а не позбавляти цієї можливості» з позитивними відтінками турботи про талановиту молодь: *«Треба розв'язати кожному руки, а не зв'язувати їх; треба наполягати на тому, щоб кожен тримав саме себе в руках, а не на тому, щоб його тримали інші»* [4, с. 231].

Іншим прикладом морально-етичної оцінки взаємин між людьми з негативним відтінком антипатії виступають ФО *дати ляпаса, натовкти морду* на позначення «ударити кого-небудь долонею по обличчю, завдавати сорому, образи кому-небудь, зганьбити когось» [12, с. 221]: *«...ти лізеш непроханий із своїм хамством і ще й даєш ляпаса у відповідь»* [4, с. 20]. *«Нічого не лишається – тільки мордою натовкти»* [5, с. 78].

Із значенням «зазнати удару» [12, с. 165] з відтінками іронії в епістолах Олесь Гончара вживається трансформована ФО *дістати доброго ляпаса*: *«Добрий ляпас дістав за надмірну жвавність»* [5, с. 99].

Продовжує низку ФО на позначення антипатії фразеологізм *лизати черевики*, що окреслює поняття «підлабузнюватись до кого-небудь; догоджати комусь, принижуючи власну гідність» [12, с. 423]. У тексті читаємо: *«І той Чалий донощик, що не вилазив з квартири, черевики лизав»* [4, с. 113].

Нерідко в текстах письменника на позначення вищезгаданої аксіологічної групи функціонує фразеологізм-інваріант *оббивати пороги* – «постійно ходити, приходити до кого-небудь, кудись; нахабно з'являтися десь, турбувати когось» [12, с. 562]. Проте, в епістолярії така ФО виступає з емоційно-чуттєвими відтінками душевного болю, жалю, навіть певної категоричності: *«...сказав і про тих батьків, що оббивають пороги у директорів шкіл, домагаючись звільнення своїх синочків від вивчення... рідної мови»* [5, с. 11].

Цікавим ілюстративним матеріалом стосовно названої групи може бути ФО *кидати камінь, що* окреслює поняття «осуджувати, ганити, ганьбити кого-небудь» [12, с. 369]. Трансформуючи ФО-інваріант, автор значно змінює не лише структуру, а й семантику такої ФО, що має в тексті глибше конотативне навантаження з психологічним відтінком застереження, навіть певного сигналу. Порівняймо: *«Ні разу не кинув каменем ні в Хвильового, ні в Куліша»*

[4, с. 215]. «Скільки було підтекстів, натяків, боягузливого єзуїтського **кидання каміння в мій огород**» [4, с. 158].

ФО *обкидати брудом* окреслює поняття «несправедливо звинувачувати когось у чомусь; обмовляти, неславити, ганьбити когонебудь» [12, с. 569], передає найбільшу міру виявлення антипатії, негативного ставлення особи до іншої. Образи, що лежать в основі такої ФО, породжують різні асоціації, змальовуючи картину загальнолюдського осуду такої поведінки осіб: «*І сьогодні ж, в цей самий день, коли там “Собор” обкидають брудом, в “Літературній Україні”...*» [4, с. 11].

У «Щоденниках» Олеся Гончара вживається ФО *очей у Сірка позичати*, яка здавна відома в скарбниці української мови зі значенням «втратити почуття сорому» [12, с. 622]. Методом трансформації такої ФО автор змальовує образ «хама, втеклого колаборанта, вислужника», надаючи йому негативної, презирливої оцінки: «*Засвоївши елементарну науку безсовісності, цинізму, позичання в Сірка очей, доскочив він можливості владувати над нами*» [4, с. 32].

Незрівнянне хвилювання, радісно-містичне ставлення Олеся Гончара до природи, до сонця – вічного дива світу – передає фразеологізм *скидати капелюха* з давно відомим значенням «цінувати когось, щось» [12, с. 815]. Проте така ФО в гончарівському тексті, окрім згаданого тлумачення, має емоційно-чуттєву оцінку до персоніфікованого образу сонця, яскраво переплітаючись із психологічною, що допомагає розкрити неабиякий характер письменника, його талант, його фантастичне розуміння світу, вміння бачити і відчувати природу, милуватися нею: «*Скидаю капелюха перед ним \сонцем\, стою, дивлюсь, і слова якісь рвуться з грудей, хочеться дякувати комусь, молитись*» [4, с. 12].

У «Щоденнику» Олеся Гончара функціонує ФО з морально-етичною оцінкою *зводити рахунки*, що традиційно має декілька значень: «1) мститися кому-небудь, караючи, розправлятися з кимось за що-небудь; 2) осуджувати, піддавати критиці когонебудь, відмежувавшись у своїх поглядах від когось» [12, с. 721]. За допомогою такої ФО письменник не лише створює експресію потужної сили, а й влучно характеризує особу з негативними відтінками помсти, розправи, критики: «*Чудище обло...теж було на трибуні. Не посоромилось зводити рахунки*» [4, с. 83].

Іншим прикладом аналізованої семантико-тематичної групи є ФО *проникати в душу*, що традиційно може окреслювати декілька

значень, проте в тексті автора така ФО функціонує на позначення симпатії до особи, яка спричинює хвилювання, занепокоєння, навіть щастя: «У погляді її глибина була...І нічії очі так **глибоко не проникали йому в душу**» [4, с. 11].

У «Щоденниках» воєнного та повоєнного періоду Олесь Гончар досить часто використовує такий спосіб трансформації як поєднання заміни та поширення компонентного складу ФО. Такий прийом надає гончарівським текстам певної оригінальності й виразності. Яскравим прикладом названої трансформації є ФО *витягти з болота* – «допомогти кому-небудь вийти з принизливого становища чи позбутися злиднів» [12, с. 109]. Трансформована ФО – *не може виборсатись із болота* значно змінена в структурі, й семантиці, має відтінки категоричності, неможливості змінити свої погляди: «...для цього треба справді мати душу зрячу, совість чисту, не замутнену, як у декотрих інших, хто й досі **не може виборсатись із шовіністичного болота**» [4, с. 47].

Цікавою щодо аксіологічної оцінки як засобу емпатизації епістолярного тексту є також трансформована ФО, яку Олесь Гончар утворив способом градації, поєднавши трансформовані ФО *збиратися/зібратися з духом* – «згуртовуватися, напружуючи сили, волю, витримку і т. ін.» [12, с. 324] та ФО *давати/дати відкоша* – «рішуче виступати проти кого-небудь, вступати в боротьбу з кимось у відповідь на його дії; протидіяти комусь у чомусь» [12, с. 203]. Такою ФО автор досягає конкретизації, чіткості, поглиблення морально-етичної оцінки, вагомо поєднуючи її з психологічною – «напружуючи сили, виступити проти кого-небудь». Звернімося до ілюстративного матеріалу: «**ІІ виступ подвигнув до слова навіть Мушкетика: зібравшись із духом, він дав їм достойного одкоша**» [5, с. 446].

Не менш оригінальним є контамінований вислів, де автор сполучає такі ФО: *обкидати багном* – «несправедливо звинувачувати когось у чомусь; обмовляти, ганьбити кого-небудь» [12, с. 568] та ФО *по [самі] вуха* – «дуже сильно, надзвичайно» [12, с. 162]. Завдяки контамінації ФО набуває експресії потужної сили – «надзвичайно несправедливо звинувачувати когось у чомусь», вдало переплітаючись із психологічною та емоційно-чуттєвою оцінками. У листі читаємо: «**Володимир Дрозд...по собі рівняє усіх письменників, обкидає всю Спільку тим багном, у яке сам заліз по вуха, заприятелювавши з чернігівським Мухою...**» [4, с. 490].

Іншим прикладом контамінації є ФО *стелитися під ноги* – «догождати кому-небудь, принижуючись та втрачаючи людську гідність» [12, с. 861] та ФО *без міри* – «дуже багато, велика кількість чогось» [12, с. 491]. Такий трансформований фразеологізм сприяє яскравішому вияву думки, має більш увиразнену, поглиблену семантику з відтінком негативної психологічної оцінки – «дуже догождати». У «Щоденнику» читаємо: «*Отакий інтелігентик... А наші перед ним стеляться без усякої міри...*» [3, с. 493].

Ще одним не менш яскравим прикладом слугує ФО *нав'язує нам свою лінію, щоб ніхто й не писнув*, де відбувається не лише контамінація ФО, але й заміна компонентів та поширення ФО словами вільного вжитку. Саме завдяки градації ФО *гнути свою лінію* – «наполегливо, уперто домагатися чого-небудь, відстоювати, здійснювати щось» [12, с. 176] та ФО *і (ані) слова не писнути* – «не заперечувати, не протестувати проти кого-, чого-небудь» [12, с. 627] авторська ФО набуває значної оригінальності та своєрідної морально-етичної оцінки в поєднанні з прагматично-раціональною та з психологічною – «наполегливо домагатися певних дій, щоб ніхто не заперечував, не протестував». У тексті читаємо: «*І тепер Чалий, посилаючись на Гусева, на конференцію, уже ніби від них нав'язує нам свою лінію: покарати, провчити, щоб ніхто й не писнув надалі, особливо на письменницькому з'їзді*» [3, с. 243].

Також вирізняється особливою оригінальністю ФО *незаплямованим пронести свій стяг*, що утворено методом трансформації фразеологізму-інваріанта *нести свій хрест* – «терпеливо переборювати труднощі» [12, с. 548] та методом заміни компонентів ФО і поширення ФО вільними лексемами. Авторська ФО надає контексту піднесено урочистого настрою та своєрідної семантики – «прожити гідно своє життя» з аксіологічною морально-етичною оцінкою симпатії, що яскраво переплітається з прагматично-раціональною: «*Щодалі більше розуміється велич таких як Леся Українка, хто здатен був крізь усе життя незаплямованим пронести свій стяг...*» [3, с. 500].

Як бачимо, в «Щоденниках» Олеся Гончара кілька оцінних значень фразеологізмів часто пов'язані одне з іншим, індивідуально-авторська трансформація стає градацією ФО, у результаті чого традиційний, відомий усім вираз перетворюється на особливий, несподіваний, такий, що концентрує на собі увагу читача, а отже, виступає особливим засобом емпатизації епістолярного тексту. Отже,

епістолярні тексти свідчать, що Олесь Гончар пропускав через себе все, що стосувалось України, її долі. У центрі його епістолярних текстів – суверенітет держави, виховання й освіта молоді, проблеми рідної мови та культури в цілому. Саме тому аксіологічні фразеологічні одиниці в гончарівській епістолографії становлять неабиякий інтерес для подальшого детального дослідження не тільки для етнопсихологів та етнокультурологів, а й для мовознавців-фразеологів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Багаутдінова Г. А.** Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты. Казань, 2007. 129 с.
2. **Ганжа С. А.** Фразеологія епістолярної спадщини Т. Г. Шевченка: монографія. Дніпропетровськ, 2014. 168 с.
3. **Гончар О. Т.** Щоденники: в 3-х т. Т. 1 (1943–1967). Київ, 2008. 455 с.
4. **Гончар О. Т.** Щоденники: в 3-х т. Т. 2 (1968–1983). Київ, 2008. 607 с.
5. **Гончар О. Т.** Щоденники: в 3-х т. Т. 3 (1984–1995). Київ, 2008. 646 с.
6. **Грозян Н. Ф.** Фразеологічна мікросистема «Поведінка людини» в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2003. 20 с.
7. **Космеда Т. А.** Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Харків, 1998. 350 с.
8. **Мізін К. І.** Епістемологічні пошуки аксіологічної фразеології // Мовознавство. 2008. № 1. С. 67–79.
9. **Равлюк С. І.** Аксіологічна лексика і фразеологія художньо-публіцистичних виступів 90–х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2003. 23 с.
10. **Русанівський В. М.** Структура лексичної і граматичної семантики. Київ, 1998. 236 с.
11. **Тараненко О. О.** Відображення суспільного сприйняття світу в семантиці мови. Мова і культура. Київ, 1986. С. 91–137.
12. **Фразеологічний** словник української мови: У 2-х т. / уклад. В. М. Білоноженко [та ін.]. Київ, 1993. 980 с.

Надійшла до редакції 30.09.2018

МЕТАФОРИЧНИЙ ЗСУВ У СТРУКТУРІ ГАЗЕТНОГО ТЕКСТУ

В статье проанализированы типичные продуктивные модели метафорических сдвигов, которые присущи современной газете, рассмотрены особенности функционирования онимов как составляющих метафоры в структуре газетного текста.

Ключові слова: метафора, метафоричні перенесення, оніми, газетний заголовок, мова ЗМІ.

У статті проаналізовано продуктивні моделі метафоричних зсувів, що притаманні сучасній газеті, розглянуто особливості функціонування онімів як складників метафори в структурі газетного тексту.

Ключевые слова: метафора, метафорические переносы, онимы, газетный заголовок, язык СМИ.

The features of proper names as essential elements of metaphorical transferrings in the pages of printed Ukrainian Mass Mediawere researched in this work. There were analysed the most productive models of metaphorical transferrings, were made examples for each principle of metaphorical transferrings.

Keywords: metaphor, metaphorical transferrings, proper names, headlines.

Бурхливий розвиток високих технологій, розширення доступу до інформації та стрімкий рух до інформаційного суспільства висувають важливі завдання перед засобами масової інформації. У зв'язку з цим вивчення мовностильових особливостей українськомовних газет, а особливо образних засобів, якими послуговуються журналісти під час творення текстів різних жанрів інформаційного простору, залишається актуальним питанням сьогодення.

Метафора як явище вторинної номінації була об'єктом дослідження українських мовознавців: О. Балабан [2], М. Ковальчука [20], О. Селіванової [28, с. 97], О. Тараненка [32] та ін. Метафору як лінгвістичне явище також репрезентують лексикографічні праці: «Словник лінгвістичних термінів» [7, с. 91], «Українська мова: Енциклопедія» [31], «Стилістика й редагування: Практичний словник-довідник журналіста» [17, с. 39] тощо. Вагомими щодо розуміння

поняттєвих параметрів метафори, на нашу думку, є праці лінгвістів (Н. Арутюнової [1], В. Телії [33], Д. Шмельова [40]), які в контексті семасіологічного аналізу розглядали метафору як основний тип полісемії та вважали її базовим компонентом у формуванні змісту вторинних найменувань, у процесі переусвідомлення попереднього значення слова. Метафора – це універсальний у своїй поняттєвій основі спосіб перейменування, вона є усвідомленням нової властивості, набутої в результаті аналогії, і є новим вибором за аналогією.

Перспективним є погляд на метафору як на дискурсивний феномен, тобто аналіз метафоричних номінацій як одного з чинників текстотворення. Дискурсивна метафора, на відміну від лексичної або від такої, що фіксована словниками, реалізується лише в межах тексту й поза ним не існує.

Метафору активно використовують у мас-медіа, збільшуючи інформативну цінність повідомлення за допомогою асоціацій, що постають у читачів під впливом слова в переносному значенні. Метафора бере участь у найважливіших функціях публіцистики – переконання та емоційного впливу.

Мовностильові особливості мас-медійного стилю були детально проаналізовані в дослідженнях Д. Баранника [3], Г. Євсєєвої [8], С. Єрмоленко [9], В. Зайцевої [11], Н. Зикун [13], І. Михайлина [25], Г. Шаповалової [38] та ін. В останні десятиліття урізноманітнюються підходи й напрями лінгвістичного дослідження мови засобів масової інформації. Загальновизнаним є твердження про те, що характерна ознака публіцистичного стилю полягає в поєднанні експресії і стандарту. До характерних ознак газетно-публіцистичного стилю зараховують такі: а) економія мовних засобів, лаконічність викладу в поєднанні з інформаційною насиченістю; б) відбір мовних засобів за принципом їх зрозумілості; в) наявність суспільно-політичної лексики, переосмислення лексики інших стилів; г) використання типових для стилю мовних стереотипів, кліше; г) жанрова різноманітність і пов'язана з цим різноманітність стильового використання мовних засобів: багатозначності слів, мовних зворотів, зокрема метафори.

Відомо, що газетний заголовок як структурний елемент газети є творцем «модних» висловів. Для надання заголовкам, як і газетному тексту, виразності й гостроти вживають низку засобів, тропів. Одним із таких засобів, що надають тексту певного інформаційно-експресивного забарвлення, увиразнюють його, є *метафоричні*

перенесення. Використання метафор у текстах статей сучасних українськомовних ЗМІ є засобом підвищення виразності та емоційно-психологічного впливу на реципієнта, вони служать для створення образності та виразності висловлювання. Можна стверджувати, що заголовок, як важлива складова статті, відображає саме ті явища, що хвилюють сучасного українця загалом і українське суспільство зокрема.

Для газетних текстів характерно певне співвідношенням власних та загальних назв як компонентів метафоричних зсувів. У мовознавстві певний час існувала думка про те, що власні назви – це слова, що не виражають понять: семантичний клас іменників з номінативно-ідентифікаційною функцією, до яких належать власні назви, вважають неповноцінним і зараховують до недостатніх, неповних структур [27, с. 228]. Однак сучасна лінгвістика обґрунтовує думку про те, що власні назви мають значення як у мові, так і в мовленні. На думку дослідників С. Вербича [6], Ю. Карпенка [19], М. Торчинського [35, с. 287] та ін., власні імена – це поняття, під яке підводиться певний предмет, із загальною вказівкою, що це не будь-який предмет, а певний. Характеризуючи власні назви, зазначаємо, що навколо кожного власного найменування утворюється цілий ореол асоціацій, що часто переносяться на невідомих людей. Свідченням цьому є специфіка використання власних назв у межах газетного тексту загалом і в структурі метафори зокрема. Цим і визначаємо *актуальність* нашого дослідження.

Об'єктом дослідження є мова сучасних українськомовних засобів масової інформації.

Предмет уваги – оніми як складники метафоричних зсувів у мові сучасних українськомовних засобів масової інформації.

У межах зазначеної мети виділяємо такі *завдання*:

1) виявити специфіку використання власних і загальних назв як складників метафори в мові українських газет; 2) визначити продуктивність використання онімів як складників метафоричних зсувів у мові сучасних ЗМІ.

Новизну цієї наукової розвідки вбачаємо в тому, що метафора в структурі мас-медійного тексту залишається предметом усебічного лінгвістичного наукового аналізу. Оніми як складники метафоричних зсувів у межах українськомовного газетного тексту не були предметом окремої уваги вітчизняних мовознавців, бо досліджено лише деякі їхні аспекти (І. Железняк [10], В. Ільченко [13], Л. Мацько [24]). Уважаємо,

що вивчення онімної лексики, що є компонентом метафоричного зсуву, є перспективним напрямом дослідження сучасної лінгвістики.

На підставі аналізу різних поглядів дослідників на метафору [4, с. 11–16] та на основі власного розуміння цього мовного явища будемо послуговуватися в цій статті таким визначенням метафори: *метафора – відображений у свідомості мовця семантичний процес, в якому форму мовної одиниці або оформлення мовної категорії переносять з одного об'єкта на інший на основі певної подібності між цими об'єктами.*

Серед засобів, що сприяють інформаційній насиченості тексту, надають йому певного інформаційно-експресивного забарвлення, увиразнюють мову газети, часто вживаними є метафоричні перенесення, або зсуви.

Використання метафори має певні особливості. Загалом на шпальтах досліджуваних українськомовних газет широко представлено такі типи метафоричних зсувів:

1) Фізична дія людини → процес, явище:

Консультував роботу зі створення календаря історик Ігор Гриценко із Запоріжжя, монографія якого «Український Державний Флот в 1917 – 1919 рр.» є найповнішим на сьогодні викладом процесів українського військово-морського будівництва того часу і вже витримала друге видання (СП, № 2, 11-17.01.18, с. 2). Ідеонім (бібліонім) на позначення поняття «монографія», вжитий у тексті газетної статті, набуває ознак істоти, метафора «*витримала друге видання*» привертає увагу читача до важливості і необхідності цього дослідження.

2) Психічний стан людини → характеристика неживого об'єкта:

Два нахабні акти вандалізму в Чернігові в передсвяткові й святкові дні обурили місто й не лише його (СП, № 2, 11-17.01.18, с. 2). У метафорах такого типу апелюючи набувають олюднених рис, автори газетних статей у такий спосіб розкривають емоційний стан населення: метафора «*світ поважає країни*» наголошує на позитивному ставленні до ситуації, а метафоричне перенесення «*обурили місто*» передає неприємні враження від злочину.

3) Спосіб поводження з рослинним світом → ставлення до людини:

Після десятиліть сатанинської селекції – фізичного і морального винищення всього найкращого, що було в українському народі, – поява покоління шістдесятників видається майже дивом

(СП, № 2, 11-17.01.18, с. 5). Метафоричне перенесення «сатанинська селекція» вказує на трагічну для українського народу політику Сталіна, внаслідок якої було знищено мільйони людей. Термін з ботаніки «селекція» має лексичне значення «виведення нових або поліпшення існуючих рослин штучним відбором і схрещенням» [30, с. 792].

4) Властивість неживого → абстрактне поняття:

Про їхній [Марії Шекун-Коломийченкої і її чоловіка Федора Коломийченка] тернистий творчий і життєвий шлях розповіла ведуча концерту, автор цих рядків (СП, № 2, 11-17.01.18, с. 2). Перенесення «життєвий шлях» є стертою метафорою, епітет «тернистий» підкреслює труднощі, що виникали в різні періоди життя.

5) Фізичні характеристики предметів, речовин → абстрактне поняття:

Вивчення плідного творчого доробку Івана Максимовича Лисенка спонукає до осмислення процесів кристалізації знань про українську національну культуру (СП, № 2, 11-17.01.18, с. 12). Хімічний термін «кристалізація» має переносне лексичне значення «становлення, набуття чітких форм» [5, с. 587]. Продуктивною є модель метафоричного перенесення: «хімічний термін – ознака абстрактного поняття».

6) Погода → соціальні відносини:

Унаслідок цього величезні маси української людності у своїй національній і людській самосвідомості опустилися нижче нуля: вони стали соромитися й цуратися свого українства (СП, № 2, 11-17.01.18, с. 5). Метафоричне перенесення «величезні маси української людності опустилися нижче нуля» вказує на певну деградацію самосвідомості українського населення під впливом відповідного політичного становища.

7) Фізичний стан людини → характеристика неживого об'єкта:

Поезія В. Симоненка була, можливо, найпершим виразним свідченням цього доростання до політичних вимог (СП, № 2, 11-17.01.18, с. 5). Переносне лексичне значення апелятива «доростання» – «розвиваючись, досягати певного рівня». Перенесення відбувається за схемою: «фізичний стан людини – ознака неживого об'єкта».

8) Стадії розвитку рослини → стан неживих об'єктів:

Вивчення плідного творчого доробку Івана Максимовича Лисенка, – журналіста, поета, перекладача, літературного критика,

мистецтвознавця, енциклопедиста, краєзнавця, культуролога, – спонукає до осмислення процесів кристалізації знань про українську національну культуру та розмаїття способів дозрівання майбутніх наукових концепцій (СП, № 2, 11–17.01.18, с. 12). Апелятив «дозрівання», що входить до складу метафоричного зсуву, має переносне лексичне значення «розвиваючись, досягати викінченої форми; визрівати» [5, с. 320]. Метафоричне перенесення відбувається за принципом: «стадії розвитку рослини – неживий об'єкт».

Отже, метафоричні зсуви, зреалізовані за моделлю «*фізична дія людини → процес, явище*», є найпродуктивнішими на шпальтах українськомовних ЗМІ. До структури таких метафоричних перенесень входять *ідеоніми* (біблійніми, гемероніми), *ергоніми*, *антропоніми* й *апелятиви*. У складі метафоричних перенесень інших семантичних типів продуктивно використано *апелятиви*, зокрема терміни й абстрактні лексеми.

Загальновизнаним є той факт, що лексеми на позначення предметності за лексичним значенням і граматичними ознаками поділено на дві групи: власні й загальні назви. Загальні назви – «узагальнені найменування однорідних предметів, опредметнених дій, станів» [7, с. 91]. Власні – «служать для позначення окремих осіб чи предметів, виділених з ряду однорідних» [7, с. 91]. Власні назви прямо чи опосередковано утворені від загальних назв і є щодо загальних назв вторинними. Ю. Карпенко, виокремлюючи ознаки власних і загальних назв, стверджує, що «належність одиниці – провідна ознака власних назв (онімів). Іншою ознакою, що розрізняє власні та загальні назви (апелятиви), є відношення до поняття: загальні назви – носії понять, а оніми включають усю відому мовцеві інформацію про свої денотати, без певних узагальнень, і тому пов'язуються з поняттями лише тією мірою, що вказують на різновид об'єктів, до яких належать їх денотати. Загальні назви об'єднують, узагальнюють однорідні об'єкти, а власні назви, навпаки, їх розрізняють, диференціюють. Тобто апелятиви виконують генералізуючу функцію, а оніми – диференційну, це третя їх істотна ознака. Сукупність усіх власних назв мови становить її ономастичний простір» [18, с. 83].

О. Суперанська виділяє три основні характеристики, що дозволяють розмежувати власну й загальну назви: «1) ім'я дається індивідуальному об'єкту, а не класу об'єктів, які мають межу, характерну для всіх індивідів, і входять у цей клас; 2) за допомогою власної назви об'єкт завжди чітко визначений, обмежений,

окреслений; 3) власна назва не пов'язана з поняттям і не має на рівні мови чіткої й однозначної конотації» [29, с. 324].

М. Торчинський встановлює низку критеріїв, за якими відбувається структурування онімного простору та які забезпечують комплексну характеристику пропріальної одиниці: «1) характер іменованих об'єктів (ономастика у своєму первинному розподілі онімів повторює членування світового простору – земного, навколоземного, космічного, реально існуючого і гіпотетичного, тому припускається, що всі зафіксовані у певній мові назви існують не хаотично, а розмежовані на території разом із тими об'єктами, які вони називають); 2) особливості творення власних назв (не лише власне спосіб творення пропріативів, а й семантика твірних основ, мотиваційні відношення між денотатом й онімом, продуктивність словотвірного типу, етимологія, шлях, походження, час виникнення і структура онімних одиниць, тобто ті ознаки, які цілком можуть вказати, де, коли і як утворена та чи та власна назва); 3) функціонування пропріативів (враховуються стилістичні особливості власних назв, сфера і форма їх вживання, а також кодифікаційні ознаки, зокрема правопис і відмінювання; таким чином можна охарактеризувати насамперед побутування онімів у мовленні, зокрема визначити додаткові змістові нашарування у семантиці власної назви)» [35, с. 287].

Така класифікація власних назв є узагальненою, серед онімів виділяють також різноманітні підтипи, що залежить від денотативно-номінативного аспекту. Зокрема, М. Торчинський виокремлює прагматоніми – «власні назви тих об'єктів, що мають безпосереднє відношення до матеріальної сфери діяльності людини» [36, с. 190] та ідеоніми – «власні назви тих об'єктів, що не мають безпосереднього відношення до матеріальної сфери діяльності людини і на цій основі певною мірою протиставляються прагматонімам» [36, с. 215]. Щодо етніонімів (назви на позначення етносу (племені, народу, етнічної групи, національності) та катойконімів (назви мешканців якої-небудь території, області, краю, місцевості) М. Торчинський стверджує, що «у лінгвістиці більше підстав вважати катойконіми й етніоніми власними назвами, ніж загальними, оскільки це все-таки номінації певних людських колективів, які як одиничні об'єкти можуть ідентифікуватися онімами, проте у суперечці прихильників обох поглядів на сутність зазначених вище слів у вітчизняному мовознавстві поки що перемагає думка про те, що це апеллятиви.

Катойконіми й етроніми розглядаємо у складі особових найменувань як специфічні утворення» [36, с. 140]. Дослідник ономастики С. Вербич наголошує, що найчастотнішими в українськомовному вжитку є три групи пропріативів (лат. *propriativa* – «власна назва») – антропоніми, топоніми й ергоніми [6, с. 16].

Також у мовознавстві існує думка щодо характеристики онімів за принципом можливості та неможливості їхнього походження. До першої групи, за М. Торчинським, належать: антропоніми, зооніми, міфоніми, космоніми, прагматоніми, ергоніми, ідеоніми [34, с. 245]. «До назв із невідомою етимологією (коли немає навіть якихось більш-менш правдоподібних варіантів) належать окремі оніми передусім із таких онімних полів, як вітоніми й топоніми, а також найменування, мотив виникнення яких пов'язаний з оказіальними ситуаціями та обставинами, і назви, форми яких протягом часу їх існування з різних причин були перекручені до невпізнанності» [34, с. 246].

На думку лінгвіста А. Критенка, який поділяв оніми на «дві різко розмежовані групи: назви з багатою, або повною, семантикою і назви з бідною семантикою (Шевченко, Ньютон; Дніпро, Дунай; Галичина; Сибір; Сахалін, Ява; Київ, Рим тощо) [22, с. 18], власні назви можуть набирати лише уточнювального означення, типу ойконімів *Бугаївка – Велика Бугаївка, Дубечня – Вища Дубечня (Київщина), Яли – Сухі Яли, Мокрі Яли; Янисоль – Великий Янисоль, Малий Янисоль, Торець – Верхній Торець, Нижній Торець (Донеччина)* тощо або мати паралельні найменування, наприклад, п'ять назв однієї річки – *Поправка, Фоса, Червоне Озеро, Касерка, Утора (бас.Росі)*, моря – *Азовське, Меотійське, Меотида, Бар-аль-Азов, Суразьке*.

Над проблемою класифікації онімів в українській мові також працювали науковці Н. Шкуратяна [39], І. Ющук [41], Ю. Карпенко [18] та ін. Мовознавці розглядають вирішення цієї проблеми в кількох аспектах. Н. Шкуратяна виділяє серед онімів такі групи:

1. Прізвища, імена, по батькові, псевдоніми людей, клички тварин, назви героїв байок, казок (*Северин Олег Миколайович, Панас Мирний, Попелюшка, Вовк*);

2. Індивідуальні назви державних установ, спортивно-культурних закладів, підприємств, пароплавів, готелів, газет, журналів, творів тощо (*Національний банк України, Український дім, Палац культури «Хімік», видавництво «Либідь», роман «Тигролови», журнал «Мовознавство»*);

3. Назви найвищих державних та урядових посад (*Голова Верховної Ради України*);

4. Назви визначних історичних подій, свят, урядових нагород (*День незалежності, Національна премія імені Т.Г. Шевченка*);

5. Індивідуальні географічні, топонімічні, астрономічні назви (*Китай, Дніпро, острів Сицилія, вулиця Іллінська, планета Сатурн*);

6. Назви релігійних свят, постів, культових імен (*Великдень, Пилипівка, Бог*) [39].

Дослідник І. Ющук подає терміноназви онімів та виокремлює:

1. Антропоніми – власні назви людей (*Андрій, Шекспір, Леся Українка*);

2. Топоніми – власні географічні назви (*Україна, Крим, Холодний Яр*);

3. Космоніми – назви космічних об'єктів (*Чумацький Шлях, Велика Ведмедиця, Плутон*);

4. Міфоніми – найменування божеств, міфологічних персонажів (*Прометей, Зевс, Вій*);

5. Зооніми – клички тварин (*Стріла, Лиска, Мурчик*);

6. Культуроніми – позначення предметів духовної й матеріальної культури, зокрема творів літератури й мистецтва, творчих колективів, установ, підприємств, організацій, сортів рослин, продуктів виробництва (*Біблія, вірш «Заповіт», журнал «Вітчизна», товариство «Просвіта», видавництво «Наукова думка», цукерки «Пташине молоко»*) [41, с. 300].

Ю. Карпенко клас власних назв на позначення божеств та міфологічних істот поділяє на *теоніми* (назви божеств: Христос, Бог) та *міфоніми* (найменування вигаданого об'єкта або об'єкта в переказах, казках, міфах тощо: *Коза-Дерева, Баба-Яга*). Групу власних назв, які об'єднують назви виробничих та суспільних організацій, дослідник назвав *ергонімами* (*Партія Зелених України, завод «Арсенал», кінотеатр «Космос»*). Мовознавець виділяє групу онімів на позначення відрізків часу, подій (*Коліївщина, Друга світова війна*). У класифікації Ю. Карпенка ця група має назву *хрононімія*. *Хрематонімами* Ю. Карпенко називає групу власних назв, яка включає найменування матеріальних предметів та витворів духовної культури (*картина «Ніч», опера «Запорожець за Дунаєм», кінофільм «Сутінки»*) [18, с. 83].

Дослідник А. Зубко додає до класу онімів «*етноніми* – етнічні імена людей; *фітоніми* – назви рослин; *хрононіми* – назви періодів

часу; *хрематоніми* – назви різних предметів: знарядь праці, зброї, інструментів, приладів, побутових предметів, коштовностей і т. ін.; *порейоніми* – назви засобів пересування: автомобілів, потягів, літаків, кораблів, космічних апаратів і т. ін.; *документоніми* – назви документів, правових актів і т. ін.; *фалероніми* – назви нагород; *геортоніми* – назви свят, ювілеїв, урочистостей; *фіктоніми* – вигадані імена, які використовуються в художніх творах» [14, с. 270].

М. Торчинский серед груп онімів виокремлює розряд *товаронімів* як «власних назв предметів, призначених для продажу» [36, с. 178]. До яких належать *гастроніми* – «власні назви різних продовольчих товарів» та *ангастроніми* – «власні назви різних непродовольчих (промислових) товарів» [36, с. 198]. Проте у дослідників немає єдиної думки щодо назви цієї групи онімів, одні науковці використовують термін *прагмонім*, інші – *словесний товарний знак*.

На нашу думку, у класифікації Ю. Карпенка об'єктивно вмотивовано назви кожної групи онімів. Автор пропонує термінологію, притаманну лише ономастиці, підносячи науку про власні назви на якісно новий рівень, та робить користування категоріальним апаратом зручнішим.

Опираючись на класифікацію Ю. Карпенка, серед власних назв у газетних текстах виокремлюємо:

1. Антропоніми – власні назви людей, серед яких функціонують фіктоніми – вигадані імена, які використовуються в художніх творах;
2. Топоніми – власні географічні назви;
3. Міфоніми – найменування божеств, міфологічних персонажів. Цю групу поділяємо на: теоніми – назви божеств, міфоніми – найменування вигаданого об'єкта в переказах, казках, міфах;
4. Культуроніми – позначення предметів духовної й матеріальної культури, організацій, установ; серед них: ергоніми – назви виробничих та суспільних організацій, хрематоніми – найменування матеріальних предметів та витворів духовної культури, фалероніми – назви нагород, геортоніми – назви свят, ювілеїв, урочистостей;
5. Фітоніми – назви рослин;
6. Хрононіми – назви періодів часу;
7. Товароніми – власні назви предметів, призначених для продажу; серед них: гастроніми – продовольчі товари, ангастроніми – промислові товари;

8. Порейоніми – назви засобів пересування;
9. Документоніми – назви документів, правових актів;
10. Зооніми – назви тварин;
11. Космоніми – назви космічних об'єктів [18, с. 83].

Оніми й апелятиви як складники метафоричних зсувів активно функціонують у структурі українськомовного газетного заголовка.

Як зазначено, газетний заголовок – це лінгвістична одиниця, що має чинити на реципієнта потужний вплив, виконуючи комунікативну, інформативну й атрактивну функції. Типовою рисою газетного заголовка є поліфункційність [11, с. 107]. Сучасні українськомовні друковані засоби масової інформації надають заголовкові як елементові газетної статті провідну роль, адже перше, що бачить читач – текст назви статті. Для того, аби досягти ефекту затримання уваги, журналісти намагаються використовувати відповідні засоби образності. Л. Куценко серед умов формування вдалого заголовка виокремлює такі: «стислість, лаконічність, економність, однозначність, адекватність, оцінність, експресивність, рекламність, поєднання елементів газетного комплексу» [23, с. 231]. Переконаливою є думка В. Різуна, який усі елементи заголовкового комплексу називає «опорними точками, що демонструють найбільш важливу текстову інформацію і служать опорою для читача в розумінні змісту статті» [27, с. 194]. В. Ільченко стверджує, що «заголовок може повноцінно функціонувати як власна назва газетного матеріалу, якщо до його складу входять актуалізатори. Ці слова встановлюють змістові зв'язки між самим заголовком, текстом і об'єктами, фактами, подіями, явищами тощо» [16, с. 175]. Г. Шаповалова, досліджуючи роль газетних заголовків, акцентує увагу на значущості, першорядності заголовка у процесі сприйняття та розуміння художнього, публіцистичного, наукового твору [38, с. 204]. А дослідник В. Іванов, висновковує, що заголовок – це «концентроване відображення головної ідеї твору, головної думки автора, але відображення лаконічне, максимально стисле, чітке, конкретне» [15, с. 103]. Отже, газетний заголовок – це мовна конструкція, що має розкривати найголовнішу суть газетної статті, впливаючи на свідомість реципієнта. Розглянувши відповідні джерела, можемо стверджувати, що поряд з іншими тропами, метафора є продуктивним засобом у творенні заголовків на шпальтах сучасних українськомовних газет.

Серед онімів, що входять до складу метафоричних зсувів, виокремлюємо такі:

1) Топоніми:

«Ключ до «Дикого поля» [Японський учений знайшов те, що протавили українські політики] (ОУ, № 36, 07.09.17, с. 14). Основна функція такого заголовка – атрактивна. Топонім «Дике поле» має два значення: у вузькому розумінні – це історична назва не розмежованих і слабо заселених причорноморських степів, у широкому розумінні – назва всього Великого Євразійського Степу, який також називали Великою Скіфією [42, с. 115–116]. Метафоричне перенесення відбувається за моделлю «інструмент, знаряддя → неживий об'єкт». Метафора «ключ до «Дикого поля» має значення «розшифрувати якусь таємницю», «здобути якісь нові знання з певного предмета». [42, с. 115–116].

Заголовок типу *«Крокуємо разом з Європою»* (ОУ, № 34, 24.08.17, с. 2) засвідчує, що топонім вжито з метою поглиблення інформації про європейську систему освіти (про це реципієнт довідується з тексту статті), до рівня якої прагне українська. Схема метафоричного перенесення: «фізична дія людини → процес, явище». Заголовок виконує інформативну та атрактивну функції.

2) Топоніми (гідроніми):

Заголовок *«Посміхнися, Либідь!»* (ВК, № 15, 12. 04. 18, с. 19) є продуктивним типом метафоричного перенесення «фізична дія людини → дія географічного об'єкта». Метафоричний зсув привертає увагу реципієнта до екологічної проблеми – забруднення ріки Либідь. У тексті газетної статті подано проект, за яким хочуть відновити річку та місце поблизу неї. Такий заголовок виконує атрактивну функцію, акцентуючи увагу читачів на тому, що сьогодні необхідно зберігати природні ресурси.

3) Ергоніми:

У сфері засобів масової інформації продуктивними є заголовки, до складу яких входять ергоніми, наприклад: *«118-й навчальний рік розпочав 1 вересня Національний університет біоресурсів і природокористування України»* (ОУ, № 36, 07.09.17, с. 13); *«15 квітня ГО «Україна без сміття» проведиме «Другий київський екологічний забіг» у ботанічному саду ім. М. Гришка»* (ВК, № 15, 12. 04. 18, с. 21); У структурі газети заголовки реалізовано в метафоричних конструкціях семантичного типу «живі істоти → інтелектуальний, соціальний, емоційний план», вони реалізуються за моделлю «ергонім + метафоричне перенесення», що ґрунтується за принципом: «фізична дія людини → процес, явище». Метафоричні

конструкції, до складу яких входять ергоніми, виконують провідну інформаційну функцію.

4) Фірмоніми:

Заголовки типу *«Нова пошта» нарощує потужності»* (ВК, № 10, 07. 03. 18, с. 3); *«Укрпошта» відкрила перше оновлене відділення»* (ВК, № 12, 22. 03. 18, с. 1) є часто вживаними на шпальтах українськомовних друкованих ЗМІ. У таких метафоричних зсувах увагу акцентовано на позитивних подіях у житті людей. Принцип метафоричного перенесення – «фізична дія людини → неживий об'єкт». Фірмонім бере участь у створенні нового мовного позитивного стереотипу про послуги сучасних відділень доставки.

Тип заголовків *«Київ» отримає нові бюджетні авіарейси»* (ВК, №12, 22. 03. 18, с. 3); *«Угорський лоукостер WizzAir до початку липня розширить свою мережу польотів»* (ВК, № 12, 22. 03. 18, с. 3); *«Київ» готується до нових рейсів»* (ВК, № 11, 15. 03. 18, с. 3); *«У лютому 2018 року Міжнародний аеропорт «Київ» (Жуляни) прийняв 130,8 тис. пасажирів, що на 51,6% більше, ніж за аналогічний період минулого року»* (ВК, № 11, 15. 03. 18, с. 3), до складу яких входять *фірмоніми* на позначення аеропортів, активні складники метафоричних зсувів на шпальтах українськомовних друкованих ЗМІ. Метафоричні перенесення, до складу яких входять *фірмоніми* на позначення аеропортів, відбуваються за моделлю «фізична дія людини → неживий об'єкт». Автори таких газетних статей намагаються створити ще один новий позитивний стереотип щодо розширення рейсів в українських аеропортах. Функція метафори – акцентувати увагу реципієнта на позитивних подіях у житті держави.

5) Антропоніми:

Заголовок *«Взяття Берліна любов'ю до Гоголя»* (КіЖ, № 13, 01–13.04.17, с. 9) репрезентує мілітарну метафору «взяття Берліна» у нетиповому контексті «любов'ю до Гоголя», що означає «вразити творами митця». *«Слово Кобзаря»* (КіЖ, № 13, 01–13.04.17, с. 7); *«Намхненні Кобзарем»* (КіЖ, № 11, 18–24.03.17, с. 15). У метафоричних конструкціях такого типу відбувається подвійне перенесення: загальна назва, що вказує на рід діяльності певної особи «кобзар» переходить у власну зі значенням «назва збірки поезій». Далі такий онім стає другим ім'ям генія української літератури Тараса Шевченка. Метафора «слово Кобзаря» має значення «важливі думки, що утверджував у своїх творах талановитий митець». Основні функції таких заголовків – атрактивна й експресивна.

6) Міфоніми:

Ілюстрації типу *«Прометей поза часом»* [про Т. Шевченка] (КіЖ, № 13, 01–13.04.17, с. 6) часто вживані журналістами для надання тексту експресивності. Прометей (гр. Prometheus – провидець) – у грецькій міфології віщий і добрий син титана Япета й німфи Клімени. Автори «Словника античної міфології» констатують, що у переносному значенні Прометей є «уособленням самовідданості, шляхетних почуттів і вчинків людини, незгасного прагнення досягти високої мети» [21, с. 174]. Такими були життя і творчість Тараса Шевченка. Схема метафоричного перенесення «назва міфічного персонажа → видатний митець». Газетні заголовки, до складу яких входять *міфоніми*, виконують функцію привертання уваги реципієнта.

7) Теоніми:

У заголовка *«Ніка обрала своїх»* (ГУ, № 64, 08.04.16, с. 17) (Ніка (гр. Nike – перемога) – богиня перемоги, «уособлення звитяги» [45, с. 149]) перенесення відбувається за принципом метафоричного зсуву – «ім'я богині → люди, які обирають переможців (журі)». *«Замовити Феміді диво»* (ГУ, № 69, 14.04.16, с. 17). Феміда (гр. Themis) – дочка Урана й Геї, друга законна дружина Зевса, богиня права й законного порядку. У переносному значенні Феміда – «закон, правосуддя», жерці Феміди – «слуги закону, судді, юристи» [21, с. 204]. Продуктивний тип такої метафоричної конструкції: «ім'я богині → люди, які працюють у сфері правосуддя». *Теоніми* надають газетному заголовку експресивно-емоційного забарвлення.

8) Катоїконіми (астікатоїконіми):

Для газетної мови актуальним і продуктивним є використання *астікатоїконімів*, наприклад: *«Кияни зможуть контролювати оренду нерухомості»* (ВК, № 8, 22.02.18, с. 2). Схема такого метафоричного перенесення – «фізична дія людини → дія групи людей». Такі конструкції автори газетних текстів використовують з метою підкреслити важливість кожної людини у вирішенні певних громадських проблем.

9) Урбаноніми (годоніми):

Метафоричне перенесення *«Хрещатик стане четвертим?»* (ВК, № 10, 07.03.18, с. 3) відбувається за моделлю «фізична дія людини → дія неживого об'єкта». *Годонім*, що входить до метафоричної конструкції, набуває рис людини, що надає газетному тексту експресивності.

10) Урбаноніми (ойкодомоніми – власні назви будинку):

У заголовках типу *«Шанс Гостиного двору»*; *«Доля Гостиного двору»* (ВК, № 12, 22.03.18, с. 1) відбувається метафоричне перенесення – «властивість людини – неживий предмет». Подібні метафоричні конструкції, у структурі яких функціонують *ойкодоміми*, журналісти використовують для активації уваги читача.

11) Хороніми (дендроніми – найменування парків):

Ілюстрація *Парк «Совки» (Святошинський район) увійшов до ТОП-10 парків Києва, на яких цього року чекає капітальний ремонт* (ВК, № 14, 05.04.18, с. 3) є продуктивним зразком метафоричного зсуву на шпальтах українськомовних друкованих ЗМІ. Дендронім, використаний у тексті газетної статті, входить до структури метафоричного перенесення, що відбувається за принципом «фізична дія людини → неживий об'єкт».

12) Клубоніми:

Заголовки типу *«Успіх» забере дітей з вулиці [У Дніпровському районі відкрили новий дитячий клуб «Успіх»]* (ВК, № 09, 01.03.18, с. 2); *Київський міський автомотоклуб підготував традиційне щорічне змагання [8 березня у Києві відбудеться «Велике жіноче ралі»]* (ВК, № 8, 22.02.18, с. 3) є продуктивними на шпальтах регіональних газет. У метафоричних зсувах, до складу яких входять такі *клубоніми*, відбувається перенесення за принципом: «фізична дія людини → неживий об'єкт». Метафоричний зсув виконує акцентуаційну функцію, привертаючи увагу реципієнта до важливих регіональних подій.

13) Ідеоніми (пресоніми (газетоніми – власні назви газет):

Продуктивними на шпальтах регіональних газет є також заголовки типу *«Вечірка» заглянула у акти ревізорів, котрі перевіряли «Київенерго»* (ВК, № 09, 01.03.18, с. 6). Газетонім, що входить до структури метафоричного перенесення, містить вказівку на журналістів, які працюють у редакції видання. Схема метафоричного перенесення – «фізична дія людини → неживий об'єкт».

14) Прагматоніми (політоніми):

До заголовка *«Як Тризуб став гербом»* (ВК, № 09, 01.03.18, с. 17) входить *політоніми* на позначення герба. Подібні конструкції менш продуктивні у регіональних газетах. Модель подібних метафоричний зсувів – «фізична дія людини → неживий об'єкт».

15) Кампаніоніми (власні найменування різних заходів):

На шпальтах газет журналісти активно використовують заголовки типу *«Фестиваль «Червона рута» шукає нові імена»* (ВК, № 12, 22.03.18, с. 22). *Кампаніоніми* (*фестивалоніми* (назви фестивалів), *чемпіонатоніми* (назви спортивних змагань), *експозиціоніми* – назви виставок), що входять до метафоричних зсувів такого типу, вказують на часовий проміжок, коли відбувається певна подія. Метафора надає журналістській статті більшої образності, експресивності, що дозволяє читачеві зосередити увагу на важливих подіях у культурній чи спортивній сферах життя людини.

16) Процесоніми (сукупність послідовних дій для досягнення певного результату):

Ілюстрація *«Незабаром стартує ЗНО-2018»* (ВК, № 12, 22.03.18, с. 8) репрезентує тип заголовків, що відбуваються за моделлю «фізична дія людини → процес». Такі метафоричні конструкції, до складу яких входять процесоніми, виконують інформаційну функцію.

17) Датоніми:

Заголовки типу *«Писанки та зайці Великодня»* (ВК, № 13, 29.03.18, с. 3), до структури яких входять датоніми, допомагають отримати повнішу інформацію, додають тексту газетної статті яскравої образності. Перенесення такого типу відбуваються за принципом «особливості дій людини – проміжок часу (свято)».

На шпальтах українськомовних друкованих газет також активно функціонують *апелятиви*. Часто метафоричні конструкції, до складу яких входять апелятиви, виконують інформаційну, активаційну й образно-естетичну функції. Заголовок типу *«Бурульки атакують. Як уберегтися?»* (ВК, № 10, 07.03.18, с. 1) є ілюстрацією мілітарної метафори, що відбувається за моделлю «фізична дія людини → погодні умови». Подібні конструкції, виконуючи образно-естетичну функцію, привертають увагу читача.

Продуктивними на шпальтах газет є заголовки, що впливають на свідомість реципієнтів, створюють певні стереотипи, наприклад: *«Іноді погода може спровокувати виникнення серцевого нападу»* [Вчені розповіли, які кліматичні умови найнебезпечніші для людського здоров'я] (ВК, № 10, 07.03.18, с. 22). Метафоричні конструкції, до складу яких входять апелятиви, реалізовано за принципом «фізична дія людини → вплив погодних умов».

Ілюстрація типу *«Міська влада обіцяє реорганізувати рух та зробити зручним для пішоходів пересування однією з центральних*

площ» (ВК, № 07, 15.02.18, с. 5) впливає на читачів, породжуючи нові стереотипи. Такі метафоричні перенесення зазвичай реалізовано за принципом «фізична дія людини → дія органів влади».

Образності та яскравості надають тексту на шпальтах газет заголовки типу «**Світ побачило нове історичне видання про козаків**». [У Києві відбулася презентація книги «Як козаки Україну боронили»] (ВК, № 11, 15.03.18, с. 3), що репрезентовано за принципом «фізична дія людини → дія неживих об'єктів». Такі конструкції чинять помітний вплив на свідомість реципієнтів завдяки експресивно-емоційному забарвленню.

Активаційну функцію виконують заголовки типу «**Незаконній рекламі – бій!**» (ВК, № 12, 22.03.18, с. 4). Такі метафоричні зсуви побудовано за моделлю «фізична дія людини → неживі об'єкти». Подібні заголовки привертають увагу читачів до певних проблем суспільства.

Продуктивними є заголовки з апелятивами, що виконують одночасно інформаційну та атрактивну функції, наприклад: «**Гаряча лінія**» захистить права споживачів [У Контактному центрі Києва 1551 почали надавати консультації з питань захисту прав споживачів]. (ВК, № 13, 29.03.18, с. 2). Тут метафоричні перенесення відбуваються за моделлю «фізична дія людини → дія організації».

Отже, газетний заголовок, що містить у своєму складі метафоричний зсув, виконує інформаційну, атрактивну, комунікативну, гносеологічну функції. Часто газетний заголовок має експресивно-емоційне забарвлення, чим допомагає затримати увагу реципієнта. Вважаємо оніми та їхні типи (власне топоніми (гідроніми, урбаноніми (годоніми, ойкодомоніми)), ергоніми (фірмоніми, клубоніми)), антропоніми, міфоніми, теоніми, катойконіми (астікатойконіми)), ідеоніми (пресоніми (газетоніми)), прагматоніми (політоніми)), хороніми (дендроніми), кампаніоніми (фестивалоніми, чемпіонатоніми, експозиціоніми), процесоніми, датоніми й апелятиви продуктивними складниками газетних заголовків, що мають експресивно-емоційне забарвлення.

Вживання на шпальтах газет засобів вторинної номінації залежить від тематичного спрямування друкованого джерела масової інформації. Проаналізувавши загальнодержавні та регіональні газети політичної, суспільно-політичної та культурологічної тематики, встановили, що метафора як засіб вторинної номінації активно використовується на шпальтах друкованих українськомовних газет.

Власні та загальні назви – продуктивні складові елементи метафоричних зсувів.

Перспективу дослідження вбачаємо у залученні до аналізу газетних текстів, у яких метафора у газетному заголовку забезпечує цілісність тексту, відображаючи концептуальні зв'язки між його частинами.

БІБЛОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Арутюнова Н. Д.** Метафора и дискурс // Теория метафоры: Сб. / Пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. Москва: Прогресс, 1990. С. 5–43.
2. **Балабан О. О.** Метафора як семантична універсалія // Загальне мовознавство. Донецьк. 2006. 20 с.
3. **Баранник Д. Х.** Українська мова на межі століть // Мовознавство. 2001. № 3. С. 40–47.
4. **Блинова Н. М.** Функціонально-стилістичний аспект лексичних перенесень у публіцистичних текстах І. Я. Франка (1878–1907 рр.): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2007. 19 с.
5. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
6. **Вербич С. О.** Трансформація українського онімного простору: внутрішньо- та позамовні чинники // Мовознавство. 2014. № 2. С. 15–23.
7. **Ганич Д. І.,** Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища шк., 1985. 360 с.
8. **Євсєєва Г. П.** Перифрази в мові сучасних газет (на матеріалі українських газет 80–90 років ХХ століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2002. 20 с.
9. **Єрмоленко С. Я.** Нові комунікативні технології і мовна культура журналіста // Вісник Львівського ун-ту. Серія: Журналістика. 2003. Вип. 23. С.11–16.
10. **Желєзняк І. М.** Антропонім // Українська мова: Енциклопедія. - Київ: Українська енциклопедія, 2000. С. 29–30.
11. **Зайцева В. В.** Метонімічні перенесення в структурі газетного заголовка // Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія «Мовознавство». № 11. 2009. Вип. 15. Т. 1. С. 105–111.

12. **Зайцева В. В.**, Ковальчук М. С. Поняттєві параметри метафори та метонімії // Дослідження з лексикології і граматики української мови. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2016. Вип. 17. 180 с.
13. **Зикун Н. І.** Мова сучасних друкованих ЗМІ та довіра до журналістського слова // Світ соціальних комунікацій: наук. журн. / гол. ред. О. М. Холод. Т. 1. Київ: КиМУ, ДонНУ, 2011. С. 122–125.
14. **Зубко А.** Українська ономастика: здобутки і проблеми // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. № 15. С. 262–281.
15. **Іванов В. Ф.** Техніка оформлення газети: Курс лекцій. Київ: Т-во «Знання», 2000. 222 с.
16. **Ільченко В. І.** «Актуалізатори» в газетному заголовку // Наукові записки Інституту журналістики. Київ, 2002. Т. 8. С. 172–175.
17. **Капелюшний А. О.** Стилїстика й редагування: Практичний словник-довідник журналіста. Львів: ПАІС, 2002. 576 с.
18. **Карпенко Ю. О.** Власні назви. Українська мова: Енциклопедія / голова редкол. В. М. Русанівський. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2004. С. 83–84.
19. **Карпенко Ю. О.** Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв // Мовознавство. 1975. №4. С. 46–50.
20. **Ковальчук М. С.** Граматична метафора у прозі Ліни Костенко // Український смисл. Дніпропетровськ: Ліра, 2016. С.141–150.
21. **Козовик І. Я.**, Пономарів О. Д. Словник античної міфології / Уклад. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів; відп. ред. А. О. Білецький. 2-е вид. Київ: Наук. думка, 1989. 240 с.
22. **Критенко А. П.** До теорії власних назв. Ономастика. Київ: Наук. думка, 1996. С.18–23.
23. **Куценко Л.** Умови формування вдалого заголовка // Стиль і текст. 2002. Вип. 3. С. 228–231.
24. **Мацько Л. І.** Стилїстика української мови: Підручник / Л.І.Мацько, О.М. Сидоренко. Київ: Вища шк., 2003.
25. **Михайлин І. Л.** Основи журналістики: Підручник. 5-те вид. перероб. та доп. Київ: Центр учб. літ-ри, 2011. 496 с.
26. **Порпуліт О. О.** Роль власної назви у газетному заголовку. Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/zzo/2001_5/Populit.pdf (дата звернення 20.12.2018)
27. **Різун В. В.** Теорія масової комунікації: підруч. для студентів галузі «Журналістика та інформація». Київ: Просвіта, 2008. 260 с.

28. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 712 с.
29. **Суперанская А. В.** Общая теория имени собственного. Москва: Наука, 1973. 367 с.
30. **Сучасний** тлумачний словник української мови. За загал. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. Харків: ВД «Школа», 2008. 1008 с.
31. **Тараненко О. О.** Метафора // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.; 2-ге вид., випр. і доп. Київ: «Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана», 2004. С. 334–337.
32. **Тараненко О. О.** Метафоричні моделі у світлі прагматики // Мовознавство. 1976. № 5. С. 24–29.
33. **Телия В. Н.** Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. Москва: Наука, 1988. С. 3–10.
34. **Торчинський М. М.** Етимологічні особливості власних назв // Лінгвістика: зб. наук. пр. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». 2010. С. 243–250.
35. **Торчинський М. М.** Онімна система і критерії її аналізу. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство. Тернопіль, 2014. Вип. II (24). С. 284–289.
36. **Торчинський М. М.** Структура онімного простору української мови: монографія. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Хмельницький: Авіст, 2008. 550 с.
37. **Фонякова О. И.** Имя собственное в художественном тексте: учебное пособие. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1990. 104 с.
38. **Шаповалова Г. В.** Лексико-стилістичні особливості заголовків у сучасних українських друкованих ЗМІ // Ученые записки Таврического национального ун-та им. В. И. Вернадского. 2011. Том 24 (63). № 4. Часть 1. С. 204–210.
39. **Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В.** Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища шк., 2007. 824 с.
40. **Шмелев Д. Н.** Способы номинации в современном русском языке. Москва: Наука, 1982. 286 с.
41. **Ющук І. П.** Українська мова. Київ: Либідь, 2004. 640 с.
42. **Янко М. П.** Топонімічний словник України: словник-довідник. Київ: Знання, 1998. 432 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

1. **ВК** – «Вечірній Київ» – українськомовна щоденна громадсько-політична газета Київської міської ради, дата заснування – 3 січня 1906.
2. **ГУ** – «Голос України» – українська газета, офіційний друкований орган Верховної Ради України, виходить із 1 січня 1991 року.
3. **КіЖ** – «Культура і життя» – загальнодержавна українська щотижнева газета. Дата заснування – січень 1913 року.
4. **ОУ** – «Освіта України» – щотижнева газета, єдине офіційне друковане видання Міністерства освіти і науки України, заснована 1996 року.
5. **СП** – «Слово Просвіти» – культурологічний просвітницький тижневик Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка. Газету засновано 1995 року.

Надійшла до редакції 22.12.2018

ОСОБЛИВОСТІ ОНОМАСТИКОНУ ПОВІСТІ В. ДАНИЛЕНКА «СОНЕЧКО МОЄ, ЧОРНЕ Й ВОЛОХАТЕ»

Розглянуто специфіку власних назв у повісті Володимира Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате». Проаналізовано різні види літературно-художніх онімів, охарактеризовано їх структуру, функційне навантаження, роль у втіленні авторського задуму.

Ключові слова: власна назва, онім, ономастичний простір, антропонім, топонім, літературно-художній онім.

В статье рассмотрена специфика собственных имён в повести Владимира Даниленко «Сонечко моє, чорне й волохате». Определены виды литературно-художественных онимов, описана их структура и стилистические функции, раскрыта роль в реализации художественного замысла.

Ключевые слова: имя собственное, оним, ономастическое пространство, антропоним, топоним, литературно-художественный оним.

The article covers the particularity of proper names in the story “Sun of mine, black and hairy” by Volodymyr Danylenko. The types of literary-artistic toponyms are defined, the structure and the stylistic functions of theirs are described, their role in realization of artistic design is revealed.

Key words: proper name, onym, onomastic space, anthroponym, toponym, literary-artistic onym.

Онімний простір художнього тексту є цілісною структурою, що виконує певні художні завдання залежно від ідейно-тематичного і жанрового спрямування літературного твору. Власні імена відбивають індивідуально-авторську манеру письма, а також індивідуальну художньо-мовну картину світу загалом, реалізують авторську концепцію світобачення, сприяють побудові художнього образу.

Власне ім'я є невід'ємним компонентом будь-якого художнього твору. Тому дослідження функціонально-стилістичних особливостей літературно-художньої антропонімії в художньому творі – одна з важливих проблем сучасної ономастики. Теоретичні питання літературної ономастики розроблено в працях Ю. Карпенка [6],

О. Карпенко [5], Л. Белея [1], В. Калінкіна [4]. Специфіку власного імені в художньому творі досліджували Н. Бияк [2], Т. Крупеньова [7], Г. Лукаш [8], Л. Селіверстова [9], О. Усова [10], Г. Шотова-Ніколенко [11] та ін. Розширюється коло авторів, твори яких підлягають ономастичним дослідженням (Леся Українка, І. Франко, Ліна Костенко, В. Винниченко, Ю. Яновський, О. Гончар та ін.), хоча робіт, присвячених комплексному аналізу ономастикону творчого доробку сучасних письменників, зокрема Володимира Даниленка, ще небагато. У цьому актуальність нашого дослідження.

Мета цієї статті – здійснити комплексний аналіз власних назв у повісті Володимира Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате». Завдання – описати склад художнього ономастикону цього твору, з'ясувати семантику, структуру і функції онімних одиниць у ній.

Власна назва викликає у читача низку асоціацій, які впливають на розуміння твору та його декодування. Наприклад, прізвище одного з персонажів – Нужний. Це уособлення образу «нужної» (просторічна форма) людини, людини, яка допоможе в складній ситуації, вирішить проблему. До нього звертається Євген Луцько, коли залишається без роботи: «*Я ж казав, що подзвоню **Нужному***» [3, с. 27]. Використовуючи одночленне найменування, автор зосереджує увагу читача на семантиці власної назви: «*Це дім **Нужного***» [3, с. 28]; «*Увечері тато повів нас на домашній концерт до **Нужного***» [3, с. 30]; «***Нужний** виявився товстуном із вусами й борідкою в стилі Миколи Леонтовича*» [3, с. 30]. Двочленне найменування використано в ситуації знайомства для підкреслення офіційності: «*– Знайомтесь, **Всеволод Нужний**, – відрекомендував нам його батько*» [3, с. 30]. Характеризувальну функцію виконують авторські коментарі: «*Тож мені приємно, що серед **старої київської інтелігенції**, до якої належить **Всеволод Нужний**, почала відроджуватися ця добра традиція*» [3, с. 30]; «*Дуже скромно як для **колекціонера Малевича й Архипенка**, – холодно мовила вона, ховаючи в гаманець зароблені гроші*» [3, с. 31.]

Промовистість власних назв художнього твору виявляє себе різними способами і на всіх мовних рівнях. Семантика антропоніма Любов Деньга влучно й однозначно характеризує персонажа, надаючи читачеві додаткову, конотативну інформацію, що містить і вказівку на певні прикмети носія, і його оцінку: «*За жінкою з таким ім'ям і прізвищем мій чоловік точно не пропаде. Тут будуть і любов, і гроші*» [3, с. 65]. Цей антропонім «промовляє» й на синтаксичному рівні,

виступаючи в реченні суб'єктом дії: «Я не знав, де живе він із цією безпардонною **Деньгою**» [3, с. 61]; «**Деньга** не особливо зважала на мою присутність» [3, с. 36]; «**Деньга** ... несподівано запропонувала» [3, с. 37]. Навіть коли семантика власного імені чітка й зрозуміла, автор додає свої коментарі, які змальовують образ новими барвами: «**Аллі Іванівні Коронець** дуже личило її прізвище. Вона була в тілі й достатньо слизькою. Принаймні, голими руками її не впіймаєш» [3, с. 66]. Фразеологізм, ужитий в цьому контексті, лише посилює художній ефект.

Серед антропонімів, ужитих у тексті повісті «Сонечко моє, чорне й волохате», багато прізвищ визначних діячів мистецтва, зокрема композиторів і музикантів: *Шопен, Сергій Прокоф'єв, Рахманінов, Бах, Гленн Гульд, Ріхтер, Падеревський, Шопен, Гайдн, Олів'є Мессіан, Володимир Горовиць, Микола Леонтович*. Вони виконують різні функції. Насамперед це пов'язано з темою твору, адже один з головних персонажів – Євген Луньо – талановитий музикант, і його життя й діяльність пов'язані з музикою.

Називаючи прізвища вигаданих персонажів, автор користується моделями з антропонімними суфіксами -енк(о), -к-, -ук, -л-, -х-: *Бурденко, Браїлко, Кукурійко, Цицалюк, Мацула, Птуха, Кремпоха, Ребкало* тощо.

Привертає увагу спосіб називання рідних і близьких людей: *Славко, баба Соля, баба Павця, дід Оксень*. Ці імена звучать інтимно-голубливо.

У тексті повісті переважають найменування, створені за моделлю «ім'я + прізвище». Вони виконують переважно інформативну, номінативну функцію: «Звати мого батька **Євген Луньо**» [3, с. 7]; «А в школі **Ірена Полулях** від класу піднесла мені букетик блакитних троянд» [3, с. 55]; «...сленг **Ії Браїлко** мені здається таким же природним, як її пірсинг і біжутерія» [3, с. 57]; «Моя однокласниця **Єва Йкавка** торгує на Дарницькому базарі городиною і фруктами» [3, с. 27].

Найменування, утворені за моделлю «ім'я + по батькові + прізвище», у тексті повісті вжито всього двічі: «Взагалі-то я не мав наміру ні з ким сваритися і, тим більше, протиставляти себе класу, як сказала вчителька укрмови **Алла Іванівна Коронець**» [3, с. 65]; «У філармонії працювала завгоспом **Мотря Степанівна Борзило** – безцеремонна і дебела баба, що могла випити склянку горілки і не скривитись» [3, с. 41]. У першому прикладі відбито традицію

офіційного називання особи, зокрема вчительки, у другому автор створює комічний ефект, поєднуючи офіційність моделі «ім'я, по батькові та прізвище» з апелятивом зниженої оцінки «баба» й епітетами «безцеремонна і дебела».

Одночленні антропоніми виявляють здатність до узагальнення: «*В оркестрі були **Влащенко і Малащенко**, які грали на мандолінах. А Мотря Степанівна ніяк не могла запам'ятати, хто з них **Влащенко**, а хто **Малащенко***» [3, с. 42]. Структура антропоніма – не єдиний засіб створення узагальнення. Спільна словотвірна ознака, доповнена авторською характеристикою, теж змушує читача сприймати двох персонажів однаково: «*Одного з цих хлопців звали **Жорик**, а другого – **Вітик***» [3, с. 51]. Володимир Даниленко відзначає лише деякі відмінності в зовнішньому вигляді цих хлопців, інші ж характеристики є спільними для обох: «*На цей вереск спустилася з свого поверху Вікторія Мацула і зависла над **бахурами***» [3, с. 52]. «*Обоє – **рябоє***», – так називала їх Аліса Цицалюк, до якої ці хлопці залицялися. І навіть коли подруга запитала її, від кого вона хотіла б народити дитину, та відповіла: «*Від **Жорика й Вітика***» [3, с. 53].

Найменування, що відповідають моделі «загальна назва + власна назва», підкреслюють соціальний статус персонажа, професію чи рід занять: «***Віолончелістка Клара** зомліла і її довго ляскали по щоках*» [3, с. 42]; «*Я примостився в куточку за барною стійкою, куди задалегідь посадила мене **офіціантка Катруся***» [3, с. 20]; «*Біля чоловіка в костюмі від Бріоні з'явився **адміністратор кафе Кремпоха***» [3, с. 21]; «*...колишній **компартійний бос Мар'ян Дядюра***» [3, с. 42]; «*Аліса була єдиною дитиною **штовхальниці ядра Вікторії Мацули***» [3, с. 50]. Іноді автор використовує лише загальну назву, бо вона в конкретному контексті несе основне смислове навантаження: «***Штовхальниця ядра** не уявляла поряд із своєю Алісою двох звичайних українських хлопців, особливо **Жорика й Вітика***» [3, с. 51]. У цьому контексті назва «штовхальниця ядра» актуалізує сему «сила», за допомогою якої автор протиставляє образи сильної Вікторії Мацули і слабких Жорика й Вітика.

Влучним образним засобом характеристики є прізвисько. У тексті твору прізвиська вжито для найменування ровесників Славка, одного з головних персонажів повісті: «*... шкільний ді-джей **Сява** оголосив дамський танець*» [3, с. 47]; «*– Це з вашого класу **Ніпель**? – І **Ніпель**, і **Дупель**, і **Ковбаса**, – назвала найчастіше згадувану серед підлітків **шпану нашого району***» [3, с. 47]. У такий спосіб автор не тільки

зобразив деяких представників молодіжного середовища, а й протиставив їх Славкові, у якого коло інтересів зовсім інше: *«Я сидів за комп'ютером і ламав голову над трактатом Піко делла Мірандолли «Коментар до канцону про любов Джироламо Бенів'ені», коли хтось подзвонив»* [3, с. 65]

Антропоніми повісті «Тіні в маєтку Тарновських» входять до складу образних засобів. Автор часто використовує різні види метонімічного перенесення: *«А ось скульптура Архипенка, а це – Малевич, – показував Нужний. – Теж оригінали. А недавно я купив «Сад спокус» Віктора Зарецького»* [3, с. 31]; *«... саме в Шопені Ріхтер стає штучним і непередбачуваним. Це як Шекспір у постановці Андрія Жолдака, в якій від Шекспіра залишилося тільки ім'я, а все інше – режисерська вигадка»* [3, с. 37]; *«Йди краще дивися свої дорослі фільми або читай Конфуція»* [3, с. 46].

Власну назву у складі індивідуально-авторського порівняння підпорядковано тематиці твору: *«Він ухопив куртку, одягнувся, грюкнув дверима, і в квартирі настала така прониклива тиша, як пауза у «Дев'ятій симфонії» Бетховена»* [3, с. 43]. Метафора, до складу якої входить антропонім, акцентує увагу на психологічних особливостях персонажа: *«Якби серед усіх фобій у психіатрії треба було дати назву страху, пов'язаного з газовою плитою, то кращої назви за комплекс Луня годі й шукати»* [3, с. 17].

Цікавий стилістичний ефект створено за допомогою топонімів. Зокрема, їхні часопросторові властивості формують в уяві читача образ жінки: *«Марічка Гардибурко ... була дуже колоритною жінкою. ... Здорова, рум'яна, коли йшла, то під нею земля двигтіла. Від Бесарабського ринку через весь Хрещатик було видно, що до філармонії підходить справжня українська жінка»* [3, с. 42].

Досліджуваний матеріал засвідчує широту та різноманітність топонімної системи повісті «Сонечко моє, чорне й волохате», багату на тематичні групи. Усі вони пов'язані з розвитком сюжету і долею головних героїв.

Топоніми, як правило, створюють просторову домінанту, відбивають зв'язок поколінь, об'єднують простір і час. Тому особливості топонімів художнього твору, прийоми їхнього використання, спроби окреслити простір літературного тексту – невід'ємний складник ідіостилію письменника. Специфіка цієї групи онімів полягає в тому, що назва місця завжди зберігає сліди подій, з ним пов'язаних, тобто має просторово-часові та інформаційні

характеристики. У звичайному вжитку основною функцією топоніма є ідентифікація, хоча нерідко з топонімом пов'язані різноманітні асоціації, що дозволяють йому виконувати характеризувальну функцію.

Топоніми – невід'ємні елементи форми і змісту будь-якого твору, виразні носії авторського задуму. Топонімічний простір романів Володимира Даниленка пов'язаний з усією змістовою системою твору, слугує засобом ідентифікації топонімічних об'єктів, позначений великим семантико-художнім потенціалом. Він дуже насичений та динамічний, ілюструє реальні події, і тому письменник звертається до реальних географічних назв.

Автор використовує назви, які передають неповторний колорит, історію, культуру Києва, є його прикметними рисами. Він наводить також розмовні найменування офіційних назв, такі, що їх вживають кияни: «Моя покійна бабуся ніколи не казала «на **Нижньому Валі**», а за старосвітською звичкою – «за **канавою**» [3, с. 12]; «Коли ми спустилися в **Трубу**, Деньга, тріпнувши русявою кіскою, ... несподівано запропонувала...» [3, с. 37]. Труба – так неофіційно називають підземний перехід на майдані Незалежності.

Топонімікон повісті надзвичайно різноманітний і представлений такими найменуваннями:

- назви країн: *Франція, Швейцарія, Ліхтенштейн;*
- назви міст: *Київ, Одеса, Львів, Харків, Чернівці, Херсон, Залізний Порт, Овруч;*
- назви сіл: *Личмани;*
- назви островів: *Вогняна Земля, Труханів острів;*
- назви вулиць і станцій метро: *Ново-Дарницька, Шовковична, Нижній Вал, Лохвицька, Хрещатик, станція метро «Контрактова площа»;*
- назви частин і територій міста, мікрорайонів: *Поділ, Дарниця, Русанівка, Вітряні гори, Караваєва Дача;*
- назви міських площ і ринків: *Дарницький базар, Бесарабський ринок;*
- назви водних об'єктів: *річка Глибочиця;*
- назви державних установ: *Університет Шевченка, Інститут Гете, Кабмін, Верховна Рада;*
- назви магазинів, фірм, закладів харчування: *кафе «Старий рояль», «Кафа», трактир «Три карасі», магазин «Велика кишеня», зоомагазин «Дай лапу», турагентство «Галопом по Європах».*

Ці назви створюють географічний простір твору, виконують локальну функцію – зображують місце подій. Як бачимо, це переважно топонімікон Києва, бо основні події розгортаються саме тут.

Іншомовні топоніми автор уживає для створення контрасту, для підсилення образності: «*Ми задихались від спеки, ніби цей вечір був не в Києві, а в Кабулі*» [3, с. 10]; «*Голос почувся здалеку, наче десь із Вогняної Землі*» [3, с. 75].

Про музичні здібності, талант головного героя свідчить географія його виступів: «*Нарешті оркестр вирушив у велике турне Францією, Швейцарією та Ліхтенштейном, і всюди були захоплені відгуки...*» [3, с. 25]. З тією ж метою вжито назви українських міст, в яких Євген Луньо отримав популярність: «*А коли батько дав сольні концерти в Одесі, Львові, Харкові й Чернівцях, Кукурійко почав ненавидіти його ще більше*» [3, с. 25]

Інші оніми створюють фон оповіді, вносять елемент достовірності. Це хрематоніми: журнал «Грамофон», картина «Сад спокус» Віктора Зарецького, фільм Франсуа Озона «Час прощання». Назви музичних композицій створюють відповідний настрій: «*Ми зайшли у вітальню, сіли на диван і заслухалися, як батько грає танго Сильвестрова*» [3, с. 79]; «*Ми пили вино і слухали, як батько грає «Острів радості», свою улюблену фортепіанну штучку*» [3, с. 16].

Поєднуючи в одному контексті різні види онімів, автор створює ілюзію реальності, відбиває духовну сферу життя персонажів: «*Все почалося з того, як на Рурському фортепіанному фестивалі німецька критика написала про батька як про феноменального майстра настрою, а після запису концерту фортепіанних творів Сергія Прокоф'єва англійський журнал «Грамофон» назвав його концерт одним із найавторитетніших записів*» [3, с. 24].

Володимир Даниленко надзвичайно уважний до дрібниць, у його повісті названо страви, речі, предмети побуту: торт «Ромео і Джульєтта», глінтвейн «Гарячі турецькі хлопці», одеколон «Антоніо Бандерас», джип «Вепр».

Власні назви у повісті Володимира Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате» репрезентують індивідуальний неповторний стиль письменника, засвідчують його увагу до цих лексичних одиниць, виступають яскравими показниками специфіки його художніх творів, створюють барвистий онімний простір творів. Вибір власної назви залежить від змісту та тематики твору, що й зумовлює функціонування

певної ономастичної лексики, організацію особливостей онімного простору, який притаманний тільки певному твору.

Оними у повісті «Сонечко моє, чорне й волохате» виконують такі функції: текстоутворювальну, характеризувальну, хронотопічну, експресивно-виразову. Особливість онімного письма Володимира Даниленка – широке використання топонімів, пов'язаних з Києвом, які містять величезну пізнавальну інформацію.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Белей Л.** Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
2. **Бияк Н.** Номінація персонажів у романах О. Гончара як додатковий засіб їх характеристики. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного ун-ту. Серія: Мовознавство. 2007. Вип. 1 (16). С. 115–122.
3. **Даниленко В.** Тіні в маєтку Тарновських: Повісті. Львів: Піраміда, 2012. 180 с.
4. **Калинкин В. М.** Поэтика онима [отв. ред. Е. с. Отин]. Донецк: Юго-Восток, 1999. 408 с.
5. **Карпенко О. Ю.** Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. Записки з ономастики: Зб. наук. пр. 2000. Вип. 4. С. 68–74.
6. **Карпенко Ю. О.** Літературна ономастика: зб. статей. Одеса: Астропринт, 2008. 328 с.
7. **Крупеньова Т. І.** Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки: Монографія. Одеса, 2004. 160 с.
8. **Лукаш Г. П.** Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 1997. 17 с.
9. **Селіверстова Л. І.** Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2003. 19 с.
10. **Усова О. О.** Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Донецьк, 2006. 18 с.
11. **Шотова-Ніколенко Г. В.** Онімний простір романів Ю. І. Яновського: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Одеса, 2006. 21 с.

Надійшла до редакції 28.11.2018

СПЕЦИФІКА ВСТАВНИХ ТА ВСТАВЛЕНИХ КОМПОНЕНТІВ У РОМАНІ М. МАТІОС «НАЦІЯ»

Досліджено специфіку синтаксичних побудов зі вставними та вставленими компонентами, що доповнюють або розширюють характеристику висловленого в реченні. Цю особливу категорію ускладнення простого речення простежено на матеріалі творів Марії Матиос, що ввійшли до збірки «Нація», зокрема описано структуру та функції цих конструкцій.

Ключові слова: мовотворчість, Марія Матиос, просте ускладнене речення, вставні компоненти, вставлені компоненти, структура, функції.

Исследована специфика синтаксических построений с вводными и вставными компонентами, которые дополняют или расширяют характеристику высказанного в предложении. Эта особая категория осложнения простого предложения рассмотрена на материале произведений Марии Матиос, вошедших в сборник «Нация», в частности описаны структура и функции этих конструкций.

Ключевые слова: словотворчество, Мария Матиос, простое осложнённое предложение, вводные компоненты, вставные компоненты, структура, функции.

The specificity of syntactic structures forms with introductory and insert-type components, which complete or widen the characteristic of the above mentioned in the sentence. This special category of complication of a simple sentence was scrutinized on the material of Maria Matios' creative works which were included into the collection «Nation», the structure and functions of these constructions in particular.

Key words: word formation, Maria Matios, simple expanded sentence, introductory components, structure, functions.

Марія Матиос – відома українська письменниця (поетеса, прозаїк) та політик. Вона – лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка (2005) за роман «Солодка Даруся» за поданням Павла Загребельного, а також літературної премії «Благовіст» та премії імені В. Бабляка (у галузі публіцистики). На сторінках творів Марії Матиос постають герої, які знаменують свій час, стаючи його жертвами. Переважно це діячі підпільного українського національно-

визвольного руху середини ХХ ст., боротьба яких була неминуче приречена на поразку, хоч найстійкіші боролися до останнього. Здебільшого дискурс творів Марії Матіос сповідальний, а пафос є трагічним. Органічними елементами творчої манери письменниці є передусім цікаві та важливі події, переважно оперті на історичні факти, непередбачуваний сюжет, особлива і своєрідна мова, що і робить Марію Матіос однією з найвідоміших й успішних письменниць сучасної України. Не випадково її називають «грант-дамою української літератури».

Твори М. Матіос повною мірою передають карпатський колорит, мають дивовижний тембр голосу, оригінальну мелодику слова, що й робить їх подійними в сучасному літературному процесі, вони без перебільшення стають віхами на шляху розвитку української літератури [9].

Окремих мовознавчих досліджень творів Марії Матіос поки що немає. Утім, певні зауваження щодо мовних особливостей її творчості в наукових статтях усе ж трапляються. О. Юрчук пише: «Мова М. Матіос – це поєднання сучасної української мови з діалектними словами, фразами, синтаксичними конструкціями» [16, с. 131]. І продовжує: «На нашу думку, використання такого мовного формату реалізує авторське національне єство і забезпечує основоположну ознаку нації – національну мову...» [16, с. 131]. Р. Харчук говорить про певну штучність і лінгвістичну стилізованість романів М. Матіос, що дає їй змогу передати буковинський мовний колорит [13, с. 71].

Зрозуміло, що дослідники-філологи й найперше – літературознавці – не залишилися осторонь від досліджень того, про що вона пише, добре його знаючи. Серед літературознавчих наукових розвідок самотньої творчості української письменниці потрібно відзначити праці Богдана Червака [14], Лариси Волощук [6], Валентини Соболя [11], Олени Безнащук [2], Василя Слапчука [9], Олени Юрчук [16] та ін.

Особливу увагу дослідники привернули до роману «Нація» (1). Наприклад, О. Безнащук так узагальнено характеризує цей твір: «Нація. Одкровення» – така собі невеличка енциклопедія життя, побуту, культури українців Буковини. Навряд чи хтось інший зміг би так яскраво це зобразити, окрім як Марії Матіос, що виросла на Буковинській землі [2]. В. Соболя наголошує: «Книжка Марії Матіос «Нація» («Кальварія», 2001) залишає в серці щемне почуття християнського жалю і провини за долю тих, хто – як знаки свого часу,

а часто і як його невинні жертви – постає на сторінках повістей та новел письменниці», робить справедливий висновок, що твір «дарує читачеві незабутні хвилини високого одкровення про життя і смерть, про час і вічність, а понад усе – про красу й силу людського духу, про незглибимість людської мудрості. Вони для читача, здатного долати больовий бар'єр подій 1940–1950 років» [11].

Центральний образ, навколо якого розгортається сюжет роману, чітко виражено його назвою – українська нація. О. Юрчук стверджує, що етноцентризм, який є основою формування будь-якої нації, М. Матіос у своєму творі передає «мовою, народними традиціями, історичною пам'яттю, що побутують на західноукраїнських землях» [16, с. 131].

Усі твори М. Матіос – це вдале поєднання неординарного змісту й довершеної форми, гармонійне застосування традицій та новаторства, яскрава естетична спроба узагальнити загальнолюдські проблеми буття: «Це те, що зветься справжньою літературою, а не її імітацією», – відзначає Б. Червак [14].

Цю справжність ми, філологи Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, глибоко відчули під час недавньої творчої зустрічі з письменницею, що відбулася в невимушеній атмосфері щирої та довірливої розмови, яку М. Матіос підсумувала досить ємно: «письменник має говорити правду».

Безсумнівним є те, що мова, якою вона послуговується, постає благодійною основою для її вивчення, сприяючи визначенню нових тенденцій у її поступі.

Ураховуючи свої наукові уподобання, у цій статті ми поставили за мету простежити окремі особливості синтаксичної організації творів М. Матіос, зокрема проаналізувати вставні та вставлені конструкції – явища, що ускладнюють структуру простого речення й залишаються цікавими в аспекті вивчення художнього мовлення.

Як відомо, ускладнене речення не є самостійною синтаксичною одиницею, а постає перехідною структурою між простим і складним реченням й об'єднує досить різноманітні у формально-синтаксичному плані явища: однорідні члени речення, відокремлені другорядні члени речення, звертання, вставні та вставлені конструкції. Вивчення структури, семантики цих синтаксичних побудов в українському мовознавстві є досить активним [1; 3; 4; 5; 7; 8; 10; 12; 15 та ін.].

Вставні та вставлені компоненти, що стали об'єктом нашого дослідження, відрізняються від інших складників речення передусім

тим, що не мають з ними, по-перше, граматичного зв'язку, а по друге, не набувають також і нормативного семантичного зв'язку. Утім, вони додають реченню істотного змісту, бо підкреслюють його значущість, оцінюють висловлену там думку, дають побіжні, але принципово потрібні й важливі зауваження.

Безперечно, що названі структури в будь-якому тексті (особливо – художньому) доповнюють або розширюють характеристику висловленого в реченні. Своєрідним є використання названих структур і у творчості М. Матіос, зокрема у збірці її творів «Нація».

Як відомо, вставні і вставлені компоненти диференціюють за ознакою модальності. **Вставні компоненти** є засобом вираження суб'єктивної модальності, це «мовні одиниці, що виявляють ставлення мовця до висловлювальної ним думки і виражають різні модальні значення (можливості, сумніву, джерела повідомлення та ін.)» [15, с. 166].

Більшість модальних слів української мови, уживаних М. Матіос, дієслівного походження (відмінювано-дієслівного: *знаєш, бачте, пробач*; безособово-дієслівного: *здається, розуміється*; категорії стану: *видно*; відмінювано-дієслівного, що набули неозначено-особової семантики: *кажуть, гадають*; інфінітивного: *знати, сказати*). Напр.: *Вона думала, що він не сказав би, з якого вона села, а він, бач, знає, що вона Уласіха* (1, с. 13); *Тоді вона билася кулаками в голову, й тепер, **видите**, кумку, б'юся* (1, с. 24); **Видно**, *хтось обмовив Уласія* (1, с. 28); *Дідушенко, **може**, й не захоче Юр'яну взяти, але Дуся буде просити* (1, с. 31); *Двобій між чужим, неприродним, неморальним... й тим, що рятувало свій прадавній уклад та звичаї, свою натуру й масток, сягав, **здавалося**, апогею* (1, с. 88); *Але ти, **видко**, забула, що крім тебе, там коло пошти, були й другі люди, що впізнали твого Славка?! (1, с. 97); А ще, **думаю**, як який рік би неурожайний був, а народ наплачеться, то їсти хоче* (1, с. 225).

Значна кількість вставних компонентів в аналізованих текстах прислівникового походження (безумовно, дійсно, очевидно), напр.: *О, вона знала, що оті стрімголов завішені Юрчикові штаненята, **певно**, добре було видно Господові з неба...* (1, с. 15); *Відтак невістка чи то сіла, чи то приклеїлася до підлоги, проте за мить схопилася й вилетіла в сіни так нагло, що застрягну, **очевидно**, в горлянці трубку старий, таки більше схожий на мару, ніж на живого чоловіка, висмикував звідти довше...* (1, с. 38); *Сандулячка знала, що воно, **звичайно**, не годиться юдеям Кадіш відчитувати з православними*

(1, с. 50); ...ніхто, **напевно**, із заготівельників не думав вертатися назад до Шандрів (1, с. 79); іменникового походження із прийменниками чи без них (*правда, словом, до речі*), напр.: **Правда, трохи встидно найстаршої доньки Павлінки, що сама плакає річну Паютку** (1, с. 8); **З одного боку**, він був у Нижній Товарниці й через нього страждали інші, а **з другого боку** – його не існувало для Джуряків (1, с. 12); **І певна річ**, багато хто точив зуби на Анну... (1, с. 193).

Відприкметникові, відзайменникові, відчислівникові модальні елементи є кількісно незначними, але М. Матіос усе рівно ними послуговується (*основне, головне, власне, по-перше, проте*), напр.: **Власне**, в їхньому житті Довгопола начебто не існувало зовсім, окрім, як за святошним столом (1, с. 12); Софія мало що розуміла, крім слів про ту саму літургію, якої, **втім**, не розуміла дотепер (1, с. 65–66); Вона вже висмикнула з корінням добрий жмут волосся, не відчуваючи, **проте**, болу, заплела й знову розплела косу (1, с. 108).

Вставні речення у творах письменниці здебільшого прості (односкладні та двоскладні). Напр.: Вони знають, що Уласій, **як кажуть у їхньому селі**, не має ні дві ні три ні з ким нічого (1, с. 28); Та така височенна, що, коли б вилізти на її верх, **казали старі люди**, звідти можна вздріти сніжну корону Чорногори (1, с. 40); Деяким добропорядним газдинькам це подовжило язики: «А чи, **бува**, повдовіла жидівка не стратила розум?» (1, с. 44); А Тимофій, **говорили між собою люди**, дурів на очах (1, с. 62); ...малий Миколайчик закам'янів на брамі й, **здавалося**, ніхто вже не пам'ятав про дитину з укороченою ніжкою (1, с. 74); А мені, **думаєш**, не банно за Манолієм? (1, с. 84); Дехто, **кажуть**, прорвався за кордон (1, с. 119); ... бо, **бачте**, сотенний Коляй Вицига дістав кулю в чоло за самоуправство?! (1, с. 126); Ну, **вважай**, твій родич (1, с. 132); «Юстино, скільки, **кажете**, пересушуєте цю одіж?» – питаю, знаючи відповідь наперед (1, с. 220); Але, **видиш**, я ще свою біду перебираю руками, а його хробак давно в глинці точить... (1, с. 222); Ото, **думаю**, несучи все в шафу (1, с. 225); А-ну, **дивися**, верстак мого діда – Сави (1, с. 227); ...й чомусь би плакала, **як мені здається**, аж до завтра (1, с. 251);

Нерідко вона використовує вставні однослівні та кількаслівні безособові та інфінітивні речення. Зокрема, слова на зразок *пам'ятається, бачиться, гадалось* є вставними реченнями, які можна трансформувати в головні в складнопідрядному реченні, напр.: *Руки, по чоловічому складені за спиною, здавалося, з'єднували собою кінці*

якогось гігантського ланцюга, котрий будь-що треба було втримати (1, с. 203). Пор.: *Руки, по-чоловічому складені за спиною, здавалося, що з'єднували собою кінці якогось гігантського ланцюга, котрий будь-що треба було втримати. Бувало, бідний прийде в хату та просить кусень хліба...* (1, с. 231). Пор.: *Бувало, що бідний прийде в хату та просить кусень хліба.*

За семантикою та оцінкою повідомлюваного вставні одиниці в досліджуваному матеріалі можна поділити на такі групи:

1) вставні компоненти, що виражають ступінь вірогідності повідомлюваного (*мабуть, певно, видно, безперечно* тощо), напр.: *Сказати, що Юр'яна дуже боялася Довгопола, не скажеш: він нібито й не бачив її ніколи, а може, й не знав, що вона з цього села* (1, с. 9); *«Що, Уласіхо, вилежусься на чоловічій руці до полудня, аж у лиці зблідла?» – в'їдливо, але так тихо, що й перша від дверей корова, певно, не розчула його голосу, запитав Довгопол* (1, с. 13); *Певна річ, у цьому безбожному колгоспі змушують сокиру брати мало не на Великдень* (1, с. 15); *Певно, робив свою щоденну роботу: молився за Анну* (1, с. 63); *Усе це, ясна річ, робилося в повній тиші й темряві...* (1, с. 112);

2) вставні одиниці, що передають зв'язок думок, послідовність їх викладу чи логічне завершення цього викладу (*словом, до речі, зокрема, в усякому разі*), напр.: *Та, зрештою, ви самі мені цього побажали, пане-товаришу!* (1, с. 11); *«Або умре зовсім, або оживе», – по якимсь часі сказали в Тисовій Рівні, щоразу, однак, хрестячись при згадці про Сандуляка* (1, с. 64); *Софія мало що розуміла, крім слів про ту саму літургію, якої, втім, не розуміла дотепер* (1, с. 65-66); *Місто, яке було їй чужим із найпершого дня, сьогодні здавалося, нарешті, рідним* (1, с. 103); *Між тим, непорядок був лише на подвір'ї* (1, с. 110); *Отож, кушур до Калини звозили чи не з чотирьох сіл і всіх довколишніх хуторів* (1, с. 111); *Одне слово, криївка може бути «засвічена»* (1, с. 121); *Зрештою, я готовий був піти під суд* (1, с. 125); *Але гадюка, однак, не випускала того жала, що полегшило би Іларієвий жар* (1, с. 191); *З одного боку, емтебісти стали менш прискіпливі, втішилися, що запанували на всі ці землі та горби, а з іншого – все може бути* (1, с. 139);

3) вставні конструкції на позначення джерела повідомлення (*за словами..., на думку..., кажуть*), напр.: *Та така височенна, що, коли б вилізти на її верх, казали старі люди, звідти можна вздріти сніжну корону Чорногори* (1, с. 40); *... Естер частенько, за*

наполяганням Марії, залишала дитину в сусідів... (1, с. 56); А Тимофій, говорили між собою люди, дурів на очах (1, с. 62); За тутешнім звичаєм, спершу мовчки йдуть до покійника, а вже потім – бесіди (1, с. 77); Я не знаю, що з тобою діється, але, по-моєму, ти або заслаб, або знайшов собі гудз на голову, або знову до когось ревнувати надумав... (1, с. 215); І плакати, каже, за тобою не буду... (1, с. 236); Ото, кажу тобі, віддаватися в високосний рік та ще в маю – нема гіршої гризоти... (1, с. 248-249);

4) вставні компоненти, що виражають емоційний стан мовця, його почуття, напр.: *А якби, Боже борони, вмирала не при пам'яті, то приведете панотця, щоби Євангеліє читав цілий день (1, с. 236);*

5) вставні одиниці на позначення характеру висловлення, способу передавання думки, типу її оформлення (так би мовити, власне кажучи, іншими словами), напр.: *Довгопол появився в Нижній Товарниці в цьогорічні Різдвяні свята, точніше, на самого Василя... (1, с. 9); Правда, з їхньої ферми при Довгополові нікого ще не судили й не забирали на екзекуцію «пальці в двері» (1, с. 9); Власне, в їхньому житті Довгопола начебто не існувало зовсім, окрім, як за святошним столом (1, с. 12); ... загін русаків, який, щоправда, великого людського погрому не чинив... (1, с. 43);*

б) вставні елементи, що передають звернення до співрозмовника, привертають увагу читача (даруйте, вибачте, пам'ятаєте), напр.: *Повтори, будь ласка, сцену зненацького переляку... (1, с. 118).*

Речення може містити низку вставних компонентів, напр.: *Довгополові, бач, може, вже й не доведеться ходити своїми ногами (1, с. 32); Але нам, видиш, замість цимбалів вода б'є з гука, й дружбів, дивися, скільки: що не бук – то дружба, що не смерека – то дружка (1, с. 144); Правда, шепталися, певно, крадьма, бо він так ні разу не почув того, хіба що домислив (1, с. 213).*

Вставлені конструкції (слова, словосполучення, словоз'єднання, речення) репрезентують об'єктивну модальність і є мовними одиницями, «що передають додаткові, побіжні повідомлення, перериваючи основне висловлення за допомогою інтонації вставленості» [15, с. 169].

Вставленими у творах збірки «Нація» виявилися:

– слова, напр.: *Після безконечних й одноманітних чаркувань й одноманітно темпераментних танців були геть чисто – на нитку – спустошені (1, с. 207); Але за Румунії задля цієї маленької дурнички треба було продати маєток, а тепер – за совітів – уже й остерігатися треба, аби не затруїли кров (1, с. 8); ...осів щойно*

одружений сільський мельник Тимофій Сандуляк, що якимсь дивом відкупив у Абрама Машталера (**а не навпаки!**) сім фальців землі.. (1, с. 40); ...Тимофій ... мертво (**лише без свічки**) лежав на білій подушці, набитій тирсою... (1, с. 64);

– словосполучення, напр.: **А далі – скільки ока** – вивершувалися безлюдні гори в свіжій ранковій димці (1, с. 71); **Софія – саме на той мент** – кочергою пхала в піч таси з тістом на хліб (1, с. 37); **Якусь коротку мить безумно дивилася на геть голого – схожого на кістяк** – сивого старця з обвислою сухою шкірою, з обвислим масним волоссям, із довгою білою бородою (1, с. 38);

– словоз'єднання, напр.: **А вже на самісінькому споді, деь навіть далі, аніж за завмерлою зо страху душечкою – і в тих, і в тих** – калачиком згортався набубнявілий хробак неспокою: **а раптом... а може... і в нас... і з нами... щось таке... схоже... прости, Господи...** (1, с. 39);

– двоскладні речення, зокрема й неповні, напр.: **Тут є ім'я Абрама, тут буквами записано день, коли Абрама порубали, дивися, – водив жовтим від курива пальцем по звивистих знаках, – п'ять тисяч шістсот сімдесят п'ятого року** (1, с. 49); **Мама її (також уже на тім світі ангелам крила підправляє)** дуже побивалася... (1, с. 221); **А коли вмер Данило (а вмер він із суботи на неділю)** й не було труни, **Данилиха прийшла до нас зичити** (1, с. 226);

– складні речення, напр.: **Як і решта односельчанок – гуцулок, австрійок, німкень, польок і єврейок, що їхніх чоловіків порозкидало по близьких і дальніх закутках землі (і не знати, чи навіки, чи лише на час воєнної хуртовини)** (1, с. 43); **А рано встануть, зберуться, роздивляться дорогу, – добре, що на всі боки далеко видно, – й висунуться потихесеньку на гостинець** (1, с. 140);

– частини складнопідрядних речень, напр.: **Але ті роботи – якби могли** – вилізли би на голову й спустили би ноги на плечі, **та так би їхали, погойдуючись на тобі аж до самої смерті** (1, с. 7).

Вставлені одиниці можна схарактеризувати як:

– уточнювальні, напр.: **Невдовзі – за згодою Тимофія** – переписалася на «Сандуляк», **хоча по батькові залишалася «Естерівна»** (1, с. 60); **Та й зробили Грицько з Петром (покійники, царство їм небесне)** на колгоспній пилорамі **нам труни** (1, с. 224); **...а її чоловік неділя в неділю – цілий рік** – служби наймав **та парастаси робив** (1, с. 226);

– пояснювальні, напр.: *А далі – скільки ока – вивершувалися безлюдні гори в свіжій ранковій димці* (1, с. 71);

– доповнювальні, які нерідко мають приєднувальний характер (сполучники сурядності *і, та, а* та відносні *що, як*), напр.: *Після безконечних й одноманітних чаркувань й одноманітно темпераментних танців були геть чисто – на нитку – спустошені, що йшли мовчки безлюдною сільською вулицею...* (1, с. 207); *...а він, біднятко (також покійний), вже дивиться коровам під хвосту...* (1, с. 222).

Позиційно в основному реченні вставні компоненти можуть стояти в будь-якому місці (на початку, в середині чи в кінці), вставлені лише в середині чи в кінці (не можна наперед уточнити свою думку). На письмі інтонації вставних одиниць переважно відповідають коми (рідше – тире), вставлених – дужки (рідше – тире). Напр.: *А бог усе рахує. Ото, певно, спустив на них кару* (1, с. 15); *А може, знав, та дітям не казав того...* (1, с. 18); *Правда, вечоріє, але буде конвой* (1, с. 31); *А втім, плакали десь і його діти* (1, с. 192); *Мізинець, щоправда, крім мізинних літ, мав неміряні татові ліси* (1, с. 193); *Коли її долоня зупинялася там, де мали би бути – але ще не було – груди, Анна враз стишувалася, довго тримаючи нерухомою долоню, й, зажмурившись, швиденько – лап-лап – пробігала руками по собі аж до колін* (1, с. 195).

Отже, у художньому мовленні М. Матіос проаналізовані структури ускладнення речення посідають важливе місце, будучи структурно різноманітними. Використання вставних та вставлених структур – це важлива риса її художньої манери, бо нерідко вони стають навіть своєрідними художніми домінантами речень, виражаючи найсокровенніші почуття мовця.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Арполенко Г. П., Забеліна В. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. Київ: Наук. думка, 1982. 132 с.
2. Безнащук О. Українська «скринька Пандори». Режим доступу: <http://anna-elena.sumno.com/literature-review/ukrajinska-skrynka-randory> (дата звернення 21.09.18).
3. Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові // Дослідження з синтаксису української мови. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. С. 11–43.

4. **Вихованець І. Р.**, Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. Київ: Рад. шк., 1982. 208 с.
5. **Вихованець І. Р.**, Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наук. думка, 1983. 219 с.
6. **Волошук Л.** Поліфонія художнього світу прози Марії Матіос. Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/1734/1/L_Voloshuk_1_GI.pdf (дата звернення 20.09.18).
7. **Загнітко А. П.** Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого і складного речення. Донецьк: Вид-во Донецького ун-ту, 1994. 204 с.
8. **Руднев А. Г.** Синтаксис осложненного предложения. Москва: Учпедгиз, 1959. 198 с.
9. **Слапчук В.** Із днів поезії. Режим доступу: <http://md-eksperiment.org/post/20171017-iz-dniv-poeziyi> (дата звернення 20.09.18).
10. **Слинько І. І.**, Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ: Вища шк., 1994. 670 с.
11. **Соболь В.** Життя коротке. Нація – вічна. А я щаслива отут і вже... Режим доступу: <http://md-eksperiment.org/post/20171017-zhittya-kоротке-naciya-vichna-a-ya-shasliva-otut-i-vzhe> (дата звернення 20.09.18).
12. **Українська мова.** Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 2007. 856 с.
13. **Харчук Р. Б.** Сучасна українська проза. Постмодерний період. Київ: Академія, 2008. 248 с.
14. **Червак Б.** Символіка часу в творах Марії Матіос // Слово і час. 2000. № 4. С. 5–6.
15. **Шульжук К. Ф.** Синтаксис української мови. Київ: Academia, 2004. 356 с.
16. **Юрчук О. О.** Постколоніальна міфологізація української нації у творчості М. Матіос // Науковий вісник Миколаївського державного ун-ту. 2011. Вип. 8. Філологічні науки. Т. 4. С. 129–132.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. **Матіос Марія.** Нація. Львів: ЛА «Піраміда», 2007. 156 с.

Надійшла до редакції 24.09.2018

Валентина Собоць

НОВА ПРАЦЯ ПРОФЕСОРА АНАТОЛІЯ ПОПОВСЬКОГО

Поповський А., Південноукраїнські джерела в історії формування української мови: монографія. А. М. Поповський. Видавництво «Ліра», Дніпро, 2018. 323 с.

Цінну книжку професора Анатолія Поповського «Південноукраїнські джерела в історії формування української мови» отримала – як милий серцю подарунок – у той знаменний день 6 лютого 2018 року, коли в Дніпрі відбулася презентація Шевченківської енциклопедії в шести томах. Нова розвідка мого Учителя унікальна. Книжка розпочинається авторськими поетичними рядками і має присвяту: «Світлій пам'яті моєму вельмишановному вчителю професорові Василеві Семеновичу Ващенко присвячую». Праця відзначається інтердисциплінарністю, має чотири розділи: «Значення південноукраїнських степових говорів у формуванні літературно-національної мови», «Нормативні тенденції в мові фольклору Південної України ХІХ – початку ХХ століття», «Мова фольклору та художньої літератури Південної України ХІХ – початку ХХ століття», «Значення навчальних посібників Південної України в унормуванні літературно-національної мови».

Так, перший розділ, в якому досліджено роль степових говорів Південної України у формуванні літературної мови, окрім теоретичної частини, має діалектологічні матеріали. Це зразки записів південноукраїнських степових говорів другої половини ХХ століття (С. 71–103). Їх записали не лише вчені, імена яких нині широко знані в науковому світі: Віра Височина, Катерина Глуховцева, Анатолій Загнітко, Любов Фроляк, Віктор Чабаненко, Тарас Шевченко, а й їхні учні – варто лишень уважно прочитати ці імена на сторінці 71.

У заключному слові до другого розділу «Нормативні тенденції в мові фольклору Південної України ХІХ – початку ХХ століття» Автор наголошує на могутній ролі фольклору, який «вносив і вносить типове, визріле, відшліфоване на всіх рівнях побудови літературної

мови. Скрізь фольклорна мовна цілина входить, організовує, створює те типове, що повинно лягти в основу літературно-національної мовної норми. Це яскраво простежується і в мовній організації південноукраїнського фольклору – в лексичних запасах, фонетичній побудові, морфолого-синтаксичній структурі» (С. 171). Наведені в книзі зразки фольклорних записів Південної України ХІХ – початку ХХ століття (пісні, казки, приказки тощо) мовби потверджують наукові положення й тези автора, спонукають по-новому оцінити звичні й усталені явища.

Розділ третій видається мені особливо перспективним, оскільки тут ідеться про мовну палітру як творів фольклору, так і творів художньої літератури ХІХ – початку ХХ століття. Підрозділ «Значення письменників Південної України у формуванні мовно-літературної норми» (С. 238–252) настільки насичений важливою інформацією, що може дати учням професора Анатолія Поповського теми наукових розвідок, конкурсних праць різної складності для детальнішого дослідження життя й творчості багатьох українських митців слова, які внесли незаперечний вклад, явили собою «силу не тільки в піднесенні загальної культури, а також в організації літературно-мовного життя» (С. 251). У контексті сказаного помічним і позиточним інтелектуально для молоді, як наукової, так і шкільної, буде запропонований Автором «Алфавітний покажчик письменників ХІХ – початку ХХ століття Південноукраїнського регіону» (сторінки 253–262). Він вражає розмаїттям персоналій, вагою доробку багатьох із них. Але в контрасті (і то дуже слушно) – шокує білими плямами. Приміром, наука й досі має надміру стислу інформацію про багатьох, подібно як про новеліста Брауера А.: «Брауер А. (роки народження і смерті невідомі). Опублікував оповідання в збірнику «Степ». Це звучить як апель до вчених-літературознавців, які, хочеться вірити, звернуться до архівів, віднайдуть більш розлогу інформацію про таких письменників, як Данько Безталанний (С. 253) чи Семен Воропай (С. 254), Григорій Задера (С. 255) чи Петро Карнаушенко (С. 255), і, на жаль, багатьох інших, чії роки народження і смерті досі не вдалося встановити.

В останньому розділі рецензованої книжки – «Значення навчальних посібників Південної України в унормуванні літературно-національної мови» – доведено, що саме посібники та підручники відіграли рушійну роль «у становленні та популяризації літературних норм української мови серед широких кіл населення» (С. 307), а ті

видання «були прогресивними для того часу і стали корисними у творенні літературно-національної норми» (С. 311).

Отож, монографічна праця професора Анатолія Поповського має інтердисциплінарний характер, становить незаперечний науковий інтерес як для мовознавців, так і фольклористів, літературознавців, істориків, культурологів, учителів-методистів, для студентів, учнів, для всіх, хто прагне глибше осягнути красу, силу, безсмертя рідної мови. *Tempus edax rerum* – час пожирає все, але перед мовою – хочеться в те вірити – навіть він безсилий.

LITTERARUM RADICES AMARAE SUNT, FRUCTUS IUCUNDIORES – korzenie nauki są gorzkie, owoce sodkie

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Акастьолова Олена Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: лексикологія сучасної української мови.

Амічба Дімона Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів: загальне мовознавство, лінгвокультурологія.

Вовк Андрій Валерійович – аспірант кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів – синтаксична структура української мови.

Ганжа Світлана Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів – епістолярна спадщина українських письменників, фразеологія української мови.

Зайцева Вікторія В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів – діалектологія, лексикологія сучасної української мови.

Кедич Тетяна Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Дніпровського національного університету.

Коло наукових інтересів – фразеологічна система української мови, її трансформація в художньому тексті.

Ковальчук Микола Савелійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів – лексикологія, історична граматики, граматики сучасної української мови.

Корольова Валерія Володимирівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів – комунікативна лінгвістика, прагмалінгвістика.

Майборода Наталія Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів – лексикологія сучасної української мови.

Муляр Ірина В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів – термінознавство, лексикологія сучасної української мови.

Павленко Тетяна Володимирівна – магістрант кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів – стилістика української мови.

Попова Ірина Степанівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів – синтаксична структура української мови, теоретичний синтаксис.

Рибалка Ярослава Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів – історична лексикологія, історична граматики української мови.

Соболь Валентина – доктор філологічних наук, професор кафедри україністики з англійською та російською мовами Варшавського університету (Польща).

Шевченко Тетяна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Коло наукових інтересів – синтаксична структура української мови.

ЗМІСТ

Дослідження системи української мови

Д. П. Амічба

Мисливська мова як символ глибинної образності: до проблеми – інтерференція мовних фактів..... 3

Т. В. Кедич

Лексико-семантичні перетворення фразеологічних одиниць (на матеріалі української історичної прози другої половини ХХ ст.) 11

В. В. Корольова

Текстові та дискурсивні категорії як лінгвістичні універсалії.... 23

І. В. Муляр

Словотвірна структура українських назв меблів житлового приміщення..... 31

Я. І. Рибалка

До питання про морфемну деетимологізацію в сучасній мові ... 41

Т. В. Шевченко

Неузгоджене означення як виразник атрибутивних семантико-синтаксичних відношень в українському словосполученні..... 50

Мова публіцистичного і художнього дискурсу

О. Г. Акастьолова

Лексико-словотвірні інновації українських інтернет-видань 63

А. В. Вовк

Другорядні функції синтактико-стилістичних маркерів у «щоденниках» О. Гончара..... 72

С. А. Ганжа, О. А. Михненко

Відображення аксіологічної категорії оцінки фразеологізмів як засіб емпатизації епістолярного тексту Олеся Гончара..... 80

В. В. Зайцева, М. С. Ковальчук, Т. В. Павленко

Метафоричний зсув у структурі газетного тексту 89

Н. Г. Майборода

Особливості ономастикону повісті В. Даниленка «Сонечко моє, чорне й волохате»..... 110

І. С. Попова

Специфіка вставних та вставлених компонентів у романі
М. Матіос «Нація»..... 118

Рецензії

Валентина Соболь

Нова праця професора Анатолія Поповського 128

Відомості про авторів..... 131

Н а у к о в е в и д а н н я

**Дослідження
з лексикології і граматики
української мови**

Випуск 19

ISSN 2313-4593

*Збірник наукових праць
за редакцією доктора філологічних наук,
професора І. С. Попової*

Українською мовою

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу інформації
КВ № 23108-12948ПР від 28.12.2017